

Over landsgrenzen

Transnationale betrokkenheid en integratie

G. Engbersen

E. Snel

A. Leerkes

M. van San

H. Entzinger

Over landsgrenzen

Transnationale betrokkenheid en integratie

G. Engbersen

E. Snel

A. Leerkes

M. van San

H. Entzinger

**Over landsgrenzen. Transnationale betrokkenheid en
integratie / Engbersen, Snel, Leerkes, van San,
Entzinger**

Trefw.: transnationaliteit, integratie

**Rotterdam: RISBO Contractresearch BV/ Erasmus
Universiteit.
november 2003
€ 15,90**

**Secretariaat RISBO
Erasmus Universiteit Rotterdam
Postbus 1738
3000 DR Rotterdam
tel.: 010-4082124
fax: 010-4529734
www.eur.nl/risbo**

**© Copyright RISBO Contractresearch BV. Alle rechten
voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden
vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel
van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan
ook zonder voorafgaande toestemming van de Directie
van het Instituut**

ISBN 90-76613-23-0

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	i
Voorwoord	iii
Hoofdstuk 1 Transnationalisme en integratie. Een verkenning	1
1.1 Een nieuw begrip	1
1.2 De pluralisering van migratie	3
1.3 Sterk en zwak transnationalisme.....	7
1.4 Transnationalisme en integratie: twee veronderstellingen.....	11
1.5 Onderzoeksgroepen en vraagstelling	12
1.6 Opbouw van de studie	14
Hoofdstuk 2 Naar een operationalisering van transnationale activiteiten en identificaties	15
2.1 Inleiding	15
2.2 Transnationale activiteiten.....	16
2.3 Transnationale identificaties.....	18
2.4 Transnationale identificaties en het vraagstuk van integratie.....	21
Hoofdstuk 3 Een beeld van de zes migrantengroepen	25
3.1 Inleiding	25
3.2 Achtergrondkenmerken per etnische groep.....	26
3.3 Migratieachtergronden van typen migranten.....	28
Hoofdstuk 4 Transnationale activiteiten	33
4.1 Inleiding	33
4.2 Beschrijving van transnationale activiteiten	33
4.3 Intensiteit van contacten met land van herkomst	38
4.4 Verklaring van transnationale activiteiten	39
4.5 Conclusie	47

Hoofdstuk 5 Transnationale identificaties	49
5.1 Inleiding	49
5.2 Beschrijving van transnationale identificaties	51
5.3 Verklaring van transnationale activiteiten	58
5.4 Conclusie	65
Hoofdstuk 6 Transnationalisme en integratie	67
6.1 Inleiding	67
6.2 Structurele integratie.....	67
6.2.1 Transnationale identificaties en structurele integratie	70
6.3 Sociaal-culturele integratie	72
6.4 Conclusie	78
Hoofdstuk 7 Transnationalisme en sociaal-culturele integratie: een kwalitatieve analyse	81
7.1 Inleiding	81
7.2 Beeldvorming	82
7.3 Hybride identificaties ('een beetje Nederlander zijn')	84
7.4 Transnationale betrokkenheid en sociaal-culturele integratie.....	91
7.5 Conclusie	95
Hoofdstuk 8 Samenvatting en slotbeschouwing	99
8.1 Inleiding	99
8.2 De betekenis van transnationalisme	101
8.3 Patronen van integratie.....	103
8.4 Beleidsimplicaties.....	110
Literatuur	113
Bijlage bij hoofdstuk 3: Methodologische kanttekeningen	119
Bijlage bij hoofdstuk 4: Toelichting op de factoranalyse	121

Voorwoord

In het debat over internationale migratie en integratie keert steeds vaker het begrip 'transnationalisme' terug. Daarmee wordt bedoeld dat migranten georiënteerd zijn en blijven op het land van herkomst of de wijdere diaspora, zowel in economische, culturele als politieke zin. Verondersteld wordt dat deze duurzame oriëntatie op het land van herkomst gevolgen heeft voor processen van assimilatie en integratie, alsmede voor hedendaags integratiebeleid.

Opvallend in de debatten over deze problematiek is echter het gebrek aan gegevens en precieze begripsvorming. Deze verkennende studie probeert in deze lacune te voorzien. Het is één van de eerste empirische studies naar het fenomeen van transnationale betrokkenheid en integratie. In dit onderzoek zijn twee verschijningsvormen van transnationale betrokkenheid centraal gesteld. Ten eerste de transnationale activiteiten die migranten ondernemen. Het gaat hier om allerlei grensoverschrijdende economische, politieke en sociaal-culturele handelingen van migranten, zoals handeldrijven met het land van herkomst, het sturen van geld, betrokkenheid bij het politieke proces in het land van herkomst of het volgen van het nieuws. Ten tweede zijn we nagegaan met wie migranten zich identificeren. We spreken van transnationale identificaties wanneer migranten zich vanuit Nederland identificeren met landgenoten buiten Nederland (zowel in het herkomstland als in de internationale diaspora). Het gaat hier dus nadrukkelijk om grensoverschrijdende identificaties met buiten Nederland verblijvende landgenoten.

In deze studie worden de zorgen die bestaan over de gevolgen van transnationalisme in belangrijke mate gerelativeerd middels een vergelijkend onderzoek onder zes migrantengroepen. Het betreft de volgende groepen: Antillianen en Marokkanen (als voorbeelden van de klassieke minderheden), Irakezen (als voorbeeld van asielmigranten) en (voormalig) Joegoslaven (als voorbeeld van voormalige gastarbeiders en asielmigranten) en ten slotte Japanners en Amerikanen (als voorbeelden van de nieuwe arbeidsmigranten). Van elke migrantengroep zijn vijftig personen geïnterviewd, zodat in totaal driehonderd respondenten aan het onderzoek hebben deelgenomen.

Aan het onderzoek is door een groot team van onderzoekers gewerkt die verbonden zijn aan de Erasmus Universiteit van Rotterdam en het Risbo: prof. dr. G. Engbersen, prof. dr. E. Snel, prof. dr. H. Entzinger, drs. A. Leerkes en dr. M. van San. Daarnaast heeft dr. M. Verkuyten van de Universiteit Utrecht een belangrijke bijdrage geleverd aan de ontwikkeling van het meetinstrument.

Diverse onderzoeksassistenten hebben geholpen bij het houden van interviews met migranten. Wij danken hen voor hun inzet.

Verder zijn wij veel dank verschuldigd aan mv. mr. M. Haimé, en later dr. P. Tesser, voorzitters van de begeleidingscommissie van dit onderzoek, dat gefinancierd werd door de DCIM van het Ministerie van Justitie en Bureau Strategie en Kennisontwikkeling (SKO) van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Ook gaat onze dank uit naar dr. C. Choenni (DCIM), secretaris van de begeleidingscommissie, voor zijn aansporingen, geduld en begrip toen de afronding van het onderzoek extra tijd in beslag nam. Wij danken ook de andere leden van de begeleidingscommissie voor hun deskundig commentaar: dr. H. Ghorashi (Vrije Universiteit Amsterdam), drs. J.Y.V. van Bemmelen (RMO), prof. dr. R. Gowricharn (Universiteit van Tilburg), drs. M. van Haeften (ROB), drs. M.H. Klijnsma (SKO/BZK), drs. I. Veenkamp (GSB/BZK) en dhr. R. Willemse (AIVD).

Rotterdam, november 2003,

Prof. dr. Godfried Engbersen

Transnationalisme en integratie. Een verkenning

1.1 Een nieuw begrip

In de internationale literatuur over migratie heeft een nieuw begrip zich in het voorbije decennium een dominante plaats weten te verwerven in debatten over integratie, assimilatie en burgerschap. Het gaat om het begrip 'transnationalisme' en flankerende begrippen als 'transnationale identiteiten', 'transnationale netwerken', 'transnationale samenlevingen' en 'transnationale ruimten'. Met deze begrippen wordt duidelijk gemaakt dat migratie- en vestigingsprocessen van karakter zijn veranderd. Meer dan voorheen zouden specifieke groepen migranten landgrensoverschrijdende economische, politieke en culturele activiteiten ontplooiën. Deze grensoverschrijdende activiteiten zouden leiden tot het ontstaan van transnationale ruimten en bijdragen aan de opkomst van transnationale identiteiten. Met transnationale ruimten wordt bedoeld dat de sociale activiteiten en contacten van migrantengroepen niet tot een nationaal territorium beperkt blijven, maar zich afspelen in een grensoverschrijdende ruimte. Te denken valt aan de vaak intensieve contacten van migranten met verwanten in het land van herkomst, maar ook aan het contact in internationaal verspreide migrantengemeenschappen. Wat betreft dit laatste wordt ook wel gesproken van de opkomst van nieuwe, grensoverschrijdende diaspora van migrantengroepen. Met transnationale identiteiten wordt bedoeld dat migranten hun identiteit mede ontwikkelen op basis van hun identificaties met groepen in het herkomstland of in de wijdere diaspora. Deze waarneming van het fenomeen van transnationalisme leidt tot verschillende beoordelingen. Ten eerste bestaat in politieke en maatschappelijke kringen de angst dat transnationale activiteiten en identificaties bijdragen aan een geringere loyaliteit met het gastland, waardoor groepen migranten minder gemakkelijk integreren in de Nederlandse samenleving. Ook is er na september 2001 veel meer aandacht voor islamitisch extremistisch terrorisme. In Nederland wordt nu intensief

onderzoek verricht naar de banden die radicale moslims en moslimgroepen onderhouden met andere militante groepen in West-Europa en daarbuiten. Naast deze politieke zorgen vanwege de veronderstelde toename van transnationalisme, is er een wetenschappelijk debat over de vraag in hoeverre vormen van transnationalisme gangbare veronderstellingen over culturele assimilatie al dan niet ter discussie stellen. Transnationalisme impliceert immers dan migranten zich binnen diverse (nationale) culturen bewegen, waardoor er geen sprake is van een eenduidige aanpassing aan dominante (nationale) waarden en normen. Een dergelijke waarneming leidt dan ook tot het ter discussie stellen van nationaal georiënteerde beleidsprogramma's van integratie en inburgering, omdat zij onvoldoende recht zouden doen aan hedendaagse realiteiten van transnationalisme.

De theoretische en empirische claim dat we te maken hebben met een nieuw verschijnsel wordt overigens sterk bekritiseerd. Transnationalisme zou een modieus begrip zijn voor een aloud fenomeen, namelijk dat migranten georiënteerd blijven op het land van herkomst. Dit rapport poogt daarom een bijdrage te leveren aan het debat over transnationalisme via een verkennend empirisch onderzoek. Een eerste doelstelling van dit onderzoek is om vast te stellen in hoeverre grensoverschrijdende 'transnationale activiteiten' een reëel fenomeen zijn bij diverse migrantengroepen. Wij beschouwen 'transnationalisme' niet als een vanzelfsprekend verschijnsel dat moet worden aangenomen, maar als iets dat empirisch dient te worden onderzocht. Een tweede doelstelling is om te bezien in hoeverre transnationale activiteiten en etnische identificaties met elkaar samenhangen. Een derde doelstelling is om te analyseren wat de mogelijke gevolgen zijn van transnationale activiteiten en identificaties voor de integratie van migrantengroepen in de Nederlandse samenleving.

In dit eerste hoofdstuk geven wij een korte schets van recente ontwikkelingen op het terrein van internationale migratie. Daarna gaan we nader in op het fenomeen van transnationalisme en maken wij duidelijk wat onze eigen vertrekpunten zijn. Vervolgens gaan we in op de centrale veronderstellingen van dit onderzoek en op de migrantengroepen die onderzocht zullen worden. Ten slotte schetsen we de opbouw van dit rapport.

1.2 De pluralisering van migratie

Vanaf de jaren tachtig van de vorige eeuw is de relatieve overzichtelijkheid van de gastarbeidersmigratie en postkoloniale migratie van de jaren zestig en zeventig doorbroken. De hedendaagse, internationale migratie kenmerkt zich door een toenemende diversiteit in migratiebewegingen. Volgens sommige auteurs is sprake van een nieuwe, unieke fase in de internationale migratie. Gesproken wordt van *'the age of migration'* of van *'new migration'* (Vgl. Castles en Miller 1993; Koser en Lutz 1998; Staring 1998; Snel et al. 2000). Om deze nieuwe fase van internationale migratie te begrijpen kan de door Schuyt (1986) gebruikte metafoor van *'schuivende panelen'* dienst doen. Schuyt heeft het beeld van drie schuivende panelen gebruikt om de toekomst van de Nederlandse verzorgingsstaat te duiden. Het eerste paneel stond voor de voorbije industriële samenleving, het tweede paneel voor de ontwikkelde verzorgingsstaat en het derde paneel voor de komende postindustriële samenleving. Het verwarrende, zo stelde Schuyt, is dat elementen van elk van deze drie typen samenlevingen zich *tegelijkertijd* voordeden en lieten waarnemen.

Deze metafoor van schuivende panelen kan ook worden toegepast op *internationale migratiebewegingen*. Het eerste paneel zou dan staan voor de industriële samenleving met zijn postkoloniale en vooral gastarbeidersmigratie, die vooral in de jaren vijftig, zestig, en deels zeventig, plaatsvond. Het tweede paneel staat voor de asielmigratie die in de jaren tachtig en negentig een grote vlucht is gaan nemen en die tegelijkertijd geleid heeft tot een forse aanscherping van het vreemdelingenbeleid. En het derde paneel staat voor het tijdperk van de nieuwe arbeidsmigratie in het begin van de 21ste eeuw. Deze arbeidsmigratie wordt in toenemende mate aangekondigd en verdedigd door vooraanstaande commissies in Duitsland en binnen de Europese Unie (vgl. onder andere de Duitse Commissie Süßmuth, 2001).

Kenmerkend voor de drie genoemde migratiebewegingen is dat ze *tegelijkertijd* voorkomen. De gastarbeidersmigratie heeft grootscheepse vervolgmigratie op gang gebracht, eerst op basis van gezinshereniging en momenteel op grond van gezinsvorming. Ook is nadrukkelijk sprake van illegale vervolgmigratie, waarbij migranten op basis van een toeristenvisum naar Nederland komen en vervolgens blijven. De asielmigratie blijft nog steeds voortduren en zal in de nabije toekomst ook vervolgmigratie genereren. En de arbeidsmigratie die nu wordt bepleit is deels al realiteit. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de toegenomen pendelmigratie uit Oost- en Midden

Europa, maar ook uit het groeiende beroep dat gedaan wordt op de Wet Arbeid Vreemdelingen (vgl. WRR, 2001; Engbersen et al., 2002b). Overigens lijkt deze laatste vorm van migratie tot dusverre minder vaak tot langdurige of blijvende vestiging te leiden dan de beide andere.

De nieuwe onoverzichtelijkheid van internationale migratiebewegingen naar West-Europa komt dus tot uitdrukking in het feit dat, naast de klassieke gastarbeiders- en postkoloniale migratiepatronen, nieuwe migratiebewegingen met nieuwe groepen zich aandienen. Er is een toename te signaleren van langeafstandsmigratie uit Aziatische en Afrikaanse landen en er is sterk toenemende Oost-West migratie, met name uit het voormalig Joegoslavië en de voormalige Sovjet-Unie (OECD, 2002). Deze nieuwe migratiebewegingen betreffen veelal nieuwe type migranten. Daarbij gaat het enerzijds om vooral goedgeschoolde 'kennismigranten' en seizoensarbeiders voor specifieke arbeidsmarktsectoren (bijvoorbeeld ICT en land- en tuinbouw) en anderzijds om migranten met een zwakke of geen verblijfsstatus (asielzoekers en illegale vreemdelingen). Illegale vreemdelingen belichamen bij uitstek de toegenomen irregularisering van migratie. Veel illegale vreemdelingen zijn op basis van een toeristenvisum naar Europa gekomen, anderen zijn op illegale wijze (vaak met hulp van smokkelaars) de grens overgetrokken en weer anderen zijn illegaal geworden nadat zij niet erkend zijn als vluchteling. De scheidslijnen tussen asielzoekers, pendelmigranten en illegale vreemdelingen zijn veelal diffuus en veranderen in de tijd. Over de omvang van de categorie illegale migranten is relatief weinig bekend. West-Europese schattingen lopen in de miljoenen (vgl. Castles & Miller, 1993; Tapinos, 1999; Engbersen et al., 2002a). Ook over de precieze samenstelling van de categorie van illegale migranten bestaan geen betrouwbare gegevens. Wel wordt verondersteld dat het aandeel van uitgeprocedeerde asielzoekers, dat een bestaan in de illegaliteit verkiest boven terugkeer naar het land van herkomst, stijgende is. In de internationale literatuur over migratie en mondialisering gaat men ervan uit dat de hiervoor omschreven groep van illegale vreemdelingen zal toenemen (Miller, 1995). Men gaat er ruwweg van uit dat het aantal illegalen gelijk is aan ongeveer tien procent van het totaal aantal legale buitenlandse ingezetenen in Europa. Dat impliceert rond twee miljoen illegale vreemdelingen in West-Europa. De toename van het aantal illegale vreemdelingen is deels het gevolg van aangescherpte regelgeving die ongewenste migranten als illegaal classificeert, en heeft anderzijds te maken met twee andere realiteiten. Ten eerste is er de economische vraag naar (goedkope) arbeid. Ten tweede bestaan er transnationale netwerken die het mogelijk maken voor migranten

om op een legale dan wel illegale wijze een land binnen te komen en daar vervolgens illegaal te werken en/of te verblijven (Staring, 2001a). Het zijn vooral deze realiteiten - de behoefte aan illegale arbeid alsmede het bestaan van gevestigde migrantengemeenschappen en mensensmokkelorganisaties - die ertoe leiden dat illegaliteit moeilijk te bestrijden is. Dat geldt overigens niet alleen voor Nederland, maar ook voor andere West-Europese landen, Noord-Amerika, Japan en vele andere landen (vgl. Cornelius et al., 1994).

De hedendaagse pluralisering en irregularisering van migratiestromen maken duidelijk dat zich kwalitatieve veranderingen hebben voorgedaan in de aard van internationale migratie- en vestigingspatronen. Vijf daarvan vatten we kort samen (vgl. Snel et al., 2000; Entzinger, 2002; Veenman et al., 2002).

- Ten eerste wordt de migrantenpopulatie steeds *gevarieerder*. De tijd dat migranten in Nederland uit een beperkt aantal herkomstlanden kwamen (Turkije, Marokko, Suriname en de Antillen) ligt ver achter ons. Hedendaagse immigranten komen uit alle delen van de wereld. Het gevolg hiervan is niet alleen een toenemende etnische heterogeniteit in de minderhedenpopulatie, maar ook een groeiende sociaal-economische diversiteit. Hedendaagse migranten zijn niet enkel meer laaggeschoolden, maar deels ook hooggeschoolde beroepskrachten.
- Ten tweede wordt de migrantenpopulatie steeds *vlottender*. Kenmerkend voor veel nieuwe type migranten is dat migratie vaak slechts tijdelijk is. Dit geldt in het bijzonder voor hoog opgeleide beroepskrachten en voor de pendelmigranten uit Oost- en Midden-Europa. Naar alle waarschijnlijkheid geldt dit ook voor een groeiend aantal illegale vreemdelingen in ons land (waaronder veel uitgeprocedeerde asielzoekers).
- Ten derde is er sprake van een *toenemende diversiteit qua oorzaken* van migratie. Niet alleen komt migratie voor als gevolg van dekolonisatie en een tekort aan ongeschoolde arbeidskrachten in de westerse landen, maar ook migratie als gevolg van oorlog, geweld en onderdrukking (vluchtelingen en asielzoekers), gezinshereniging en gezinsvorming, en als gevolg van een tekort aan hooggeschoolde arbeidsmigranten.

- Ten vierde tekent zich een *etnische stratificatie af op basis van verblijfstatussen*. Schematisch kan een onderscheid worden gemaakt tussen drie burgerschapstatussen van migranten en hun nakomelingen. Sommige groepen hebben de Nederlandse nationaliteit verworven of hadden die altijd al. Zij beschikken over volledige burgerschapsrechten (*citizens*). Ten tweede zijn er migranten die ook nagenoeg volledige sociale rechten en partiële politieke rechten hebben. Gesproken wordt van bewonerschap (*denizens*). Ten slotte is er een groeiende groep migranten bij wie geen sprake is van burgerschap of erkend bewonerschap. Het gaat om migranten met een tijdelijke of geen geldige verblijfstatus, die veelal zeer beperkte sociale rechten en geen politieke rechten hebben (*aliens of margizens*). Hieronder vallen asielzoekers, migranten met een tijdelijke verblijfsstatus en illegale migranten.
- Ten vijfde tekent zich de opkomst af van een nieuw soort migratie dat als *transnationale migratie* wordt aangeduid. Het oude idee van migratie was altijd dat migranten zich óf permanent vestigen in het land van bestemming en als het ware daarin opgaan óf slechts tijdelijk blijven en na verloop van tijd weer terugkeren. Sommige migranten verplaatsen zich echter niet van de ene samenleving naar de andere, maar maken van beide samenlevingen tegelijk deel uit. Deze zogenaemde "transmigranten" kunnen hoog- en laag opgeleid zijn, een legale dan wel illegale status hebben en permanent, dan wel tijdelijk in het gastland gevestigd zijn. In het algemeen gaat men ervan uit dat het hebben van een zekere verblijfstitel transmigratie bevordert, omdat men daardoor gemakkelijker op en neer kan reizen. Een bekend voorbeeld zijn Poolse arbeiders die dagelijks en/of tijdelijk in Duitsland werken (Faist, 2003). Transnationale migratie is de meest uitgesproken vorm van transnationalisme omdat het daadwerkelijke vormen van landgrens overschrijdende mobiliteit betreft.

Deze trends in internationale migratie dwingen tot herbezinning op de premissen van het (nationale) vreemdelingenbeleid. Daarbij gaat het om fundamentele vragen rondom toelating, integratie en inburgering. In dit onderzoek staat de vijfde trend centraal. Gepoogd wordt om de betekenis van transnationale activiteiten en identificaties voor hedendaagse

migrantengroepen in kaart te brengen. De empirische basis daarvoor is een onderzoek onder driehonderd migranten van zes migrantengroepen.

1.3 Sterk en zwak transnationalisme

Diverse auteurs hebben betoogd dat internationale migratie in dit tijdperk van globalisering van karakter is veranderd. Waar immigranten zich vroeger in hun land van bestemming vestigden, blijven ze nu vaak belangrijke banden onderhouden met hun land van herkomst en met elders wonende landgenoten. Gesproken wordt wel van 'transmigranten'. Het gaat, in de woorden van Portes et al. (1999), om personen die als het ware een dubbel leven leiden: ze zijn in twee landen thuis, spreken twee talen en verdienen vaak hun brood met internationale activiteiten zoals een import-export handel. Anderen zijn bezig met politieke of culturele transnationale activiteiten, zoals steun mobiliseren voor bepaalde politieke partijen of het propageren van bepaalde culturele activiteiten uit het herkomstland. De term 'transnationalisme' wordt gebruikt om het grensoverschrijdende karakter van de activiteiten van deze nieuwe migranten te benadrukken:

'..many immigrants today build social fields that cross geographic, cultural and political borders. Immigrants who develop and maintain multiple relationships – familial, economic, social, organizational, religious, and political – that span borders we call transmigrants' (Bash et al., 1995: 7; vgl. Portes et al. 1999).

Gegeven het grote aantal wetenschappelijke beschouwingen, onderzoeken en conferenties die aan dit onderwerp zijn gewijd, kan men rustig stellen dat 'transnationalisme' een centraal thema in de internationale migratieliteratuur van de afgelopen jaren is geworden. Toch worden er ook kanttekeningen geplaatst bij dit vermeende nieuwe fenomeen. De eerste kanttekening betreft het nieuwe van het verschijnsel. Volgens sommige auteurs is het een wezenlijk nieuw verschijnsel in de globale economie, anderen zijn van mening dat er al transnationale relaties bestaan zolang er arbeidsmigratie is. Altijd al onderhielden arbeidsmigranten contact met de achtergebleven familie thuis, gingen ze op bezoek en verleenden ze financiële steun. Zo was de klassieke sociologische studie over 'Polish peasants' in de Verenigde Staten uit het begin van de 20ste eeuw gebaseerd op brieven van migranten aan de

achterblijvers thuis (Thomas & Znaniecki, 1918). Toch hebben Portes en anderen wel gelijk als zij stellen dat transnationale activiteiten, hoewel in principe niet nieuw, door de nieuwe communicatie- en transporttechnologieën een heel andere schaal en intensiteit hebben gekregen. Vroeger deed een brief van Europa naar de Verenigde Staten er maanden over, nu kan men in enkele uren per vliegtuig de oceaan oversteken en een e-mail doet er slechts enkele seconden over (Portes, 1996; Portes et al., 1999). Deze moderne transport- en communicatiemiddelen versterken het fenomeen van transnationalisme (Bryceson, 2002).

Een tweede kanttekening betreft de vraag of alle hedendaagse immigranten als transmigranten kunnen worden aangemerkt. De meeste auteurs zijn het er over eens dat het geen zin heeft om alle immigranten vanaf nu 'transmigranten' te noemen. Transmigranten zijn een selectieve groep onder de internationale migranten, namelijk degenen die daadwerkelijk betrokken zijn bij transnationale activiteiten. Ze zijn actief in 'transnationale sociale ruimten' en ontwikkelen 'transnationale activiteiten'. Typierend voor 'transnationale sociale ruimten', zo stelt Faist (2001), zijn de hoge frequentie en intensiteit van grensoverschrijdende bindingen en activiteiten van personen, netwerken en organisaties. Portes (1999: 219) en anderen gaan nog verder en stellen voor het label 'transnationalisme' te beperken tot "*occupations and activities that require regular and sustained social contacts over time across national borders*". Een Turkse arbeidsmigrant die in Turkije een huis koopt en daar zijn vakantie doorbrengt, is dus geen transmigrant. Een handelaar die in Nederland uit Turkije afkomstige producten verkoopt, is dat wel. Dat geldt ook voor een in Nederland wonende activist van een Turkse politieke beweging (vgl. Braam & Ülger, 1997). Het werk van Faist en van Portes et al. wijst op twee verschillende benaderingen van transnationalisme die men sterk en zwak transnationalisme zou kunnen noemen. *Sterk transnationalisme* duidt op groepen die beroepshalve dan wel in politiek georganiseerd verband activiteiten onderhouden met hun land van herkomst of de wijdere diaspora. *Zwak transnationalisme* staat voor meer alledaagse vormen van transnationalisme die niet voortkomen uit beroepsmatige of politiek-activistische verplichtingen, maar die wel degelijk een zekere duurzaamheid en frequentie hebben.

Een tweede manier om het verschijnsel 'transnationalisme' nader af te bakenen, is om te kijken naar de transnationale *activiteiten* van diverse *actoren*. Portes benadrukt daarbij dat het niet alleen om transnationale activiteiten van individuele migranten gaat. De opkomst van transnationale

ruimten en activiteiten is volgens hem inherent aan de logica van het hedendaagse kapitalisme dat steeds meer een mondiaal karakter krijgt. Dit uit zich onder meer in de economische activiteiten van *multinationals* en in het ontstaan van internationale politieke instellingen. Als we naar transnationale activiteiten kijken, gaat het dus niet alleen om activiteiten van individuele migranten ('transnationalisme van onderop') maar ook om de activiteiten van sterk geïnstitutionaliseerde *corporate actors* ('transnationalisme van bovenaf'). In het werk van Sassen (2001) over *global cities* komen beide processen samen. Wij zijn in deze studie vooral gericht op traditionalisme van onderop.

Figuur 1 Typologie van transnationale activiteiten

	Economic	Political	Socio-cultural
Low	Informal cross-country traders Small business from returned immigrants in home country Long-distance circular labor migration	Home town civic committees created by immigrants Alliances of immigrant committee with home country political associations Fund raisers for home country electoral candidates	Amateur cross-country sport matches Folk music groups making presentations in immigrant countries Priests from home town visit and organize their parishioners abroad
High	Multinational investments in Third World countries Developments for tourist markets of locations abroad Agencies of home country in immigrant centers	Consular officials and representatives of national political parties abroad Dual nationality granted by home country government Immigrants elected to home country legislatures	International expositions of national arts Home country major artists perform abroad Regular cultural events organized by foreign embassies

Bron: Portes et al. 1999: 222

Portes et al.(1999) maken in het bovenstaande schema een relevant onderscheid tussen economische, politieke en culturele activiteiten. Voorbeelden van transnationale activiteiten van individuele migranten in de economische sfeer zijn onder meer de opkomst van internationaal georiënteerde migrantenondernemers of vormen van tijdelijke arbeidsmigratie. Een ander voorbeeld zijn de geldoverschrijvingen naar personen in het land van herkomst. Deze overschrijvingen naar Marokko en Turkije bedroegen in 2002 respectievelijk 190 en 250 miljoen euro (Snel, et. al., 2003). Bij transnationale activiteiten van individuele migranten in de politieke sfeer kan gedacht worden aan politieke activiteiten van migranten ten behoeve van organisaties of politieke doelen in het land van herkomst. Bij transnationale activiteiten van individuele migranten in de culturele sfeer gaat het bijvoorbeeld om zaken als Peruaanse muzikanten die op de Nederlandse straten muziek maken of om de imams uit Turkije die moslims in Nederland hoeden.

Het voordeel van deze typologie van transnationale activiteiten van Portes et al. is dat uiteenlopende activiteiten van migranten – activiteiten die tegenwoordig ook in Nederland soms heftig bediscussieerd worden - in onderling verband worden gezien. Het gaat niet alleen om extreme uitingen van transnationale activiteiten die het afgelopen jaar tot veel verontrusting in Nederland hebben geleid (denk aan in Nederland opgegroeide migrantenjongeren die mogelijk betrokken zijn bij extremistische islamorganisaties of aan uit de Arabische wereld afkomstige imams die in Nederland een zeer traditioneel geloof prediken). Dergelijke extreme uitingen van transnationalisme moeten gezien worden in relatie tot de meer alledaagse betrokkenheid van migranten bij de gang van zaken in hun land van herkomst. Onderzoek naar transnationale activiteiten laat zien dat er naast zulke extreme en 'exotische' uitingen van transnationalisme ook heel alledaagse en acceptabele vormen van transnationalisme bestaan. Dat onderzoek relateert bovendien de stereotypingen die momenteel zo gangbaar zijn in media en politiek, namelijk dat transnationale activiteiten en identiteiten vaak gelijk staan met een gebrekkige integratie in het gastland. Zo laten Portes et al. (2002) zien dat transnationaal ondernemerschap een alternatieve route voor succes kan zijn voor migrantenjongeren die op de formele arbeidsmarkt weinig kansen hebben. Transnationale activiteiten kunnen dus ook positief uitwerken op de positie van immigranten en hun integratie in de Nederlandse samenleving.

Op grond van het bovenstaande overzicht is het mogelijk om de eigen benadering van het verschijnsel van transnationalisme nader te duiden. Wij sluiten ons aan bij de uitgangspunten van het 'zwak transnationalisme'. Daarbij hebben wij ons niet beperkt tot migranten die hun beroep hebben gemaakt van transnationale activiteiten. Ook gaan wij in deze studie niet specifiek in op geïnstitutionaliseerde actoren. De eenheden van analyse vormen individuen en migrantengroepen. Wel zal het transnationale gedrag van migranten soms verklaard worden uit het feit dat men bij een multinationale onderneming werkt. Wij zullen vooral een inventariserende beschrijving geven van de relevantie en betekenis van transnationale activiteiten en identificaties voor hedendaagse migrantengroepen. *Transnationale activiteiten* hebben betrekking op grensoverschrijdende economische, politieke en sociaal-culturele handelingen van migrantengroepen. Het begrip *transnationale identificaties* refereert aan migranten die zich vanuit Nederland sterk identificeren met landgenoten buiten Nederland (zowel in het herkomstland als in de internationale

diaspora). Het gaat in letterlijke zin om grensoverschrijdende identificaties (als het gaat om groepsverbondenheid en centrale waardenoriëntaties) met buiten Nederland verblijvende landgenoten. In hoofdstuk 2 zullen deze twee begrippen nader worden toegelicht.

1.4 Transnationalisme en integratie: twee veronderstellingen

Een belangrijke vraag, die ook beleidsmakers bezig houdt, betreft de mogelijke implicaties van transnationale activiteiten en identificaties voor de integratie van migranten in de Nederlandse samenleving. Wat betekent de betrokkenheid van migranten in grensoverschrijdende netwerken voor hun maatschappelijke positie en voor de wijze waarop ze deel uitmaken van de Nederlandse samenleving?

Op voorhand kan men deze vraag op heel verschillende wijzen beantwoorden. Een eerste veronderstelling is dat een sterke transnationale gerichtheid een gebrekkige integratie in Nederland in de hand werkt. Deze veronderstelling was impliciet en expliciet aanwezig in het debat over het multiculturele drama. In dit door Paul Scheffer (2000) geëntameerde debat werd door velen verondersteld dat de slechte positie van migranten mede het gevolg was van hun geringe binding met Nederland en hun beperkte kennis van de Nederlandse taal en cultuur. Een vergelijkbaar standpunt keert ook terug in het debat over de mogelijkheid van een dubbele nationaliteit. Dit wordt door sommigen niet wenselijk geacht, omdat dit zou leiden tot geringe identificatie met en integratie in de Nederlandse samenleving. Het verband tussen een sterke transnationale gerichtheid en een gebrekkige integratie van migranten in de Nederlandse samenleving zou echter ook precies andersom kunnen liggen in die zin dat migranten zich sterker op hun transnationale netwerken oriënteren omdat ze zich in Nederland gediscrimineerd en afgewezen voelen. Hoe de causale relatie dan ook precies ligt, in beide gevallen wordt er vanuit gegaan dat een sterke transnationale gerichtheid van migranten hand in hand gaat met een gebrekkige integratie in de Nederlandse samenleving.

Een tweede veronderstelling is echter dat een sterke transnationale gerichtheid juist niet noodzakelijkerwijs een geringe verbondenheid met de Nederlandse samenleving impliceert. Ook hoeft een sterke transnationale gerichtheid niet te leiden tot een slechte integratie in de Nederlandse samenleving. Deze stellingname keert met name terug in de internationale

literatuur over relatief succesvolle migranten in de Amerikaanse samenleving (Portes, 2002). Portes laat in dit onderzoek zien dat succesvolle migranten enerzijds sterke bindingen hebben met landgenoten, zowel in de Verenigde Staten als in het land van herkomst, maar anderzijds ook goed geïntegreerd zijn in de Amerikaanse samenleving. Beide zaken, een sterke transnationale gerichtheid én integratie hoeven elkaar geenszins uit te sluiten.

Deze waarneming over succesvolle migranten brengt ons terug bij de eerder beschreven diversiteit in migrantengroepen. Het ligt immers voor de hand om te veronderstellen dat de uitkomsten van onze analyse sterk zullen verschillen per migrantengroep. Daarom is het van belang om niet alleen 'vertrouwde' migrantengroepen in onze analyse op te nemen die in het Nederlandse minderhedenonderzoek centraal staan, zoals Marokkanen en Antillianen, maar ook andere groepen. In de volgende paragraaf gaan we nader in op de keuze van de onderzoeksgroepen.

1.5 Onderzoeksgroepen en vraagstelling

Een eerste uitkomst van de analyse laat zich op voorhand voorspellen, namelijk dat de aard en omvang van de transnationale activiteiten en de (trans-)nationale sociale identificaties van migranten verschillen van persoon tot persoon en van migrantengroep tot migrantengroep. De vraag is vervolgens hoe we deze verschillen kunnen verklaren en of we op basis van onze empirische gegevens bepaalde typen migranten kunnen onderscheiden met sterke en met minder sterke transnationale activiteiten en identificaties. We kijken daarbij zowel naar de herkomst van migranten als naar diverse andere kenmerken zoals het opleidingsniveau, de mate waarin migranten geïntegreerd zijn op de Nederlandse arbeidsmarkt, enzovoort.

Wat betreft de herkomst van migranten beoogt dit onderzoek een zo divers mogelijk beeld te schetsen. Al te vaak richt bestaand onderzoek over migranten of etnische minderheden zich op één type migrant. Zo heeft in Nederland het zogenoemde minderhedenonderzoek een hoge vlucht genomen. Het is echter denkbaar dat de 'klassieke minderheden' in Nederland (Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen), die over het algemeen gekenmerkt worden door een zwakke onderwijs- en arbeidsmarktpositie, ook op andere punten afwijken van andere migrantengroepen. Een ander probleem van het bestaande migratieonderzoek is dat vaak een strikt onderscheid wordt gemaakt tussen arbeidsmigranten (waaronder de klassieke minderheden) en asielmigranten,

met andere woorden tussen migranten die om economische dan wel om politieke redenen zijn gemigreerd. Ook hier kan echter de vraag gesteld worden of beide soorten migranten werkelijk zozeer van elkaar verschillen als in de literatuur wordt gesuggereerd. Deze vraag kan alleen beantwoord worden op basis van onderzoek waarin verschillende typen migranten figureren. Uitgangspunt bij onderhavig onderzoek was daarom het onderscheid tussen drie typen migranten die in de analyse een rol spelen, namelijk de *klassieke minderheden*, *asielmigranten* en de zogenoemde (veelal hoogopgeleide) *nieuwe arbeidsmigranten*.

In de empirische analyse zijn per type migranten twee verschillende migrantengroepen onderzocht, zodat het onderzoek uiteindelijk over zes migrantengroepen gaat. Het betreft de volgende groepen: Antillianen en Marokkanen (als voorbeelden van de klassieke minderheden), Irakezen (als voorbeeld van asielmigranten) en (voormalig) Joegoslaven (als voorbeeld van de voormalige gastarbeiders en asielmigranten) en ten slotte Japanners en Amerikanen (als voorbeelden van de nieuwe arbeidsmigranten). Van elke migrantengroep zijn vijftig personen geïnterviewd, zodat in totaal driehonderd respondenten aan het onderzoek hebben deelgenomen. De interviews zijn deels afgenomen door interviewers die zelf tot de betreffende migrantengroepen behoren. Aangezien het om een betrekkelijk gering aantal respondenten ging (vijftig per herkomstgroep) was het moeilijk om bij het benaderen en selecteren van respondenten gebruik te maken van een formele steekproeftrekking. Belangrijk voor ons onderzoek waren vooral verschillen tussen migrantengroepen en tussen individuele migranten. Daarop is geselecteerd en niet zozeer op het realiseren van een representatieve steekproef. De onderzochte groepen zijn niet representatief voor de betreffende migrantengemeenschappen in Nederland. De respondenten zijn immers geworven via de zogenoemde sneeuwbalmethode, dat wil zeggen dat de interviewers in eerste instantie binnen hun eigen sociale netwerken op zoek gingen naar potentiële respondenten en vervolgens via-via meer respondenten probeerden te werven.

In het onderzoek staan drie *onderzoeksvragen* centraal:

1. In welke mate zijn de onderscheiden migrantengroepen betrokken bij economische, politieke en sociaal-culturele transnationale activiteiten en hoe kunnen de verschillen in transnationale activiteiten tussen migranten(groepen) worden verklaard?

2. In hoeverre is sprake van transnationale identificaties bij de onderscheiden migrantengroepen en hoe kunnen de verschillen in transnationale identificaties tussen migranten(groepen) worden verklaard?
3. Wat betekent ten slotte de betrokkenheid bij transnationale activiteiten en de betekenis van transnationale identificaties voor de integratie van de betreffende migrantengroepen in de Nederlandse samenleving?

1.6 Opbouw van de studie

De opbouw van dit onderzoeksrapport is als volgt. In hoofdstuk twee geven wij een nadere operationalisering van de twee centrale begrippen van dit onderzoek: transnationale activiteiten en identificaties. Ook leggen we in dit hoofdstuk een relatie met het vraagstuk van integratie. In hoofdstuk drie geven we een beschrijving van de kenmerken van onze onderzoekspopulatie en schetsen we de migratieachtergrond van de geïnterviewde respondenten. In de hoofdstukken vier, vijf en zes worden de empirische resultaten van de kwantitatieve analyse van transnationale activiteiten, identificaties en integratieprocessen gepresenteerd en geanalyseerd. In hoofdstuk zeven wordt een kwalitatieve analyse gegeven van het thema van transnationale betrokkenheid en integratie. In het slothoofdstuk worden de belangrijkste bevindingen samengevat. Daarnaast schetsen we verschillende patronen van integratie en gaan we kort in op de beleidsimplicaties van dit onderzoek.

Naar een operationalisering van transnationale activiteiten en identificaties

2.1 Inleiding

In het voorgaande hoofdstuk is de opkomst beschreven van het begrip transnationalisme en daarmee corresponderende begrippen als 'transnationale ruimten' en 'transnationale identiteiten'. Het zijn relatief abstracte begrippen die moeilijk te operationaliseren zijn (vgl. Van Amersfoort, 1995; Faist, 2001; Portes et al., 1999; Staring, 2001). We hebben ook beschreven dat Portes et al. (1999: 219) het verschijnsel 'transnationalisme' wensen te beperken tot diegenen die hun beroep hebben gemaakt van het onderhouden en ontwikkelen van grensoverschrijdende activiteiten. Anderen daarentegen willen niet zo ver gaan om louter naar professionele transnationale activiteiten te kijken, maar menen wel dat transnationalisme min of meer geregelde grensoverschrijdende sociale contacten en bindingen veronderstelt (vgl. Faist 2001: 199). Het gaat niet om incidentele en vluchtige contacten tussen migranten en de relatief immobiele achterblijvers in het land van herkomst.

In dit exploratieve onderzoek worden dit soort afbakeningen vooraf niet gemaakt. We onderzoeken in hoeverre bij verschillende migrantengroepen sprake is van *transnationale activiteiten* en *transnationale identificaties* zonder dat we bepaalde groepen en activiteiten *a-priori* buiten beschouwing laten. Op deze inventariserende manier is het mogelijk zicht te krijgen op de betekenis van transnationalisme bij onderscheiden migrantengroepen.

In dit hoofdstuk geven we eerst een beschrijving van de manier waarop we beide begrippen hebben uitgewerkt en geoperationaliseerd (zie paragraaf 2 en 3). In de slotparagraaf gaan we kort in op het vraagstuk van transnationale identificaties en maatschappelijke integratie.

2.2 Transnationale activiteiten

De eerste manier om het verschijnsel van transnationalisme empirisch onderzoekbaar te maken, is om na te gaan in welke mate migranten betrokken zijn bij diverse *transnationale*, dat wil zeggen landgrensoverschrijdende *activiteiten*. We treden wat dit betreft in het voetspoor van Portes et al. (1999). Zoals we in het eerste hoofdstuk zagen, maken zij een onderscheid tussen drie soorten transnationale activiteiten, namelijk economische, politieke en sociaal-culturele. Het voordeel van deze typologie van transnationale activiteiten van Portes et al. is dat uiteenlopende activiteiten van migranten in onderling verband kunnen worden gezien. Het nadeel van deze typologie is echter dat deze selectief onderbouwd is. De auteurs noemen wel voorbeelden van transnationale activiteiten, maar hebben niet onderzocht in welke mate deze in werkelijkheid ook voorkomen. Bovendien blijft onduidelijk in hoeverre er andere transnationale activiteiten bestaan die wellicht veel vaker voorkomen. Vandaar dat wij ons in deze studie liever baseren op de empirisch gefundeerde typologie van transnationale activiteiten van Al-Ali, Black en Koser (2001), afkomstig uit hun onderzoek onder Bosnische en Eritreese vluchtelingen in het Verenigd Koninkrijk, Duitsland en Nederland. Hun onderzoek behelsde kwalitatieve interviews met vluchtelingen, waarbij onder meer is gevraagd naar concrete activiteiten met betrekking tot het herkomstland. Het belangrijkste verschil met het werk van Portes et al. is dat het hier niet alleen om min of meer professionele activiteiten gaat, maar ook om vrij *alledaagse* activiteiten als contact onderhouden met familie en vrienden in het herkomstland, het overmaken van geld of goederen, op bezoek gaan, enzovoort.

Al-Ali et al. (2001) maken bij hun typologie van transnationale activiteiten een relevant onderscheid tussen activiteiten gericht op het herkomstland en activiteiten gericht op het gastland. Bij het eerste gaat het om activiteiten die daadwerkelijk grensoverschrijdend zijn zoals het overmaken van geld, het bezoeken van het land van herkomst of het deelnemen aan verkiezingen in het herkomstland. Er zijn echter ook transnationale activiteiten denkbaar die meer gericht zijn op het gastland. Als voorbeeld noemen Al-Ali et al. onder meer het mobiliseren van politieke steun in het gastland ten gunste van een bepaalde politieke partij of beweging in het herkomstland. Een ander voorbeeld is het organiseren of bezoeken van culturele evenementen om artiesten uit het herkomstland te promoten of het deelnemen aan evenementen in het gastland waar veel landgenoten komen. Gebruikmakend van de typologie van transnationale activiteiten van Al-Ali et al. (2001)

hebben wij onze respondenten een groot aantal vragen gesteld over hun betrokkenheid bij uiteenlopende transnationale activiteiten.

Figuur 2.2 Typologie van transnationale activiteiten (vrij naar: Al-Ali et al. 2001)

	Transnationale activiteiten gericht op het herkomstland	Transnationale activiteiten gericht op het gastland
Economisch	Geld overmaken (vr. 32) Goederen zenden (vr. 34) Investeren (vr. 36) Handel drijven (vr. 37) Huizen bezitten (vr. 39) Liefdadigheid herkomstland (vr. 40) Bezoeken voor zaken (vr. 47d)	
Politiek	Kranten lezen (vr. 42) Op de hoogte van politiek (vr. 43) Lid politieke partij (vr. 44) Bezig houden met politiek (vr. 45)	Deelnemen aan demonstraties (vr. 46)
Sociaal	Bezoeken herkomstland (vr. 47) Frequentie bezoeken (vr. 47) Bezoeken voor vakantie (vr. 47a) Bezoeken voor familie (vr. 47b) Bezoeken voor vrienden (vr. 47c) Contact onderhouden met familie (vr. 50) Frequentie contact (vr. 51) Lidmaatschap sociale organisaties in herkomstland (vr. 64)	Lidmaatschap organisaties uit herkomstland in Nederland (vr. 66) Bijwonen bijeenkomsten met landgenoten in Nederland (vr. 68)
Cultureel		Bezoeken bijeenkomsten (vr. 68) Bezoek artiesten uit herkomstland (vr. 70)

Door de respondenten concrete vragen te stellen over alle bovenstaande transnationale activiteiten hopen we per respondent te kunnen vaststellen in welke mate hij of zij betrokken is bij deze activiteiten en om wat voor type activiteiten het dan gaat. Activiteiten gericht op de wijdere diaspora of op verwanten in andere Europese landen worden niet in kaart gebracht. Vooraf willen we echter twee kanttekeningen plaatsen bij deze typologie van transnationale activiteiten en de daarbij gehanteerde terminologie. De eerste kanttekening betreft de vraag of er bij het zenden van geld of goederen naar het herkomstland per definitie sprake is van economische activiteiten. Dit is enerzijds wel het geval omdat er in strikte zin immers sprake is van economische transacties in termen van geld of goederen. Tegelijkertijd is dit echter problematisch omdat deze transacties veelal plaatsvinden vanuit altruïsme en familiale solidariteit (er wordt in de sociaal-wetenschappelijke literatuur gesproken van een 'gifteconomie'). In de empirische analyse maken we daarom een nadrukkelijk onderscheid tussen alledaagse en professionele economische activiteiten. Bij het eerste gaat het om zaken die zich veelal binnen familiale kring afspelen (geld overmaken, goederen zenden, huizenbezit), het laatste betreft professionele economische activiteiten (transnationale handel, investeren, enzovoort).

De tweede kanttekening betreft het onderscheid tussen activiteiten gericht op het herkomstland en activiteiten gericht op het gastland. Om te weten of een transnationale activiteit gericht is op het herkomstland of op het gastland is

de betekenis van de activiteit namelijk van groot belang. En het problematische daarvan is dat een en dezelfde activiteit vaak diverse betekenissen kan hebben. Zo zijn er activiteiten te noemen die zowel op het herkomstland als op het gastland gericht zijn, bijvoorbeeld het deelnemen aan een demonstratie in het gastland die betrekking heeft op het herkomstland. We hebben er daarom de voorkeur aan gegeven om een onderscheid te maken op basis van de *plaats* van de handeling. Zo maken we bij transnationale activiteiten van sociaal-culturele aard een onderscheid tussen activiteiten die volledig of gedeeltelijk in het herkomstland plaatsvinden (het bezoeken van vrienden in het herkomstland en het telefoneren met familie aldaar) enerzijds en activiteiten die in Nederland plaatshebben anderzijds (het bezoeken van bijeenkomsten in Nederland waar veel landgenoten komen of van culturele evenementen in Nederland met artiesten uit het herkomstland zijn voorbeelden van transnationale activiteiten in Nederland).

2.3 Transnationale identificaties

Een tweede kernbegrip is *transnationale identificaties*. Het begrip refereert aan migranten die zich vanuit Nederland sterk identificeren met landgenoten buiten Nederland (zowel in het herkomstland als in de internationale diaspora). Het gaat dus om grensoverschrijdende identificaties met buiten Nederland verblijvende landgenoten.

De vraag is in hoeverre er onder migrantengroepen sprake is van transnationale identificaties. Voor de beantwoording van deze vraag baseren we ons vooral op de ideeën van Verkuyten (1999) over etnische identiteiten. Uitgangspunt van zijn sociaal-psychologische beschouwing is dat mensen bepaalde *sociale identiteiten* construeren. De sociale identiteit geeft aan hoe iemand zichzelf definieert in relatie tot een sociale omgeving. Het gaat niet om wat een persoon als individu onderscheidt van andere individuen, maar juist om wat met anderen wordt gedeeld. De sociale identiteit slaat met andere woorden op bepaalde categoriale lidmaatschapskenmerken - zoals geslacht, leeftijd of etnische herkomst - die een persoon sociaal gezien plaatsen. De sociale identiteit heeft betrekking op twee basale vragen in het leven: (1) *bij wie hoor ik?* en (2) *hoe moet ik mij gedragen?* Deze twee centrale vragen hebben betrekking op respectievelijk de affectieve en de normatieve component van de sociale identiteit. Het gaat enerzijds om de vraag tot welke groepen of sociale categorieën mensen zichzelf rekenen, en

anderzijds om de binnen de groep bestaande opvattingen over welk gedrag wenselijk is of niet.

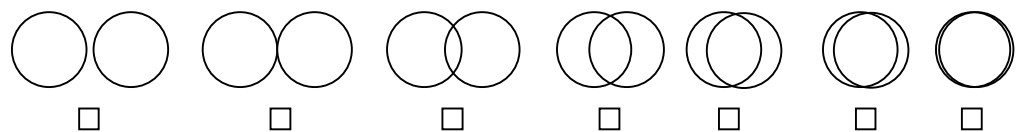
Ons onderzoek geeft overigens geen volledig inzicht in de sociale identiteiten van migranten, wel geeft het een globaal inzicht in de *etnische identificaties* van migrantengroepen. Etnische identificaties zijn een onderdeel van de sociale identiteit van mensen. Het gaat om de mate waarin men zich verbonden voelt met en zich richt naar de waarden en normen van een bepaalde etnische groep (dat wil zeggen een groep met een gemeenschappelijke oorsprong of afkomst). Wij hebben overigens doelbewust gekozen voor het begrip identificatie in plaats van identiteit. Het begrip identificatie is een minder statisch en minder omvattend begrip dan identiteit. Het totaal aan sociale identificaties die mensen gebruiken om zichzelf te definiëren zou men kunnen opvatten als de sociale identiteit van een persoon (vgl. Turner 1982; Verkuyten, 1999). In ons onderzoek richten wij ons echter op een beperkt aantal etnische identificaties die te samen een *indicatie* geven van de etnische identiteit van mensen.

In het onderzoek zijn drie meetinstrumenten gebruikt om de etnische identificaties van respondenten in kaart te brengen. Ten *eerste* hebben we de respondenten gevraagd hoe zij zichzelf categoriseren. Bij deze vraag waren een aantal antwoordcategorieën mogelijk. Ziet men zichzelf primair als 'Nederlander', als 'Amerikaan' of als 'Amerikaanse Nederlander' (afhankelijk van de herkomst van de respondent). Het idee achter deze vraagstelling is dat respondenten min of meer gedwongen worden te beslissen of ze zich gevoelsmatig volledig aan het gastland hebben aangepast (ze zien zichzelf immers als Nederlander), óf men zich nog volledig verbonden voelt aan de eigen etnische achtergrond (ze zien zichzelf bijvoorbeeld als Amerikaan) óf dat er sprake is van een *mengvorm* tussen de nieuwe context waarin men leeft (Nederland) en de eigen etnische achtergrond. In dit laatste geval zou men kunnen spreken van biculturele of hybride identificaties¹. Behalve deze drie voorgeschreven antwoordcategorieën konden respondenten echter ook aangeven dat zij zichzelf anders zien, bijvoorbeeld als 'allochtoon' of als 'wereldburger'.

Ten *tweede* hebben wij de respondenten vijftig stellingen voorgelegd over met wie men zich verbonden voelt, op wie men zich betrokken voelt, op wie men trots is, voor wie men zich wel eens schaamt, met wiens waarden en normen men rekening houdt en met wie men het eens is over zaken als

¹ Een bekend voorbeeld hiervan zijn Poolse grensarbeiders die in Polen wonen en in Duitsland werken. Zij identificeren zich zowel met Polen als Duitsland (Faist, 2003).

'belangrijke dingen in het leven' dan wel de 'eigen ideeën over het leven' (opvoeding, man-vrouwverhouding, enzovoort). De stellingen zijn zo gekozen dat we in de antwoorden twee centrale dimensies kunnen onderscheiden: enerzijds het gevoel van verbondenheid met een bepaalde groep en anderzijds de oriëntatie op de ideeën en centrale waarden van een bepaalde groep. Uit de antwoorden blijkt dat deze beide dimensies inderdaad goed te onderscheiden zijn, waarna vervolgens twee schalen zijn geconstrueerd ('groepsverbondenheid' en 'oriëntatie op centrale waarden' oftewel de affectieve en de normatieve dimensie van etnische identificaties). Een probleem van de bovenstaande meetmethode is dat zij mede afhankelijk is van de taalbeheersing van respondenten (de vragen zijn niet altijd in de eigen taal van de respondenten gesteld) en van hun eigen (wellicht deels cultureel bepaalde) interpretaties van de vraag. Om dit soort problemen te ontlopen hebben we in het onderzoek ook gebruik gemaakt van een *derde* methode om etnische identificaties van respondenten in kaart te brengen. We hebben hen namelijk gevraagd op grafische wijze in kaart te brengen hoe zij hun eigen relatie zien met autochtone Nederlanders, landgenoten in Nederland, landgenoten in het land van herkomst en, ten slotte, landgenoten in andere landen. Per groep konden respondenten aangeven of zij hun eigen relatie met die groep zagen als twee volstrekt gescheiden cirkels, als twee volledig overlappende cirkels of als iets daartussenin. Wij vroegen bijvoorbeeld onze Amerikaanse respondenten hoe zij hun eigen relatie zien met 'andere Amerikanen in Nederland'. Zij konden dan een kruisje zetten bij één van de zeven onderstaande cirkels.

Figuur 2.4 fragment uit de vragenlijst (cirkelscore)

Ten slotte hebben we van de laatste drie meetinstrumenten ook een totaalscore gemaakt waarvan kan worden afgelezen in welke mate een respondent zich met een sociale categorie identificeert. Natuurlijk onderkennen we dat etnische identificaties sterk contextafhankelijk zijn. Migranten kunnen zichzelf in de ene situatie als volledig verweven met autochtone Nederlanders beschouwen en in andere situaties juist als tegenover elkaar staand. Ook onderkennen wij dat zelfcategorisering wordt beïnvloed door externe groepcategorisering en stereotyperingen

(zie daarvoor hoofdstuk 7). Door verschillende meetinstrumenten te gebruiken, en in aanvulling daarop kwalitatief onderzoek te doen, menen wij echter toch een beeld te hebben gekregen van etnische identificatiepatronen dat verder reikt dan de toevallige context waarin het interview plaatsvond.

2.4 Transnationale identificaties en het vraagstuk van integratie

Een belangrijke onderzoeksvraag betreft ten slotte de relaties tussen transnationale activiteiten, transnationale identificaties en de integratie van immigranten in de Nederlandse samenleving. Ook over wat integratie is en hoe dat moet worden vastgesteld, is veel geschreven (vgl. voor een overzicht van deze discussie: Vermeulen & Penninx, 1994; Engbersen & Gabriëls, 1995; Dagevos, 2001). In het Nederlandse minderhedenonderzoek wordt veelal een onderscheid gemaakt tussen structurele integratie en sociaal-culturele integratie en wij doen dat hier ook. Onder structurele integratie verstaan we de integratie op de arbeidsmarkt, zoals die tot uitdrukking komt in het hebben van een betaalde baan en – als voorwaarde daarvoor – het bezit van opleidingskwalificaties. Sociaal-culturele integratie omvat twee componenten. Enerzijds verwijst het naar de mate waarin leden van autochtone en allochtone bevolkingsgroepen contacten met elkaar onderhouden, terwijl het anderzijds betrekking heeft op overeenkomsten en verschillen in de culturele oriëntaties van migrantengroepen.

Bij Dagevos (2001) wordt de culturele integratie van migrantengroepen afgemeten aan de mate waarin zij waarden en normen onderschrijven die een centrale plaats innemen in het 'moderniseringsproces' van Westerse samenlevingen, zoals geëmancipeerde opvattingen over man-/vrouwrollen, individualisering, secularisering, seksualiteit en dergelijke. Een dergelijke methode is door ons niet helemaal gevolgd. In dit onderzoek wordt gekeken naar de (door de respondent) veronderstelde verschillen en overeenkomsten tussen de eigen normen en waarden aan de ene kant en die van Nederlanders aan de andere kant, zowel als naar de mate van verbondenheid met autochtonen.

De andere component van sociaal-culturele integratie - de mate waarin respondenten contact onderhouden met autochtone Nederlanders - is door ons op twee verschillende wijzen gemeten: enerzijds als het hebben van 'geregeld contact met Nederlanders' en het aantal autochtone Nederlanders dat respondenten tot de kern van hun sociaal netwerk rekenen. De gedachte

daarachter is dat migranten en Nederlanders dicht bij elkaar staan naarmate ze vaker contact met elkaar hebben en vaker met elkaar bevriend zijn. Om daarnaast iets te kunnen zeggen over sociaal-culturele afstand kijken we tevens naar de mate van etnische identificatie met Nederlanders.

Dagevos (2001) stelde op basis van onderzoek onder Marokkanen, Turken, Surinamers en Antillianen vast dat beide dimensies van integratie - structurele en sociaal-culturele integratie - hand in hand gaan en elkaar versterken. Een geringe mate van sociaal-culturele integratie blijkt overwegend samen te gaan met een lage maatschappelijke positie, terwijl een sterke mate van sociaal-culturele integratie doorgaans samenvalt met een gunstige maatschappelijke positie. Anderzijds stelt Dagevos (2001: 157):

"De mate en het tempo waarin minderheden (structureel en sociaal-cultureel) integreren is in belangrijke mate afhankelijk van de onderwijsprestaties. Indien het *human capital* achterblijft bij de eisen die de samenleving stelt, dan - zo kan worden afgeleid uit de moeizame structurele integratie van veel leden van de tweede generatie die zich vaak wel onderscheiden door hun sterke sociaal-cultureel integratie - zet een sterke mate van sociaal-culturele integratie betrekkelijk weinig zoden aan de dijk. Of populair gesteld: *men kan beter hoog zijn opgeleid en in geringe mate sociaal-cultureel geïntegreerd, dan laag opgeleid en in relatief sterke mate sociaal-cultureel geïntegreerd* (curs. red.) ."

Deze bevindingen zijn in twee opzichten relevant voor ons onderzoek. Ten eerste zou een te sterke transnationale oriëntatie kunnen leiden tot een geringe sociaal-culturele integratie en daarmee belemmerend kunnen werken op het verwerven van een goede arbeids- en inkomenspositie. Het ligt voor de hand dat dit effect vooral optreedt bij migrantengroepen met een beperkt *human capital* in termen van onderwijskwalificaties (veronderstelling 1). Ten tweede richt ons onderzoek zich ook op hoogopgeleide arbeidsmigranten uit Japan en de VS. Juist voor deze groepen zou wel eens kunnen gelden dat zij in sociaal-cultureel opzicht in geringe mate zijn geïntegreerd (door een sterke focus op de eigen etnische groep, zowel transnationaal als binnen Nederland), maar door hun opleidingsniveau geen enkele moeite hebben om adequaat te functioneren op de Nederlandse arbeidsmarkt (veronderstelling 2).

Hoe deze relaties tussen structurele integratie, sociaal-culturele integratie en transnationale gerichtheid precies liggen en of deze relaties bij bepaalde herkomstgroepen of voor bepaalde soorten migranten anders uitwerken dan bij anderen, zal moeten blijken uit ons empirisch onderzoek.

Een beeld van de zes migrantengroepen

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk schetsen we een eerste beeld van de respondenten die voor dit onderzoek zijn geïnterviewd. De bedoeling van het onderzoek was om een divers beeld te schetsen van de in Nederland wonende migranten. Naast migrantengroepen die in Nederland al veel vaker zijn onderzocht, namelijk de klassieke minderheden en deels ook de zogenoemde 'nieuwe migrantengroepen' die veelal via de asielprocedure naar Nederland zijn gekomen (vgl. Van den Tillaart et al., 2000), wordt in dit onderzoek ook ingegaan op de categorie 'nieuwe arbeidsmigranten'. Het gaat hier om veelal hoogopgeleide migranten die voor zeer specifieke functies naar Nederland komen en deels bij buitenlandse bedrijven werken. Aangezien we per type migrant twee verschillende specifieke migrantengroepen hebben onderzocht, komen in dit onderzoek in totaal zes migrantengroepen aan de orde. Marokkanen en Antillianen gelden in dit onderzoek als voorbeelden van de *klassieke minderheden* in ons land, Irakezen en deels (voormalig) Joegoslaven vertegenwoordigen de *asielmigranten* en Amerikanen en Japanners staan model voor de *nieuwe arbeidsmigranten*. Per afzonderlijke migrantengroep zijn vijftig personen geïnterviewd, zodat in totaal driehonderd respondenten aan het onderzoek hebben meegewerkt. Voordat we een beeld van onze respondenten schetsen willen we eerst iets opmerken over de wijze waarop de respondenten zijn geworven. De dataverzameling is, enkele uitzonderingen daargelaten, uitgevoerd door interviewers die zelf tot de onderzochte bevolkingsgroepen behoren. Op deze wijze konden wij relatief gemakkelijk ingang vinden bij de betreffende migrantengroepen. Het zoeken en benaderen van respondenten geschiedde volgens de zogenoemde sneeuwbalmethode. Dit betekent dat respondenten aan het einde van het interview de vraag voorgelegd kregen of zij wellicht nog andere mensen kenden die aan het onderzoek wilden meewerken. Daarnaast bestond er voor de interviewers ook de mogelijkheid om binnen hun eigen sociaal netwerk op zoek te gaan naar potentiële respondenten.

Deze werkwijze had als groot voordeel dat we er in slaagden om in relatief korte tijd voldoende respondenten voor het onderzoek te vinden. Het nadeel van onze werkwijze is echter dat de onderzochte respondenten niet representatief geacht mogen worden voor de gehele migrantengroep waartoe ze behoren. Zo zijn bijvoorbeeld de Marokkaanse respondenten die wij spraken gemiddeld wat hoger opgeleid dan gebruikelijk is in de Marokkaanse gemeenschap (uit tabel 3.1 blijkt dat 14 procent van de Marokkaanse respondenten een opleidingsniveau van HBO of hoger heeft, terwijl uit landelijke gegevens bekend is dat slechts vijf procent van de in Nederland wonende Marokkanen tussen 15 en 64 jaar zo'n hoog opleidingsniveau heeft).² Men kan zich echter afvragen of dit gebrek aan representativiteit werkelijk zo'n groot probleem is. In de eerste plaats geven onze resultaten toch een interessante indicatie van hedendaagse transnationale activiteiten en identificaties. Bovendien zijn we met name geïnteresseerd in de wijzen waarop kenmerken van de respondenten (migratieachtergrond en maatschappelijke positie) en transnationale activiteiten en identificaties al dan niet met elkaar samenhangen. Ook in een niet-representatieve steekproef kan tot op zekere hoogte onderzoek worden gedaan naar dergelijke samenhangen (Schuyt, 1986b). Onze bevindingen en onze concepten dienen als voorlopig te worden gezien en in nieuw onderzoek te worden aangevuld en gefundeerd.

3.2 Achtergrondkenmerken per etnische groep

In dit deze paragraaf geven we een algemene beschrijving van de respondenten, waarbij met name wordt ingegaan op diverse achtergrondkenmerken. Tabel 3.1 biedt hiervan een overzicht.

Tabel 3.1 Achtergrondkenmerken per etnische groep (N= 300)

	Marokko	Antillen	Irak	Joegoslavië	Japan	V.S.
Geslacht (% man)	46%	42%	54%	62%	28%	40%
Leeftijd (gemiddeld in jaren)	31	35	36	39	41	45
Eerste generatie (%)	74%	91%	100%	80%	100%	98%
Verblijfsduur (gemiddeld in jaren)	20	14	8	17	10	12
Leeftijd van migratie	12	21	29	24	30	33
(Ook) Nederlandse nationaliteit	74%	100%	68%	86%	12%	22%
Dubbele nationaliteit	54%	0%	0%	56%	0%	22%
Heeft formele, betaalde baan (%)	36%	64%	48%	62%	86%	80%
Heeft uitkering (%)	20%	10%	30%	28%	8%	16%
Ingeschreven als werkzoekend (%)	23%	44%	50%	50%	8%	7%
Opleiding (% HBO of hoger)	14%	24%	44%	28%	74%	86%

² Gegevens: ISEO, *Integratiemonitor 2002*. Rotterdam: ISEO (EUR), pp. 51

NB: De percentages 'ingeschreven als werkzoekend' hebben betrekking op de niet-werkenden. In de herkomstgroepen als geheel zijn de percentages respectievelijk 18, 20, 34, 24, 2 en 4.

Bij de Irakese en Joegoslavische respondenten gaat het in meerderheid om mannen, bij de overige herkomstgroepen vormen vrouwen de meerderheid. Opvallend is vooral het zeer grote aandeel geïnterviewde Japanse vrouwen (72%). Het was tijdens de dataverzameling op zich niet moeilijk om met Japanse respondenten in contact te komen (mede omdat we gebruik maakten van een Japans-Nederlandse enquêteur), maar wel om tot concrete afspraken voor een interview te komen. De Japanse mannen die we benaderden hadden door hun werk vaak geen tijd voor een interview. Vandaar dat we op een gegeven moment zijn begonnen om hun echtgenotes te benaderen voor een interview. Dit verklaart ook waarom 'familieredenen' door Japanse respondenten verhoudingsgewijs vaak werd opgegeven als motief om naar Nederland te komen (vgl. tabel 3.2).

Een tweede verschil tussen de groepen is de ongelijke verdeling van het aantal migranten uit de eerste en de tweede generatie. Bij vier van de zes herkomstgroepen zijn voornamelijk (negentig procent of meer) eerste-generatiemigranten bevroegd. Alleen bij de Marokkanen en Joegoslaven ligt het aandeel van de tweedegeneratiemigranten onder de respondenten hoger (respectievelijk zesentwintig en twintig procent). Dit verschil hangt samen met verschillen in gemiddelde verblijfsduur tussen de zes groepen. De groepen met de langste gemiddelde verblijfsduur in Nederland kennen tevens het grootste aantal migranten uit de tweede generatie.

Een derde verschil betreft het aantal respondenten uit de diverse herkomstgroepen dat (ook) de Nederlandse nationaliteit heeft aangenomen. We zien op dit punt ook duidelijke verschillen tussen de verschillende typen migrantengroepen. Bij de herkomstgroepen die wij tot de nieuwe arbeidsmigranten rekenen (Japanners en Amerikanen) ligt het aandeel respondenten met de Nederlandse nationaliteit vrij laag (rond tien tot twintig procent). Kennelijk gaat het om immigranten die zich niet hebben ingesteld op een definitief verblijf in Nederland, in ieder geval niet zodanig dat men ook de Nederlandse nationaliteit wil aannemen. Bij alle overige groepen heeft echter een ruime meerderheid van de respondenten (ook) de Nederlandse nationaliteit. Dit geldt zowel voor de klassieke minderheidsgroepen (Antillianen hebben per definitie de Nederlandse nationaliteit) als voor respondenten afkomstig uit typische asiellanden als Irak en (voormalig) Joegoslavië. Opvallend is verder dat ruim de helft van zowel de Marokkaanse

als de Joegoslavische respondenten zegt de dubbele nationaliteit te hebben. Deze verschillen in de mate waarin respondenten uit diverse herkomstgroepen de Nederlandse nationaliteit hebben aangenomen hangen deels samen met het verschil in de gemiddelde verblijfsduur tussen de diverse groepen en daarnaast met het gegeven dat de mogelijkheid tot het voeren van een dubbele nationaliteit per etnische groep verschilt. Het vierde verschil tussen de groepen betreft hun sociaal-economische positie die is afgemeten aan de arbeidsmarktpositie en het onderwijsniveau. Ook hier zien we de grootste verschillen tussen enerzijds de groepen die we tot de nieuwe arbeidsmigranten rekenen (Japanners en Amerikanen) en anderzijds de overige groepen. De Japanners en Amerikanen hebben over het algemeen een hoge opleiding genoten (respectievelijk 74 en 86 procent van de respondenten uit deze groepen heeft een HBO of universitaire opleiding voltooid) en hebben mede daardoor, zeker in vergelijking met de overige migrantengroepen, een goede positie op de Nederlandse arbeidsmarkt. We treffen bij deze groepen een zeer hoog aandeel werkenden, weinig uitkeringsgerechtigden en weinig ingeschreven werkzoekenden. Van de overige groepen ligt het aandeel werkenden verreweg het laagst bij de Marokkaanse groep (overigens ook omdat Marokkaanse studenten geïnterviewd zijn), bij de Irakezen verricht ongeveer de helft van de respondenten betaald werk en bij zowel de Joegoslaven als de Antillianen iets meer dan de helft. Dat de betrokkenen nog niet geheel voldaan zijn met hun baan blijkt wel uit het grote aandeel werkzoekenden bij deze groepen. De helft van de Irakese en Joegoslavische respondenten en iets minder dan de helft van de Antilliaanse respondenten staat ingeschreven als werkzoekende. Het laatste verschil dat we willen noemen betreft de leeftijd waarop migranten naar Nederland zijn gekomen. Die ligt vooral bij Marokkanen relatief laag. Dit komt voor een deel door het grotere aandeel tweede generatie migranten in deze groep (die zijn in het gemiddelde meegerekend met leeftijd 0) en door het migratiemotief van Marokkanen. Ook onder eerste generatie migranten uit Marokko is de leeftijd van migratie naar verhouding laag. Dit houdt verband met de relatief omvangrijke migratie in het kader van gezinshereniging en -vorming in deze groep.

3.3 Migratieachtergronden van typen migranten

In deze paragraaf gaan we in op de migratieachtergrond van verschillende typen migranten (zie tabel 3.2). Uitgangspunt bij de in tabel 3.2 gehanteerde

indeling is onder meer de redenen van respondenten om naar Nederland te komen. Bovendien konden we uit de verhalen vaak opmaken of het hier een asielmigrant of arbeidsmigrant betrof óf iemand die om andere redenen naar Nederland is gekomen. Bij het onderscheiden van typen migranten zijn we uitgegaan van de situatie van de respondent zelf en niet van het huishouden waarvan hij of zij deel uitmaakt(e). Bijvoorbeeld: een in Nederland geboren Marokkaanse jongere waarvan de vader indertijd als gastarbeider naar Nederland is gekomen, wordt hier als 'tweede generatie' geclassificeerd en niet als 'arbeidsmigrant'. Ook een Japanse vrouw die meekwam toen haar man in Nederland ging werken, wordt hier geclassificeerd als 'met partner meegekomen' en niet als 'arbeidsmigrant'.

Tabel 3.2 Typen migranten per herkomstgroep (in %)

	Marokko	Antillen	Irak	Joegoslavië	Japan	V.S.
Tweede generatie	26	9	-	20	-	2
Vluchteling	-	-	86	22	-	-
Arbeidsmigrant	20	7	-	32	48	40
Met partner /gezinsvorming / Gezinshereniging	30	9	4	24	43	18
Student	4	35	-	2	2	14
Betere (financiële) toekomst	18	37	4	-	2	-
Avontuur / toeval	2	2	6	-	-	6
Culturele motieven	-	2	-	-	4	20
Totaal	100	100	100	100	100	100

De uitkomsten in deze tabel nuanceren in zekere zin het eerder gemaakte grove onderscheid tussen drie typen migranten. Marokkanen en Antillianen stonden in ons onderzoek model voor de 'klassieke minderheden' in ons land, Irakezen en Joegoslaven voor 'asielmigranten' en Japanners en Amerikanen voor de 'nieuwe arbeidsmigranten'. Bij sommige herkomstgroepen gaan deze typering inderdaad in grote lijnen op. Dit geldt vooral voor Irakezen waarvan de overgrote meerderheid van de respondenten (bijna negentig procent) als asielzoeker naar Nederland is gekomen. Toch zijn een aantal Irakezen (tien procent) naar eigen zeggen om andere redenen naar Nederland gekomen, bijvoorbeeld, om het financieel beter te krijgen of min of meer bij toeval. Ook de Japanse respondenten vormen een vrij homogene categorie wat betreft de redenen waarom zij naar Nederland zijn gekomen. De overgrote meerderheid van deze groep betreft hetzij arbeidsmigranten hetzij partners van Japanse mannen die in Nederland kwamen werken. Bij alle andere herkomstgroepen zijn de uitkomsten echter veel gevarieerder, waaruit ook blijkt dat grove indelingen van landen waaruit bepaalde typen migranten komen (zo wordt de laatste tijd vaak gesproken van 'typische asiellanden') in de praktijk nuancering behoeven. Bij de Marokkaanse groep

zien we maar liefst vier verschillende typen migranten. Eén op de vijf Marokkaanse respondenten kwam als arbeidsmigrant naar Nederland. Een even grote groep kwam hier niet vanwege een concrete baan, maar wel meer algemeen om het financieel beter te krijgen. Ruim de helft van de Marokkaanse respondenten kwam hier in het kader van gezinshereniging of gezinsvorming óf is hier geboren. De Antilliaanse groep bleek, afgezien van degenen die vanwege studie naar Nederland waren gekomen, vrij moeilijk in te delen in de gebruikelijke categorieën van typen migranten. Een grote minderheid van de Antilliaanse respondenten (rond veertig procent) geeft te kennen naar Nederland gekomen te zijn om het financieel beter te krijgen. Ook bij de respondenten uit voormalig Joegoslavië zien we een bont geheel van uiteenlopende type migranten. Het gaat bij deze groep zeker niet alleen om asielmigranten die vanwege de oorlog in hun land (na 1992) naar Nederland zijn gevlucht. Goed beschouwd, voldoet slechts één op de vijf respondenten uit voormalig Joegoslavië aan dit beeld. Het probleem is dat de Joegoslavische gemeenschap in Nederland eigenlijk uit twee verschillende groepen bestaat: enerzijds uit Joegoslavische arbeidsmigranten en hun families die vaak al veel langer in Nederland verbleven en anderzijds uit Joegoslavische vluchtelingen die na 1990 vanwege de oorlogen en geweld in hun land naar Nederland en andere Westerse landen zijn gevlucht (vgl. Snel et al., 2000). Er zijn relatief veel Joegoslavische respondenten uit de eerste groep geïnterviewd: iets meer dan de helft van de Joegoslavische respondenten is hier geboren of vóór 1990 naar Nederland gekomen. Dit bleek overigens ook al uit tabel 3.1 waaruit kan worden afgelezen dat de *gemiddelde verblijfsduur in Nederland* bij de Joegoslavische groep zeventien jaar bedraagt. Iets minder dan de helft (23 personen) kwam na 1990. Bij deze laatste groep treffen we wel relatief veel (zij het niet uitsluitend) asielmigranten. We kunnen concluderen dat de geïnterviewde Joegoslavische groep een enigszins heterogene categorie vormt. Het betreft deels asielmigranten (zoals beoogd), maar deels ook andere typen migranten. Ook de Amerikaanse respondenten vormen ten slotte een vrij heterogene categorie. De Amerikanen stonden in ons onderzoek model voor de nieuwe arbeidsmigranten, dat wil zeggen personen die vanwege hooggekwalificeerde banen naar Nederland kwamen. Inderdaad kan een ruime minderheid van de geïnterviewde Amerikanen (veertig procent) als 'arbeidsmigrant' geclassificeerd worden. Onder deze groep treffen we relatief veel personen met een cultureel beroep (danser, musicus, enzovoort). In deze groep genieten sommigen een uitkering. Dit verklaart overigens waarom het percentage Amerikanen met een uitkering toch nog oploopt tot zestien (tabel

3.1). De categorie arbeidsmigranten loopt geleidelijk over in twee andere categorieën, namelijk respondenten die min of meer bij toeval naar Nederland zijn gekomen én personen die naar Nederland zijn gekomen vanwege het meer liberale culturele klimaat dat hier naar hun idee bestaat.

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk presenteren we een eerste overzicht van transnationale activiteiten die onze respondenten rapporteerden. Daarbij maken we een onderscheid in diverse soorten transnationale activiteiten: economische, politieke, sociale en culturele. Tevens maken we een onderscheid tussen twee soorten economische activiteiten, namelijk alledaagse en professionele economische activiteiten. In paragraaf 2 wordt een overzicht gepresenteerd van de transnationale activiteiten van onze respondenten en de manieren waarop zij zich op de hoogte houden van politieke ontwikkelingen in het land van herkomst. In paragraaf 3 gaan we in op de intensiteit van contacten met het land van herkomst. In paragraaf 4 wordt een nadere analyse gemaakt van de relaties tussen de kenmerken van respondenten, hun migratieachtergrond en de aard en omvang van transnationale activiteiten. In de slotparagraaf worden de centrale conclusies geformuleerd.

4.2 Beschrijving van transnationale activiteiten

Tabel 4.1 biedt een overzicht van diverse soorten transnationale activiteiten. *Alledaagse economische activiteiten* tussen migranten en het land van herkomst hebben betrekking op zaken als het opsturen van geld of goederen, huizenbezit of geld overmaken aan liefdadige organisaties in het herkomstland. Dit zijn allemaal transacties die relatief vaak voorkomen, zij het dat hierbij wel een verschil tussen de diverse herkomstgroepen kan worden vastgesteld: Amerikanen, Japanners en vooral Antillianen zijn significant minder betrokken bij deze alledaagse economische activiteiten dan Marokkanen, maar vooral Irakezen en Joegoslaven. Vier van de vijf Irakezen en Joegoslaven geven geld of goederen aan (familie in) het herkomstland of bezitten er een huis.

Daarnaast onderscheiden we *professionele economische activiteiten*, dat wil zeggen: investeren in en zaken doen met het herkomstland en, als gevolg

daarvan, het brengen van zakelijke bezoeken aan het herkomstland. Deze professionele economische activiteiten, waarbij migranten feitelijk (een deel van) hun brood verdienen bij de gratie dat ze in twee werelden leven, komen echter beduidend minder vaak voor. Met andere woorden: er lijkt in Nederland nog nauwelijks sprake van een opkomende 'class of immigrant transnational entrepreneurs' zoals voorzien door Portes (2000, 258). De mate waarin dit soort zakelijke transnationale activiteiten voorkomt, verschilt overigens weer per etnische groep. Bij de klassieke minderheden en de asielmigranten komen deze zakelijke transnationale activiteiten relatief weinig voor, al rapporteert één op de tien Antillianen wel dergelijke zakelijke activiteiten en zegt één op de twaalf van hen de Antillen 'voor zaken' te bezoeken. Bij de groepen die we hier tot de nieuwe arbeidsmigranten rekenen (Japanners, maar met name Amerikanen) komen dit soort zakelijke transnationale activiteiten in ieder geval veel vaker voor. Maar liefst de helft van de Amerikaanse respondenten rapporteert minstens één van de genoemde zakelijke activiteiten: ze investeren in het land van herkomst en gaan er voor zaken op bezoek. Overigens blijkt hierna dat er een significant verband bestaat tussen deze professionele economische activiteiten en het opleidingsniveau van de respondenten. Hoe hoger het opleidingsniveau, des te sterker de betrokkenheid bij deze zakelijke transacties. Het gaat in ons onderzoek vooral om migranten die werkzaam zijn bij multinationale ondernemingen en uit dien hoofde zakelijke contacten onderhouden met het herkomstland.

Tabel 4.1 Overzicht van transnationale activiteiten naar herkomstgroep (in %)

	Marokko	Antillen	Irak	Joegoslavië	Japan	VS
<i>Alledaagse economisch activiteiten</i>						
Maakt geld over naar familie	40	16	72	62	2	4
Stuurt goederen naar herkomstland	28	14	4	54	12	14
Bezit huis in herkomstland	16	8	14	46	24	14
Geld aan liefdadigheid in herkomstland	12	2	30	26	0	26
Totaal (doet minstens één activiteit)	54	28	78	82	32	42
<i>Professionele economische activiteiten</i>						
Investeert in bedrijven in herkomstland	2	2	6	0	10	24
Voert handel met herkomstland	4	2	0	0	8	2
Gaat voor zaken naar herkomstland	0	8	0	2	14	32
Totaal (doet minstens één activiteit)	4	10	6	2	22	50
<i>Politieke activiteiten</i>						
Leest kranten herkomstland	10	58	62	70	54	66
Op de hoogte politiek herkomstland	70	56	80	76	64	96
Lid politieke partij herkomstland	2	6	24	0	6	20
Deelnemen demonstraties m.b.t. herkomstland	4	6	52	58	4	6
Totaal (doet minstens één activiteit)	72	76	88	94	82	100
<i>Sociaal-culturele activiteiten in het herkomstland</i>						
Bezoekt familie/vrienden in herkomstland	90	78	36	92	72	86
Geregeld contact met familie in herkomstland	72	82	94	92	92	98
Lid maatsch. Organisatie in herkomstland	2	4	22	0	6	16
Totaal (doet minstens één activiteit)	94	96	94	96	96	100
<i>Sociaal-culturele activiteiten in het gastland</i>						
In Nederland lid van organisatie m.b.t. herkomstland	16	16	62	8	18	16
Bezoekt bijeenkomsten met voornamelijk landgenoten	50	60	62	60	38	16
Bezoekt culturele activiteiten	56	44	28	34	66	56
Totaal (doet minstens één activiteit)	86	90	96	84	88	68

De cijfers in de tabel geven aan welk percentage van de respondenten de betreffende activiteit rapporteert.

Een andere kwestie is in hoeverre migranten uit de diverse herkomstgroepen betrokken zijn bij politieke activiteiten met betrekking tot het land van herkomst. Juist dit aspect van transnationale migratie staat de laatste tijd volop in de politieke en publieke aandacht. Zo is er in Nederland een verontrustend beeld geschetst van de activiteiten van ondemocratische, soms gewelddadige politieke bewegingen zoals bijvoorbeeld de Turkse Grijsse Wolven (Braam en Ülger, 1997). Sinds de aanslag op New York van 11 september 2001 is er overal in de Westerse wereld, maar zeker ook in Nederland, grote bezorgdheid omtrent de betrokkenheid van moslimjongeren bij extremistische Islamitische organisaties. Wat blijkt er echter uit onze studie omtrent de betrokkenheid van verschillende migrantengroepen bij politieke activiteiten in het herkomstland? Natuurlijk verwachtten we niet dat respondenten hun eventuele betrokkenheid bij Al-Qaïda aan onze enquêteurs zouden verklappen. Wel vroegen we of men kranten leest uit het herkomstland, op de hoogte is van de politiek in het herkomstland, lid is van een politieke organisatie in het herkomstland en ten slotte of men wel eens deelneemt aan demonstraties in Nederland die betrekking hebben op de politiek in het herkomstland. Sommige van deze politieke transnationale activiteiten blijken vrijwel gemeengoed onder onze respondenten. De politieke betrokkenheid bij het herkomstland is het geringst bij de Marokkaanse groep. Marokkanen lezen

weinig kranten uit het herkomstland, zijn over het algemeen geen lid van een Marokkaanse partij en nemen geen deel aan demonstraties die betrekking hebben op de politiek in Marokko. Zeven op de tien respondenten zeggen echter wel op de hoogte te zijn van de Marokkaanse politiek. Bij de overige migrantengroepen is de politieke betrokkenheid bij het herkomstland nog veel sterker, met name bij Amerikanen, Joegoslaven en Irakezen.

Amerikanen zijn over het algemeen op de hoogte van de Amerikaanse politiek en een aanzienlijk deel van deze groep (één op de vijf respondenten) is lid van een Amerikaanse politieke partij. Dat Amerikanen, Joegoslaven en Irakezen vrij goed op de hoogte zijn van de politieke ontwikkelingen in het land van herkomst komt overigens ook doordat de Nederlandse media daar relatief veel aandacht aan besteden. Voor alle duidelijkheid. Het onderzoek onder de Irakezen vond ver voor de oorlog in Irak plaats.

Irakezen en Joegoslaven nemen vaak deel aan demonstraties die betrekking hebben op het herkomstland. Meer dan de helft van de respondenten van beide groepen zegt dit wel eens te doen. Daarnaast zijn ze ook vaak op de hoogte van de politiek in het herkomstland en lezen ze kranten uit het herkomstland. Eén op de vier Irakese respondenten zegt lid te zijn van een politieke partij uit het herkomstland. Op zich ligt het wel voor de hand dat juist deze migrantengroepen sterk betrokken zijn bij de politiek van het herkomstland omdat het veel asielmigranten betreft die om politieke redenen naar Nederland zijn gekomen. Opmerkelijk is voorts dat de betrokkenheid bij de politiek van het herkomstland binnen de Joegoslavische groep niet sterker is bij respondenten die na 1990 naar Nederland zijn gekomen (naar we aannemen merendeels oorlogsvluchtelingen) dan bij degenen die al langer in Nederland verblijven (tabel 4.5 in bijlage 1 van dit hoofdstuk). Gezien alle commotie over het (vermeende) moslimextremisme in Nederland is het wellicht interessant om na te gaan of respondenten die zichzelf tot de islam rekenen meer of minder betrokken zijn bij de politiek van het herkomstland dan andere respondenten. In totaal zeggen 87 respondenten moslim te zijn (alle vijftig Marokkanen, vijfendertig Irakezen en twee migranten uit voormalig Joegoslavië). De groep moslims onder onze respondenten is echter significant minder betrokken bij de politiek van het herkomstland dan gemiddeld.

Migranten kunnen op verschillende manieren op de hoogte blijven van de politieke ontwikkelingen in het land van herkomst. In tabel 4.2 is per herkomstgroep weergegeven welk percentage van de respondenten gebruik maakt van de televisie, de radio en het internet. Met name het internet biedt

diverse mogelijkheden om de politiek te volgen van het land van herkomst, ook als die politieke ontwikkelingen in de Nederlandse media slechts sporadisch worden belicht. Maar liefst 54 procent van de Japanners blijkt de Japanse politiek te volgen met behulp van de computer. Dat percentage is voor Marokkanen 8, voor Antillianen 32, voor Irakezen 42, voor Joegoslaven 18 en voor Amerikanen 34.

Tabel 4.2 Op welke wijze is men op de hoogte van de politieke ontwikkelingen in het land per herkomstgroep? (N= 300)

	Marokko	Antillen	Irak	Joegoslavië	Japan	VS
Televisie	62	18	58	64	12	50
Radio	0	26	0	10	0	10
Internet	8	32	42	18	54	34

De cijfers in de tabel geven aan welk percentage van de respondenten gebruik maakt van het betreffende medium.

Wat betreft de sociale en culturele activiteiten wordt een onderscheid gemaakt tussen transnationale activiteiten in het herkomstland en transnationale activiteiten in het gastland. Bij het eerste gaat het om zaken als het bezoek aan en het onderhouden van contact met vrienden en familie in het herkomstland én het lidmaatschap van maatschappelijke organisaties in het herkomstland. Wat dit laatste betreft kan worden opgemerkt dat dit alleen bij de Irakese groep veelvuldig voorkomt. Zestig procent van de respondenten zegt lid te zijn van bepaalde organisaties in Irak. Het betreft met name de PUK en de Koerdische Vrouwen Vereniging. Nagenoeg alle respondenten onderhouden contact met familie en vrienden in het herkomstland. Bij alle herkomstgroepen gaat een ruime meerderheid van de respondenten op bezoek bij vrienden of familie in het herkomstland. Alleen Irakezen vormen hierop een uitzondering, waarschijnlijk vanwege de gevaarlijke situatie in hun land. Tevens onderhoudt een ruime meerderheid van de respondenten (per herkomstgroep variërend van zeventig tot bijna honderd procent) geregeld contact met het herkomstland. Bij de Marokkanen komt dit verhoudingsgewijs nog het minste voor. Drie op de tien Marokkaanse respondenten heeft geen geregeld contact met het herkomstland. Sociaal-culturele activiteiten zijn daarmee onder de respondenten veruit het meest voorkomende type transnationale activiteit. Ten slotte zijn er bepaalde sociale en culturele transnationale activiteiten die primair plaatsvonden in het gastland. Het gaat hier bijvoorbeeld om het lidmaatschap in Nederland van een organisatie met betrekking tot het herkomstland, bezoek aan bijeenkomsten in Nederland met voornamelijk landgenoten of bezoek van culturele activiteiten in Nederland met artiesten uit het herkomstland. Uit de antwoorden blijkt dat met name bij Marokkanen, Antillianen, Irakezen en Joegoslaven op deze wijze transnationaal actief zijn. Bij deze herkomstgroepen rapporteert meer dan de helft van de

respondenten wel eens bijeenkomsten te bezoeken waar voornamelijk landgenoten komen. Japanners en Amerikanen doen dit veel minder. Deze groepen bezoeken daarentegen (net als Marokkanen) wel vaak culturele activiteiten waar artiesten uit het herkomstland komen.

4.3 Intensiteit van contacten met land van herkomst

We vroegen de respondenten ook naar de frequentie van hun bezoek aan c.q. hun contact met het herkomstland (tabel 4.3). Over het algemeen onderhouden zij zeer frequent contact met het herkomstland en gaan ze er vaak heen. De belangrijkste uitzondering op deze regel is hiervoor al genoemd. Tweederde van de Irakezen gaat nooit of zeer zelden (minder dan eenmaal per vier jaar) naar het herkomstland, zoals gezegd, waarschijnlijk vanwege de onveilige situatie in het thuisland. Toch gaat één op de vijf Irakezen wel eenmaal per jaar of vaker naar Irak. Bij de Antillianen ligt het aandeel frequente bezoekers iets hoger: één op de drie Antilliaanse respondenten gaat eenmaal per jaar of vaker naar de Antillen. Bij de Marokkanen en de Amerikanen gaat tweederde van de respondenten minstens éénmaal per jaar naar het herkomstland, bij de Japanners geldt dit voor bijna driekwart van de respondenten en bij de Joegoslaven voor vrijwel iedereen. Vermeldenswaard is nog dat één op de drie Amerikanen meerdere keren per jaar het thuisfront bezoekt. Ook het overige contact met familie en vrienden in het herkomstland is uitbundig te noemen. Marokkanen hebben nog het minst frequent contact met familie in het land van herkomst. Eén op de tien Marokkaanse respondenten heeft (minstens) eenmaal per week contact met vrienden of familie in Marokko. Bij de overige groepen loopt het aandeel respondenten dat zo frequent contact heeft op tot een kwart (Irakezen), tot de helft (Antillianen, Joegoslaven, Japanners) tot zelfs bijna driekwart (Amerikanen). Meer dan één op de tien Amerikanen zegt dagelijks contact te hebben met vrienden en familie in het thuisland. Men kan hier rustig spreken van een intensief transnationaal sociaal verkeer.

Tabel 4.3 Frequentie van bezoek aan en contact met herkomstland (N= 300)

	Marokko	Antillen	Irak	Joegoslavië	Japan	VS
<i>Hoe vaak naar herkomstland?</i>						
Minder eens per vier jaar	8	35	63	0	4	12
Eens per drie of vier jaar	12	20	12	2	10	8
Een keer per twee jaar	14	10	4	0	14	12
Een keer per jaar	64	31	20	78	62	34
Vaker dan eens per jaar	2	4	0	20	10	34
<i>Hoe vaak contact herkomstland?</i>						
Nooit	28	18	6	8	8	2
Eens of meermaals per jaar	22	12	26	6	6	2
Eens of meermaals per maand	40	26	40	38	31	24
Eens of meermaals per week	10	38	26	46	46	60
Dagelijks	0	6	2	2	8	12

4.4 Verklaring van transnationale activiteiten

Hiermee zijn de aard en omvang van de transnationale activiteiten van respondenten uit de diverse herkomstgroepen in grote lijnen beschreven, maar de vraag rijst hoe de gevonden verschillen tussen individuele respondenten en tussen de diverse herkomstgroepen verklaard kunnen worden. Om deze vraag te beantwoorden zijn allereerst door middel van factoranalyse een zestal samengestelde variabelen geconstrueerd op basis waarvan kan worden afgelezen hoe sterk respondenten betrokken zijn bij diverse soorten transnationale activiteiten³. Dit wil zeggen dat we de antwoorden op de afzonderlijke items hebben teruggebracht tot vijf samengestelde variabelen, conform de vijf soorten transnationale activiteiten zoals die al zijn benoemd in tabel 4.1. De zesde samengestelde variabele betreft een totaalscore van transnationale activiteiten, waarbij alle voorgaande transnationale activiteiten op één hoop zijn gegooid. Vervolgens is een groot aantal bivariate correlaties berekend tussen enerzijds deze zes verschillende maten van transnationale activiteiten en anderzijds diverse achtergrondkenmerken van respondenten. De uitkomsten van de analyse staan vermeld tabel 4.4. Hier lichten we de belangrijkste bevindingen toe.

³ Een methodologische toelichting op de factoranalyse treft de lezer in bijlage 1 bij dit hoofdstuk.

Tabel 4.4: Correlaties tussen transnationale activiteiten en diverse achtergrondkenmerken van de respondenten

	Economische activiteiten		Politieke activiteiten	Sociaal-culturele activiteiten		Transnationale activiteiten totaal
	Alledaags	Professioneel		In Nederland	In herkomstland	
<i>Soort activiteit</i>						
Alledaagse economische activiteiten	1	-0,04	0,35**	0,18**	0,17**	0,51**
Professionele economische activiteiten	-0,04	1	0,06	-0,01	0,17**	0,29**
Politieke activiteiten	0,35**	0,06	1	0,33**	0,14*	0,53**
sociaal-culturele activiteiten in Nederland	0,18**	-0,01	0,33**	1	-0,06	0,2**
sociaal-culturele activiteiten in herkomstland	0,17**	0,17**	0,14*	-0,06	1	0,78**
Transnationale activiteiten totaal	0,51**	0,29**	0,53**	0,2**	0,78**	1
<i>Herkomstland</i>						
Marokko	0,04	-0,09	-0,31**	-0,03	-0,14*	-0,15*
Antillen	-0,2**	-0,06	-0,14*	0,02	-0,09	-0,19**
Irak	0,12*	-0,12*	0,27**	0,34**	-0,31**	-0,15**
Joegoslavië	0,43**	-0,15*	0,18**	-0,03	0,2**	0,31**
Japan	-0,22**	0,13*	-0,13*	-0,08	0,1	-0,04
VS	-0,16**	0,28**	0,14*	-0,22**	0,24**	0,22**
<i>Achtergrondkenmerken</i>						
Geslacht (vrouw=0 man=1)	0,11	0,01	0,09	0,12*	-0,06	0,08
Leeftijd	0,18**	0,17**	0,18**	0,07	0,18**	0,24**
Verblijfsduur in jaren	0,08	0,01	-0,12*	0,12*	-0,05	-0,04
Leeftijd van migratie	0,1	0,15**	0,26**	-0,02	0,22**	0,28**
Opleidingsniveau	-0,09	0,15**	0,07	-0,08	0,12*	0,09
Bezit Nederlandse nationaliteit	-0,02	-0,11	-0,08	0,18**	-0,18**	-0,18**
Formele, betaalde baan	-0,11*	0,18**	0,07	0,01	0,08	0,07
Uitkering	0,23**	-0,08	0,02	-0,01	-0,02	0,02
<i>Type migrant</i>						
Tweede generatie	-0,14*	-0,1	-0,09	-0,01	-0,08	-0,09
Vluchteling	0,2**	-0,13*	0,33**	0,26**	-0,19**	-0,02
Arbeidsmigrant	0,12*	0,11	0,11	0,02	0,15*	0,23**
Gezinsvorming / herening (+meekomen partner)	0,05	0,01	-0,13*	-0,2**	0,16**	0,03
Student	-0,11	0	-0,05	-0,07	0,1	0,02
Betere (financiële) toekomst	-0,11	0,05	-0,19**	-0,03	-0,19**	-0,24**
Avonturier/toeval	-0,07	-0,06	-0,09	0,07	-0,06	-0,09
Culturele motieven	-0,14*	0,11	-0,04	-0,04	0,01	0,01

In de eerste plaats zijn we nagegaan in hoeverre er een onderlinge samenhang bestaat tussen de diverse soorten transnationale activiteiten. Met andere woorden, is het zo dat migranten die geregeld geld en goederen naar huis sturen ook geregeld op bezoek gaan in en contact onderhouden met het herkomstland en bovendien betrokken zijn bij politieke activiteiten met betrekking tot het herkomstland én bij zakelijke transacties met het herkomstland? De algemene conclusie moge zijn dat er inderdaad enige samenhang bestaat tussen de diverse soorten transnationale activiteiten. Dit geldt althans voor de volgende transnationale activiteiten: alledaagse economische activiteiten (geld en goederen overmaken), politieke activiteiten (kranten lezen, op de hoogte zijn van de politiek uit het herkomstland), sociaal-culturele activiteiten gericht op het herkomstland (op bezoek gaan, contact onderhouden), sociaal-culturele activiteiten gericht op het gastland (bijeenkomsten met landgenoten, bezoek culturele activiteiten met artiesten uit het herkomstland) én transnationale activiteiten in het algemeen. Dit

betekent dat respondenten die één van dit soort transnationale activiteiten rapporteren ook vaker betrokken zijn bij de andere activiteiten. Er is echter één uitzondering op de regel dat de diverse soorten transnationale activiteiten onderling samenhangen en die betreft de professionele economische activiteiten (oftewel het transnationaal ondernemerschap in de zin van Portes et al.). Deze zakelijke transnationale activiteiten hangen opmerkelijk genoeg niet of slechts in beperkte mate samen met de overige activiteiten. Er is alleen een significant verband zichtbaar tussen deze zakelijke transnationale activiteiten en de sociaal-culturele activiteiten gericht op het herkomstland (op bezoek gaan, contact onderhouden). Deze samenhang is niet verwonderlijk omdat frequente bezoeken aan en contacten met het herkomstland gezien kunnen worden als een voorwaarde om zaken te kunnen doen met het herkomstland. Er is echter geen samenhang tussen deze zakelijke transnationale activiteiten enerzijds en politieke activiteiten of alledaagse economische activiteiten (geld of goederen sturen). Dit soort dingen doen de transnationale migrantenondernemers kennelijk niet (of in ieder geval niet vaker dan de gemiddelde migrant).

In de tweede plaats kunnen we met de samengestelde variabelen meer nauwkeurige uitspraken doen over welke herkomstgroepen meer of minder transnationale activiteiten ontplooiën. Wanneer we alle soorten transnationale activiteiten op één hoop gooien dan zien we (in de laatste kolom van tabel 4.5) dat enkele herkomstgroepen duidelijk wat minder betrokken zijn bij transnationale activiteiten. Dat geldt voor Marokkanen en sterker nog voor Antillianen en Irakezen. Dit heeft echter bij de diverse groepen verschillende achtergronden. Marokkanen zijn vooral minder betrokken bij politieke activiteiten gericht op het herkomstland en onderhouden minder frequent contact met het herkomstland. Antillianen zijn ook relatief weinig betrokken bij politieke activiteiten gericht op het herkomstland en ontplooiën bovendien significant minder dan gemiddeld alledaagse economische activiteiten (geld of goederen zenden). Bij de Irakezen zien we ten slotte een heel ingewikkeld patroon. Aan de ene kant zijn zij sterk betrokken bij allerlei transnationale activiteiten: het opsturen van geld of goederen naar het herkomstland en vooral bij politieke activiteiten gericht op het herkomstland en het bijwonen van sociale en culturele bijeenkomsten in Nederland waar vooral landgenoten komen c.q. artiesten uit het herkomstland optreden. Daar staat echter tegenover dat zij niet in staat zijn hun land geregeld te bezoeken of er contact mee te onderhouden en over het algemeen ook nauwelijks handel met het herkomstland (kunnen) drijven. Met name de sociaal-culturele

activiteiten wegen zo zwaar in de analyse dat de Irakezen in totaal significant minder dan gemiddeld betrokken zijn bij transnationale activiteiten. Van de overige groepen zien we dat de Japanners heel gemiddeld scoren als het gaat om de betrokkenheid bij transnationale activiteiten. Zij onderhouden wel meer dan gemiddeld zakelijke relaties met het herkomstland, maar verder ontplooiën ze weinig transnationale activiteiten. Ze zenden weinig geld of goederen naar het herkomstland, zijn weinig betrokken bij politieke activiteiten gericht op het herkomstland en zijn bovendien weinig gericht op sociale of culturele activiteiten in Nederland waar vooral andere Japanners of Japanse artiesten komen. Van de zes onderzochte herkomstgroepen zijn ten slotte vooral de Joegoslaven en de Amerikanen sterk betrokken bij allerlei transnationale activiteiten. Toch zien we bij beide herkomstgroepen een nogal uiteenlopend patroon. Joegoslaven ondernemen vooral veel wat we hier 'alledaagse economische activiteiten' hebben genoemd (geld en goederen zenden). Amerikanen (net als Japanners) doen dit juist uitgesproken weinig. Dit ligt ook voor de hand omdat het welvaartspeil in beide landen vergelijkbaar is met dat in Nederland. Amerikanen zijn daarentegen wel sterk betrokken bij zakelijke transacties met het herkomstland. Dit doen Joegoslaven weer weinig. Op twee punten komen beide groepen echter overeen. Ze zijn relatief sterk betrokken bij politieke activiteiten gericht op het herkomstland (Joegoslaven overigens nog sterker dan Amerikanen), maar wat vooral de doorslag geeft is dat beide herkomstgroepen een zeer intensief contact met familie of vrienden thuis onderhouden. Ze gaan er zeer geregeld op bezoek en onderhouden zeer frequent contact.

In de derde plaats zijn we nagegaan of de betrokkenheid bij transnationale activiteiten, los van de diverse herkomstgroepen, ook samenhangt met andere persoonskenmerken van de respondenten. Dit levert het volgende algemene beeld op. De betrokkenheid bij transnationale activiteiten blijkt samen te hangen met drie achtergrondkenmerken van respondenten, namelijk de leeftijd, de leeftijd waarop men naar Nederland kwam en ten slotte het bezit van de Nederlandse nationaliteit. Oudere respondenten, respondenten die op latere leeftijd naar Nederland zijn gekomen en die *niet* over de Nederlandse nationaliteit beschikken, blijken sterker betrokken bij transnationale activiteiten. Omgekeerd zijn jongere respondenten, respondenten die op jongere leeftijd naar Nederland zijn gekomen en die wel de Nederlandse nationaliteit hebben minder sterk betrokken bij transnationale activiteiten. Bij alle andere achtergrondkenmerken blijkt er geen samenhang met de mate van betrokkenheid bij transnationale

activiteiten. Het is dus niet zo dat juist lager opgeleiden óf hoger opgeleiden vaker betrokken zijn bij transnationale activiteiten.

Ten slotte komen er nog enkele interessante samenhangen aan het licht als we naar de afzonderlijke transnationale activiteiten kijken. We lieten eerder al zien dat professionele economische activiteiten (zaken doen met het herkomstland) een vrij aparte positie innemen tussen de verschillende soorten transnationale activiteiten. Dit blijkt ook als we naar de achtergrondkenmerken van respondenten kijken die deze zakelijke transnationale activiteiten verrichten. Hoger opgeleiden en personen die (ook) een formele betaalde baan hebben, doen dit significant vaker dan gemiddeld. Het is dus *niet* zo, zoals Portes et al., 1999 meenden, dat transnationale zakelijke activiteiten fungeren als een soort alternatieve route naar succes voor personen die weinig kansen hebben op de formele arbeidsmarkt. In onze steekproef ligt het verband precies omgekeerd. Wie het goed doet op de formele arbeidsmarkt (goede opleiding, formele baan) heeft ook een hogere kans om betrokken te zijn bij transnationale zakelijke activiteiten. Een laatste opmerkelijke bevinding is ten slotte dat uitkeringsgerechtigden significant vaker betrokken zijn bij alledaagse economische activiteiten (geld en goederen zenden) dan andere respondenten. Overigens komt dit voor een belangrijk deel doordat uitkeringsgerechtigden zijn oververtegenwoordigd in de herkomstgroepen die relatief veel alledaagse economische activiteiten verrichten.

De hierboven beschreven samenhangen zijn over het algemeen niet erg sterk. Dit wijst er enerzijds op dat de verschillen tussen de respondenten ten aanzien van betrokkenheid bij transnationale activiteiten niet erg groot zijn. En anderzijds betekent het waarschijnlijk ook dat er nog meer relevante factoren van invloed zijn op de mate van betrokkenheid bij transnationale activiteiten. Die factoren zijn in het kader van dit onderzoek in ieder geval niet onderzocht.

Multivariate analyse

Bij de tot dusver beschreven analyses is steeds gekeken naar de mogelijke samenhang tussen twee variabelen. Het nadeel van deze analyses is echter dat niet gekeken is naar de samenhang tussen alle variabelen en naar de wijze waarop die elkaar beïnvloeden. Zo zijn Amerikanen mogelijksterk betrokken bij transnationale activiteiten omdat de respondenten uit deze groep op relatief hoge leeftijd naar Nederland zijn gekomen. Om inzicht te krijgen in dit soort onderlinge verbanden tussen verschillende variabelen is het van belang om een zogenoemde multivariate analyse te doen. We hebben

een multipele regressie-analyse verricht waarbij achtereenvolgens drie modellen zijn getoetst. De eerste kolom laat de samenhang tussen de etnische achtergrond van respondenten en hun betrokkenheid bij transnationale activiteiten zien (dit is in feite nog een bi-variate analyse). In de tweede kolom kunnen we zien of deze samenhang tussen etnische achtergrond en betrokkenheid bij transnationale activiteiten verandert als we ook rekening houden met een aantal achtergrondkenmerken van respondenten. In de derde kolom zijn we ten slotte nagegaan of dit alles verandert als we in de analyse ook rekening houden met de redenen van migratie naar Nederland.

De resultaten van de analyse zijn weergegeven in tabel 4.4. De getallen die in de tabel zijn weergegeven heten (gestandaardiseerde) beta's. Overigens zijn zogenoemde interactie-effecten niet in de tabel opgenomen. Aan de beta's kunnen we in beginsel aflezen hoe sterk het effect is van een bepaalde variabele. Een negatieve waarde wil in principe zeggen dat een hoge score op deze variabele ongunstig is voor betrokkenheid bij transnationale activiteiten. Een positieve waarde betekent juist dat een hoge score betrokkenheid bij transnationale activiteiten bevordert. Bij het bekijken van de tabel is het met name van belang om na te gaan of het al eerder geconstateerde verband tussen etnische achtergrond en de betrokkenheid bij transnationale activiteiten blijft bestaan als we in de analyse ook rekening houden met de andere genoemde factoren.

Gezien het soort gebruikte variabelen (nominale variabelen) is het noodzakelijk om in de regressie-analyse een bepaalde vergelijkingscategorie te kiezen. Hier hebben we ervoor gekozen om de respondenten uit de Verenigde Staten als vergelijkingscategorie te kiezen. Dit betekent dat we in de tabel kunnen aflezen of alle andere respondenten (significant) sterker of juist minder sterk betrokken zijn bij transnationale activiteiten dan de Amerikanen. Op deze manier is in model III van de tabel gekozen om tweede-generatiemigranten als vergelijkingscategorie te nemen. Dit laatste speelt overigens in de analyse een betrekkelijk geringe rol. Er blijken nauwelijks verschillen in de betrokkenheid bij transnationale activiteiten tussen migranten die om verschillende redenen naar Nederland zijn gekomen.

Een laatste technische opmerking bij de tabel betreft de onderlinge samenhang tussen drie achtergrondkenmerken: leeftijd, leeftijd van migratie

en verblijfsduur in Nederland. Aangezien deze drie factoren onderling zo sterk samenhangen, mogen ze niet alledrie in de regressie analyse worden opgenomen. Hier is ervoor gekozen om de twee factoren waarvan hiervoor al bleek dat ze de sterkste samenhang hebben met betrokkenheid bij transnationale activiteiten (namelijk leeftijd en leeftijd van migratie) in het regressiemodel op te nemen. Dit betekent dat de factor verblijfsduur (NB) niet in de regressie analyse is opgenomen.⁴

Tabel 4.5 Regressieanalyse transnationale activiteiten (in beta's)

	Model I	Model II	Model III
<i>Herkomstgroep (t.o.v. V.S.)</i>			
Marokko	-0.28**	-0.13	-0.11
Antillen	-0.35**	-0.28**	-0.28**
Irak	-0.32**	-0.30**	-0.27*
Joegoslavië	0.10	0.15	0.14
Japan	-0.21**	-0.19	-0.19**
Achtergrondkenmerken			
Geslacht		0.01	-0.01
Leeftijd		-0.02	0.01
Verblijfsduur		NB	NB
Leeftijd van migratie		0.30**	0.27**
Opleiding		-0.04	-0.03
Nederlandse nationaliteit		0.03	0.04
Formele, betaalde baan		0.03	0.03
Uitkering		-0.04	-0.03
Type migrant (t.o.v. 2 ^e gen.)			
Vluchteling			0.02
Arbeidsmigrant			0.10
Gezinshereniging -vorming			-0.02
Student			0.10
Financiële toekomst			-0.06
Avontuur / toeval			-0.07
Cultuur			-0.04

Het interessante van de analyse ligt met name in de vergelijking tussen het eerste en het tweede model. We hebben hiervoor al geconstateerd dat bepaalde migrantengroepen sterker betrokken zijn bij transnationale activiteiten dan andere. Met name Amerikanen en migranten uit voormalig Joegoslavië zijn het meest transnationaal actief, de andere migrantengroepen veel minder. Dit blijkt onder meer ook uit de eerste kolom van de tabel (model I). Amerikanen zijn hier als referentiecategorie genomen. Migrantengroepen uit voormalig Joegoslavië blijken net zo veel betrokken bij transnationale activiteiten als Amerikanen. Alle andere migrantengroepen zijn significant minder sterk bij transnationale activiteiten betrokken dan Amerikanen (en Joegoslaven).

⁴ Het is natuurlijk een interessante bevinding dat betrokkenheid bij transnationale activiteiten niet of nauwelijks lijkt af te nemen naarmate een migrant langer in Nederland woont. Maar waar het hier om gaat is te begrijpen waarom sommige respondenten sterker betrokken zijn bij transnationale activiteiten dan andere. Kennelijk doen de leeftijd en de leeftijd van migratie er meer toe dan de verblijfsduur in Nederland.

In de tweede kolom (model II) is nagegaan of deze verschillen ook blijven bestaan als in de analyse rekening wordt gehouden met diverse achtergrondkenmerken van de respondenten. Slechts bij één van de vijf migrantengroepen zien we dat er wezenlijk iets verandert als we in de analyse rekening houden met de invloed van diverse achtergrondkenmerken op de betrokkenheid bij transnationale activiteiten. In het eerste model waren Marokkanen significant minder betrokken bij transnationale activiteiten dan Amerikanen, in het tweede model is dit aanvankelijke verschil grotendeels verdwenen. De verklaring hiervoor ligt met name in de invloed van de factor 'leeftijd van migratie'. We zagen hiervoor al een sterke samenhang tussen deze factor en de mate van betrokkenheid bij transnationale activiteiten: hoe ouder men is wanneer men naar Nederland komt, des te sterker men betrokken is bij transnationale activiteiten. Kenmerkend voor de Marokkaanse respondenten is echter dat velen al op jonge leeftijd naar Nederland zijn gekomen (of hier zijn geboren). Dit verklaart in grote lijnen waarom in eerste instantie leek alsof Marokkanen minder betrokken zijn bij transnationale activiteiten.

Bij alle andere groepen zien we weinig verschillen tussen de uitkomsten van het eerste en het tweede model. Voor Japanners geldt dat het verschil met Amerikanen in de mate waarin zij betrokken zijn bij transnationale activiteiten niet meer significant is, maar dit kan op toeval berusten. Kijken we enkel naar de betawaarde, dan zien we nauwelijks verschil. Met andere woorden, dat Amerikanen en Joegoslaven zoveel sterker betrokken zijn bij transnationale activiteiten dan Irakezen, Antillianen en Japanners kan niet verklaard worden door eventueel verschillende achtergrondkenmerken van de respondenten.

Meer algemeen kunnen we uit de analyse in model II concluderen dat vooral de factor 'leeftijd van migratie' van invloed lijkt op de betrokkenheid bij transnationale activiteiten. Voor alle groepen geldt dat respondenten die op latere leeftijd naar Nederland zijn gekomen zich sterker inlaten met transnationale activiteiten dan de jongere respondenten uit de betreffende etnische groep. Toch kan de sterke betrokkenheid van Amerikanen en Joegoslaven bij transnationale activiteiten niet alleen worden toegeschreven aan het feit dat zij op relatief hoge leeftijd naar Nederland zijn gekomen. Immers, ook als we in model II voor deze factor corrigeren zien we dat zij nog steeds significant meer transnationaal actief zijn dan met name

Antillianen en Irakezen. Kennelijk zijn er nog meer factoren die verschillen in betrokkenheid bij transnationale activiteiten kunnen helpen verklaren.

Verder moeten we opmerken dat we in model II geen significant verband meer zien tussen de leeftijd (op het moment van het interview) en de mate van transnationale activiteiten. Eerder (in de bi-variate analyse) zagen we dit verband wel. Het eerdere verband tussen de leeftijd van de respondent en de betrokkenheid bij transnationale activiteiten blijkt dan ook een gevolg van het feit dat oudere respondenten over het algemeen op latere leeftijd naar Nederland zijn gekomen⁵ en dat zij *daarom* meer transnationaal actief zijn.

Ten slotte hebben we ook nog de verschillen in migratiemotieven in de analyse betrokken (model III). De invloed van deze factor op de betrokkenheid bij transnationale activiteiten blijkt echter gering. De oorspronkelijke verschillen tussen de diverse migrantengroepen veranderen in model III eigenlijk niet meer. Wel zien we in het derde model een iets (maar niet-significante) hogere betrokkenheid bij transnationale activiteiten voor arbeidsmigranten. In alle etnische groepen afzonderlijk blijken arbeidsmigranten dan ook meer transnationale activiteiten te ontplooiën dan de overige migranten uit de betreffende herkomstgroep. Wellicht komt dit doordat arbeidsmigranten vaak tijdelijk in Nederland (denken te) verblijven.

4.5 Conclusie

We kunnen uit de bovenstaande analyse de volgende conclusies trekken. In de eerste plaats staat vast dat transnationale activiteiten een substantieel onderdeel uitmaken van het leven van migranten in Nederland. Migrantengroepen die niet of nauwelijks banden onderhouden met het land van herkomst vormen in alle herkomstgroepen slechts een minderheid.

In de tweede plaats zien we bij de meeste migrantengroepen dat activiteiten van sociaal-culturele aard de boventoon voeren. In de derde plaats kunnen we aanmerkelijke verschillen vaststellen tussen de groepen ten aanzien van de aard en omvang van transnationale activiteiten. Deze verschillen naar de aard van de activiteiten hangen sterk samen met de aard van de migratie naar Nederland. Zo ontplooiën vluchtelingen relatief veel politieke activiteiten en zijn hoogopgeleide werknemers van multinationals sterker betrokken bij de internationale handel. De verschillen naar de omvang van transnationale

⁵ De correlatie tussen de leeftijd en de leeftijd van migratie is maar liefst .68.

activiteiten blijken samen te hangen met de leeftijd van migratie en arbeidsmigratie naar Nederland. Arbeidsmigranten en migranten die op latere leeftijd naar Nederland komen hebben – ceteris paribus – een grotere kans om betrokken te zijn bij transnationale activiteiten.⁶

In de vierde plaats moeten we echter constateren dat er ten aanzien van betrokkenheid bij transnationale activiteiten tussen de onderzochte groepen aanmerkelijke verschillen blijven bestaan die we niet kunnen herleiden tot verschillen in de leeftijd van migratie of de aard van de migratie naar Nederland. Kennelijk zijn er nog meer factoren van invloed op betrokkenheid bij transnationale activiteiten dan in dit onderzoek meegenomen konden worden. Daarbij valt te denken aan de invloed van de kosten van - en middelen voor - transnationale activiteiten. Er zou dan bijvoorbeeld kunnen blijken dat de hoge score van de Amerikanen en de Joegoslaven samenhangt met de lage 'contactkosten' met de Verenigde Staten en (voormalig) Joegoslavië.⁷

⁶ De grotere kans op betrokkenheid bij transnationale activiteiten voor arbeidsmigranten, is in het getoonde regressiemodel echter niet significant. Dit kan verband houden met de steekproefomvang.

⁷ Dat we geen samenhang vinden tussen het hebben van een betaalde baan – toch een indicator voor inkomen - en betrokkenheid bij transnationale activiteiten hoeft niet onmiddellijk te betekenen dat kosten geen enkele rol spelen. Verderop in de analyse blijkt namelijk dat respondenten met een formele betaalde baan zich minder sterk identificeren met het land van herkomst waardoor zij wellicht minder behoefte hebben aan transnationaal contact. Het is goed mogelijk dat de combinatie van deze twee factoren – (i) uiteenlopende middelen voor transnationale activiteiten en (ii) de uiteenlopende behoefte aan transnationaal contact – tot gevolg heeft dat betrokkenheid bij transnationale activiteiten niet direct samenhangt met het hebben van een betaalde baan (tabel 2.5). Als we controleren voor de mate van identificatie met het herkomstland, zien we inderdaad een positief effect van het hebben van een betaalde baan op betrokkenheid bij transnationale activiteiten.

5.1 Inleiding

In dit onderzoek is op drie verschillende manieren gepoogd de sociale en etnische identificaties van respondenten in kaart te brengen. Centraal staat daarbij de vraag naar de relatie tussen transnationale identificaties en identificaties met landgenoten en autochtonen in Nederland. Als het om *etnische identificaties* gaat, wordt van oudsher vaak (impliciet) uitgegaan van een eendimensionaal model (Verkuyten, 1999: 84-5). Uitgangspunt hierbij is de assumptie dat een sterke identificatie met de eigen etnische groepering per definitie ten koste gaat van de identificatie met andere groeperingen, met name met de meerderheidsgroep. Migranten identificeren zich óf met de eigen etnische groep óf met de meerderheidsgroep in het gastland; dit laatste heet dan assimilatie. Als reactie op deze eenzijdige benadering van integratie zijn in de sociale wetenschap ook tweedimensionale modellen opgekomen. Hierin wordt ook de mogelijkheid van een combinatie van identificaties opgehouden. Mensen hoeven zichzelf niet te definiëren in termen van de ene of de andere groepering, maar kunnen ook beide groeperingen belangrijk vinden voor de vraag wie en wat ze zijn. Met andere woorden, migrantengroepen kunnen zich zowel sterk op de eigen groep als op de meerderheidsgroep oriënteren. Het één hoeft het ander geenszins uit te sluiten.

Figuur 5.1 Tweedimensionaal model van identificatie

		Identificatie met eigen groep:	
		Hoog	laag
Identificatie met meerderheids-groep:	Hoog	Integratie	Assimilatie
	Laag	Segregatie	Marginalisering

Bron: Verkuyten (1999: 86)

In deze lijn doordenkend onderscheidt Verkuyten (1999), in navolging van de Amerikaanse sociaal-psycholoog Hutnik (1991), vier mogelijke identificatievormen van migranten. Van *integratie* is volgens deze auteurs sprake indien immigranten zich identificeren met zowel de eigen etnische

groepering als met de meerderheidsgroepering. De verbondenheid met de ontvangende samenleving gaat in dit geval dus niet ten koste van de eigen etnische identiteit van migranten (vgl. Engbersen & Gabriëls, 1995). Van *assimilatie* wordt gesproken indien migranten zich alleen met de meerderheidsgroepering identificeren en niet met de eigen etnische groepering. Indien migranten zich alleen op de eigen groep oriënteren en geheel niet op de meerderheidsgroepering is sprake van *segregatie* (of dissociatie). In deze situatie leiden migrantengroepen dus een geheel eigen leven in de ontvangende samenleving. Indien migranten noch op de eigen groep noch op de meerderheidsgroep georiënteerd zijn, is ten slotte sprake van *marginalisering*. In dit laatste geval voelt men zich helemaal nergens bijhoren.

Terzijde zij overigens opgemerkt dat de hier gehanteerde terminologie wellicht enigszins verwarrend is. Als Verkuyten bijvoorbeeld over 'integratie' of 'marginalisering' spreekt, dan bedoelt hij dat alleen in sociaal-psychologische zin en niet in maatschappelijke zin. Iemand die zich noch op de eigen groep noch op de meerderheidsgroep richt, wordt hier gemarginaliseerd genoemd. Het kan echter gaan om iemand met een goede arbeidsmarktpositie en wellicht wat individualistische trekjes, die in maatschappelijke zin geenszins gemarginaliseerd is. Omgekeerd geldt iemand die zich zowel met de eigen groep als met de meerderheidsgroep identificeert in sociaal-psychologische zin als geïntegreerd. Dit sluit echter niet uit dat deze persoon werkloos en dus in maatschappelijke zin gemarginaliseerd is. Kortom, als Verkuyten over integratie en marginalisering spreekt dan gaat het enkel om de identificaties van mensen en misschien over hetgeen hiervoor is aangeduid als de sociaal-culturele dimensie van integratie. Het gaat echter *niet* over de maatschappelijke positie van mensen en dus niet over de structurele dimensie van integratie.

Als men nu de idee van transnationale identificaties confronteert met het bovenstaande tweedimensionale model van identificatie zou men kunnen stellen dat er een derde dimensie bijkomt. Migrantengroepen kunnen zich identificeren met autochtonen of de meerderheidscultuur in het gastland óf met landgenoten of de minderheidscultuur in het gastland óf met landgenoten in de internationaal gespreide *diaspora*. Natuurlijk geldt ook hier dat een sterke identificatie met een bepaalde groep, identificatie met andere groepen niet uitsluit. In dit hoofdstuk zal op deze mogelijke samenhangen (zie paragraaf 3) nader worden ingegaan. Eerst worden echter in paragraaf 2 de resultaten gepresenteerd van de drie manieren waarop we etnische en

transnationale identificaties hebben onderzocht. In paragraaf vier vatten we de bevindingen van dit hoofdstuk samen.

5.2 Beschrijving van transnationale identificaties

In het eerste meetinstrument stonden de etnische zelfidentificaties van respondenten centraal. Hoe typeren respondenten zichzelf? Ziet men zichzelf primair als Nederlander, als lid van de eigen etnische groep óf als een mengvorm tussen beide uitersten. Als leden van een migrantengroep zichzelf primair als Nederlander zien, duidt dat op een sterke mate van assimilatie. Ze voelen zich inmiddels Nederlander. Zien migranten zichzelf daarentegen uitsluitend in termen van de eigen etnische groep, dan is veeleer sprake van segregatie of dissociatie. De eigen etnische groep wordt dan als geheel losstaand van de meerderheidsgroep opgevat. Beide antwoordmogelijkheden zijn overigens als monocultureel te typeren: men ziet zichzelf óf als Nederlander óf als lid van de eigen etnische groep. Bij de derde antwoordmogelijkheid treedt daarentegen culturele vermenging op: men ziet zichzelf deels als Nederlander en deels als lid van de eigen etnische groep en cultuur. De antwoordcategorieën waren echter niet volledig gesloten: respondenten mochten zelf ook andere etnische zelfidentificaties opgeven.

Tabel 5.1 Etnische zelfidentificatie (hoe typeert men zichzelf?) naar herkomstgroep (in %)

	Marokko	Antillen	Irak	Joegos.	Japan	VS
Als Nederlander	0	6	6	0	2	4
Als lid van eigen etnische groep	20	42	46	40	82	44
Als beide	60	42	24	50	4	38
Anders	20	10	24	10	12	14
w.v. als 'allochtoon'	6	2	12	4	0	0
als 'wereldburger'	4	4	2	2	0	10
Totaal (N= 300)	100	100	100	100	100	100

Een centrale uitkomst van deze vraag is dat assimilatie in de zin dat respondenten zichzelf als 'Nederlander' definiëren, slechts weinig voorkomt. Antillianen en Irakezen zien zichzelf nog het vaakst als 'Nederlander' (bij beide herkomstgroepen doet zes procent van de respondenten dat). Bij de andere herkomstgroepen komt dat niet of nauwelijks voor. Opmerkelijk is dat geen van de geïnterviewde Marokkanen en Joegoslaven zichzelf als 'Nederlander' betitelt, hoewel bij beide herkomstgroepen ook tweede-generatiemigranten zijn geïnterviewd. Overigens vond ook Verkuyten (1999: 88) in een onderzoek onder Turkse en Chinese jongeren dat assimilatie in deze zin slechts sporadisch voorkomt.

Een veel groter deel van de respondenten definieert zichzelf primair als lid van de eigen groep (als Marokkaan, Joegoslaaf, Amerikaan, enz.). Dit komt nog het vaakst voor bij de Japanse groep (82 procent van de Japanse respondenten ziet zichzelf primair als Japanner), in mindere mate bij Irakezen, Amerikanen, Antillianen en Joegoslaven (bij deze groepen ziet ruim veertig procent van de respondent zichzelf primair als lid van de eigen etnische groep⁸) en verreweg het minst bij Marokkanen. Bij deze laatste groep zien we daarentegen het vaakst iets van een gemengde of hybride identiteit verschijnen. Een ruime meerderheid van de geïnterviewde Marokkanen definieert zichzelf als een 'Marokkaanse Nederlander' (vgl. Bryceson, 2002). Deze uitkomst is overigens verklaarbaar als we in herinnering roepen dat het bij onze Marokkaamse respondenten verhoudingsgewijs vaak om jongeren gaat die in Nederland zijn geboren of al op jonge leeftijd naar Nederland zijn gekomen.

Ten slotte kunnen we uit de tabel opmaken dat bij elke herkomstgroep rond tien procent (bij de Irakezen zelfs een kwart) van de respondenten zich niet wenste te schikken in onze antwoordcategorieën (óf als Nederlander óf als lid van de eigen etnische groep óf als mengvorm tussen beide). Bij de Irakezen kon ruim tien procent van de respondenten zich daarentegen wel vinden in het label 'allochtoon', iets wat bij de andere herkomstgroepen nauwelijks voorkomt. Opmerkelijk is ten slotte dat tien procent van de Amerikaanse respondenten zichzelf als 'wereldburger' identificeert. Dit laatste is in deze tabel de sterkste uitdrukking van iets dat we als het ontstaan van een 'transnationaal bewustzijn' kunnen duiden.

De gegevens over etnische zelfidentificatie zeggen echter nog weinig over de mogelijke vorming van transnationale identiteiten. Als men zich primair met de eigen etnische groep identificeert, zegt dit nog weinig over *waar* men deze etnische groep lokaliseert: in Nederland, in het land van herkomst óf in minder duidelijk af te bakenen 'transnationale ruimten' (vgl. Faist, 2001). Bij de volgende serie vragen is aan respondenten wel steeds gevraagd met wie ze zich identificeren. Identificeert men zich in meer of minder sterke mate met autochtone Nederlanders, met landgenoten die ook in Nederland wonen, met landgenoten in het land van herkomst óf met landgenoten die in andere landen wonen. Dit laatste zou men de internationaal gespreide *diaspora* of migrantengemeenschappen kunnen noemen.

⁸ Dit kan overigens ook slaan op een bepaalde etnische groep uit het land van herkomst. Zo ziet ongeveer een kwart van de Irakeze respondenten zich niet als 'Irakees', maar als 'Koerd'.

In tabel 5.2 zijn per etnische groep gemiddelde scores weergegeven op een schaal van 1 tot en met 5. Dit wil zeggen dat de minimale waarde 1 is, terwijl de hoogst mogelijke waarde 5 bedraagt. Steeds wordt de relatie beschreven met een van de vier onderzochte sociale groepen: met (1) autochtone Nederlanders, (2) de eigen groep in Nederland, (3) de eigen groep in het herkomstland en (4) de eigen groep in andere gastlanden (oftewel de internationale diaspora). De laatste twee identificaties zou men transnationaal kunnen noemen: respondenten identificeren zich primair met landgenoten die *buiten* Nederland wonen (hetzij in het land van herkomst, hetzij elders). Een centrale vraag in dit onderzoek is nu of sterke transnationale identificaties in de praktijk samengaan met een sterke identificatie met de eigen groep in Nederland óf met een sterke identificatie met autochtone Nederlanders. Een laatste mogelijkheid is ten slotte nog dat migranten die zich sterk identificeren met landgenoten buiten Nederland zich helemaal niet identificeren met groepen binnen Nederland (noch met de eigen groep in Nederland noch met autochtone Nederlanders).

In de tabel zijn de etnische identificaties van de respondenten op verschillende manieren in kaart gebracht. *Voelt zich verbonden met* heeft betrekking op de gevoelsmatige band tussen individuele respondenten en de sociale groep. *Richt zich op waarden en normen van* verwijst naar een meer normatieve component. Het gaat hier over de mate waarin respondenten bij hun gedrag rekening zeggen te houden met de normen en waarden van bepaalde groepen. Terwijl de eerste twee manieren om de relatie met de sociale groepen in kaart te brengen zijn gebaseerd op veertig stellingen die we de respondenten hebben voorgelegd, komen de gemiddelden bij *voelt sterke relatie met* voort uit de grafische cirkelscores die we hiervoor hebben besproken.⁹ Deze cirkelscores zijn op te vatten als een soort controle van de antwoorden op de veertig stellingen. De *totaalscore* uit de tabel, ten slotte, is steeds het gemiddelde tussen de cirkelscore enerzijds en de gemiddelde score op basis van de stellingen anderzijds. Deze score geeft waarschijnlijk de beste samenvatting van de sterkte of zwakte van de verschillende groepsidentificaties.

⁹ De cirkelscores zijn gemeten op een 7-puntsschaal, die later is teruggebracht tot een 5-puntsschaal. De twee categorieën aan beide uitersten van de 7-puntsschaal zijn daarbij samengevoegd. Een van de tien stellingen is niet gebruikt bij de schaalscore. Het item 'Als ik eerlijk ben schaam ik me wel eens' is niet gebruikt omdat bij de betrouwbaarheidsanalyse bleek dat het onvoldoende samenhang met de overige items.

Tabel 5.2 Etnische en transnationale identificaties per herkomstgroep

	Marokko	Antillen	Irak	Joegoslavië	Japan	VS
Voelt zich verbonden met:						
Autochtone Nederlanders	3,0	2,9	3,1	3,2	2,9	3,4
Eigen groep in Nederland	3,9	3,6	4,0	4,0	3,5	2,9
Eigen groep in herkomstland	3,6	3,6	4,0	4,1	3,5	3,3
Eigen groep in andere landen	3,5	3,5	3,6	3,9	3,4	3,2
Richt zich op waarden en normen van:						
Autochtone Nederlanders	2,6	2,7	2,4	2,8	2,9	3,2
Eigen groep in Nederland	2,9	2,9	3,4	3,0	2,9	2,4
Eigen groep in herkomstland	2,7	2,9	3,1	3,0	2,9	2,6
Eigen groep in andere landen	2,6	2,8	2,9	3,0	2,9	2,5
Voelt sterke relatie met (cirkelscore):						
Autochtone Nederlanders	2,1	1,8	1,6	2,2	2,0	3,0
Eigen groep in Nederland	3,1	2,3	2,1	2,9	2,4	2,6
Eigen groep in herkomstland	2,3	2,6	2,4	3,1	2,6	2,6
Eigen groep in andere landen	1,8	1,7	1,5	2,1	1,7	1,8
Totaalscore						
Autochtone Nederlanders	2,5	2,3	2,2	2,6	2,5	3,2
Eigen groep in Nederland	3,2	2,8	2,9	3,2	2,8	2,6
Eigen groep in herkomstland	2,7	2,9	3,0	3,3	2,9	2,8
Eigen groep in andere landen	2,4	2,4	2,4	2,8	2,4	2,3

NB: De cijfers in de tabel zijn scores op een schaal van 1 tot en met 5.

In de eerste plaats valt op dat respondenten van bijna alle migrantengroepen zich sterker verbonden voelen met personen die tot de eigen etnische groep gerekend kunnen worden dan met autochtone Nederlanders. Alleen Amerikaanse respondenten vormen hierop een uitzondering. Bij de Amerikanen is de identificatie met autochtone Nederlanders sterker dan met landgenoten (zowel met degenen die ook in Nederland wonen als met landgenoten die in de VS wonen). Voor alle andere groepen geldt dat de identificaties met de eigen groep in Nederland en met de eigen groep in het herkomstland het sterkst zijn. Identificatie met autochtone Nederlanders, maar ook identificatie met landgenoten die in andere landen wonen (de internationale diaspora) komen duidelijk op het tweede plan.

In de tweede plaats valt op dat vooral de *gevoelsmatige verbondenheid* met de eigen groep het sterkst is. In de tabel wordt een onderscheid gemaakt tussen twee aspecten van identificatie, namelijk het zich gevoelsmatig verbonden voelen met een bepaalde groep en het zich oriënteren op de waarden en normen van een bepaalde groep. De gegevens hierover staan in de bovenste helft van tabel 5.2. Als we de scores bij *richt zich op waarden en normen van* vergelijken met de scores bij *voelt zich verbonden met* dan zien we bij het eerste veel kleinere verschillen tussen de score voor de eigen groep en de score voor autochtone Nederlanders.¹⁰ Men zou hieruit kunnen concluderen (een conclusie die ook zeer relevant is voor het huidige integratiedebat) dat de respondenten zich niet alleen op de waarden en normen van de eigen groep oriënteren, maar ook op de waarden en normen van autochtone Nederlanders - hoewel zij zich minder met autochtone Nederlanders verbonden zeggen te voelen.

¹⁰ Dit hebben we afgeleid door 95%-betrouwbaarheidsintervallen te berekenen.

In de derde plaats springt de geringe identificatie met de internationale *diaspora* in het oog. Dit blijkt nog het duidelijkst uit de gegevens in de onderste helft van de tabel (de gegevens ontleend aan de cirkelscores en de totaalscores). Die zijn significant lager dan de scores die betrekking hebben op de eigen groep in Nederland en het herkomstland. Klaarblijkelijk hebben de transnationale identiteiten van de meeste respondenten primair betrekking op het herkomstland. Je zou daarom kunnen zeggen dat 'bilaterale' transnationale identiteiten prevaleren boven 'multilaterale' of 'kosmopolitische'.

De Amerikanen blijken zich in twee opzichten te onderscheiden van de overige respondenten. Ten eerste tenderen zij, althans gemiddeld, duidelijk meer naar assimilatie. Als enigen identificeren zij zich namelijk significant sterker met autochtone Nederlanders dan met de eigen etnische groep. Wel moeten we daarbij aantekenen dat het verschil vooral wordt veroorzaakt door de sterkere normatieve oriëntatie op Nederlanders (*richt zich op waarden en normen van*). Ten tweede zijn er aanwijzingen dat Amerikaanse respondenten een relatief zwakke groepsidentificatie hebben met andere Amerikanen in Nederland. Dit komt vooral tot uitdrukking in de relatief lage scores bij *voelt zich verbonden met* en *richt zich op waarden en normen van*. Marokkanen en Joegoslaven vallen ten slotte op door een sterke gerichtheid op de eigen groep in Nederland.

Onderlinge samenhang etnische identificaties

Een centrale vraag in dit onderzoek is hoe de verschillende identificaties onderling samenhangen. Zijn respondenten met sterke transnationale identificaties ook sterk gericht op de eigen groep in Nederland en niet op autochtone Nederlanders? Of zijn mensen met sterke transnationale identificaties juist sterk gericht op autochtone Nederlanders en niet op de eigen groep in Nederland? Of sluit het een het ander niet uit? Daarbij rijst de vraag hoe deze transnationale identificaties zich verhouden tot de in het vorige hoofdstuk beschreven transnationale activiteiten? Is het zo dat respondenten die zich sterk identificeren met landgenoten buiten Nederland (met name in het land van herkomst) ook sterk betrokken zijn bij (bepaalde) transnationale activiteiten? Gegevens over deze zaken treft men in tabel 5.3 in de bijlage van dit hoofdstuk.¹¹ Hier bespreken we de belangrijkste bevindingen.

¹¹ Bij de berekeningen hebben we gebruik gemaakt van de totaalscores uit tabel 2.6. Deze scores geven de relaties van individuele respondenten met diverse sociale groepen waarschijnlijk het beste weer.

Tabel 5.3: Correlaties transnationale identificaties, activiteiten en diverse achtergrondkenmerken van de respondenten

	Sterke gerichtheid op:			
	Autochtone Nederlanders	Eigen groep in NL	Eigen groep in herkomstland	Eigen groep in andere landen
<i>Groepsidentificaties</i>				
Gericht op autochtone Nederlanders	1	0.12*	0.09	0.19**
Gericht op eigen groep Nederland	0.12*	1	0.64**	0.71**
Gericht op eigen groep herkomstland	0.09	0.64**	1	0.73**
Gericht op eigen groep andere landen	0.19**	0.71**	0.73**	1
<i>Soort activiteiten</i>				
Alledaagse economische activiteiten	-0.01	0.24**	0.27**	0.32**
Professionele economische activiteiten	0.2**	-0.12*	-0.05	-0.02
Politieke activiteiten	0.09	0.13*	0.27**	0.25**
Sociaal-culturele activiteiten in Nederland	0.03	0.19**	0.11	0.19**
Sociaal-culturele activiteiten in herkomstland	0.01	0.07	0.25**	0.19**
Transnationale bindingen algemeen	0.1	0.17**	0.36**	0.33**
<i>Achtergrondkenmerken</i>				
Geslacht	-0.02	0.02	0.04	0.05
Leeftijd	0.21**	-0.01	0.03	0.04
Verblijfsduur in jaren	0.15*	0.06	-0.19**	-0.1
Leeftijd van migratie	0.1	-0.04	0.19**	0.14*
Opleidingsniveau	0.09	-0.19**	-0.08	-0.15**
Bezit Nederlandse nationaliteit	-0.15**	-0.05	-0.09	-0.06
Formele, betaalde baan	0.1	-0.25**	-0.21**	-0.08
Uitkering	-0.01	0.18**	0.16**	0.06
<i>Type migrant</i>				
Tweede generatie	0.07	0.1	0	0.05
Vluchteling	-0.21**	0	0.08	0.02
Arbeidsmigrant	0.09	0.12*	0.08	0.15*
Gezinsvorming / herening (+meekomen partner)	0.01	-0.03	-0.07	-0.09
Student	-0.09	-0.08	0.07	-0.02
Betere (financiële) toekomst	-0.08	-0.04	-0.13*	-0.09
Avonturier/toeval	0.17**	-0.05	-0.03	-0.04
Culturele motieven	0.21**	-0.12*	-0.06	-0.08

Beginnen we met de onderlinge samenhang tussen de verschillende etnische identificaties. Er blijkt een zeer sterke samenhang tussen de verschillende soorten identificaties met leden van de eigen etnische groep. Respondenten met een sterke identificatie met de eigen groep in Nederland identificeren zich eveneens sterker met landgenoten elders (zowel in het herkomstland als in andere landen). Anders gezegd, sterke transnationale identificaties veronderstellen altijd een sterke etnische identiteit (dat wil zeggen de identificatie met de eigen etnische groep). Het maakt dan kennelijk niet zoveel uit waar de leden van de eigen etnische groep waarmee men zich identificeert precies wonen: in Nederland of elders.

Dan rijst vervolgens de vraag of respondenten met een sterke gerichtheid op leden van de eigen etnische groep (in Nederland of elders) zich daarnaast ook sterk kunnen identificeren met autochtone Nederlanders? Met andere woorden, kunnen beide sociale identificaties tegelijk voorkomen of sluiten ze elkaar uit. Dit blijkt per respondent te verschillen. Over het algemeen kan gesteld worden, dat de door ons geïnterviewde migranten een vrij sterke identificatie met de eigen groep (hier of elders) hebben. Voor een deel van de respondenten geldt dat ze zich alleen op de eigen groep richten. In de in de

inleiding gehanteerde terminologie zou men dit een tendens tot *segregatie* kunnen noemen. Voor een ander deel van de respondenten geldt echter dat een sterke identificatie met de eigen etnische groep (hier of elders) hand in hand gaat met een eveneens sterke gerichtheid op autochtone Nederlanders. Men zou dit een tendens tot *integratie* kunnen noemen. Beide andere mogelijkheden, namelijk *assimilatie* (men identificeert zich alleen met autochtone Nederlanders en niet met de eigen groep) en *marginalisering* (men identificeert zich noch met autochtone Nederlanders noch met de eigen groep), komen bij onze respondenten relatief weinig voor.

Samenhang transnationale identiteiten en activiteiten

Een andere vraag is of en in welke mate transnationale identificaties samenhangen met de in het vorige hoofdstuk besproken transnationale activiteiten. Met andere woorden, is het zo dat migranten die sterk betrokken zijn bij allerhande transnationale activiteiten zich ook sterker identificeren met landgenoten die buiten Nederland wonen? Of heeft het één weinig met het ander te maken? Er lijkt inderdaad sprake van een sterke samenhang tussen de betrokkenheid bij verschillende transnationale activiteiten en de mate waarin men zich identificeert met landgenoten buiten Nederland. (We maken hier geen onderscheid meer tussen landgenoten in het herkomstland en landgenoten in andere landen buiten Nederland.) Respondenten die sterk betrokken zijn bij transnationale activiteiten identificeren zich over het algemeen ook sterk met landgenoten buiten Nederland.

Dit geldt echter niet voor alle soorten transnationale activiteiten. Er zijn twee uitzonderingen. Betrokkenheid bij professionele economische activiteiten en bij sociaal-culturele activiteiten met betrekking tot het herkomstland *in Nederland* (bijvoorbeeld het bezoek van een concert van een Marokkaanse zanger in Nederland) hangen niet samen met sterke transnationale identificaties. Vooral degenen die professionele economische activiteiten ontwikkelen (de 'transnationale ondernemers', in termen van Portes) wijken nogal af van het algemene patroon. Respondenten die betrokken zijn bij professionele economische activiteiten identificeren zich significant vaker dan gemiddeld met autochtone Nederlanders en juist significant minder vaak met de eigen etnische groep in Nederland. Respondenten die betrokken zijn bij sociaal-culturele activiteiten met betrekking tot het herkomstland in Nederland identificeren zich ten slotte primair met leden van de eigen etnische groep in Nederland en niet zozeer met landgenoten in het herkomstland.

Over het algemeen kan echter gesteld worden dat betrokkenheid bij transnationale activiteiten hand in hand gaat met sterkere transnationale identificaties. De correlaties zijn echter niet erg sterk ($r < .37$). Dit betekent dat betrokkenheid bij transnationale activiteiten allerminst een voorwaarde is voor, of noodzakelijkerwijs voortvloeit uit, sterke transnationale identificaties. Onder onze respondenten bevinden zich met andere woorden ook diverse personen die zich relatief sterk identificeren met het land van herkomst terwijl zij toch niet of nauwelijks transnationale activiteiten ontplooiën. Daarbij moet worden opgemerkt dat een sterke betrokkenheid bij transnationale activiteiten evenzeer sterk samenhangt met een sterke identificatie met de eigen groep *in Nederland*. Er lijkt dus sprake van een meer algemeen verband tussen de betrokkenheid bij transnationale activiteiten enerzijds en sterke etnische identificaties (dat wil zeggen, een sterke gerichtheid op de eigen groep zowel in als buiten Nederland). De enige uitzonderingen hierop zijn, zoals gezegd, degenen die betrokken zijn bij professionele transnationale activiteiten: zij zijn sterk gericht op autochtone Nederlanders en juist niet op leden van de eigen etnische groep. Een laatste opmerking betreft de eventuele samenhang tussen de betrokkenheid bij transnationale activiteiten en de identificatie met autochtone Nederlanders. Behalve bij de transnationale ondernemers blijkt er geen enkel verband tussen beide zaken. Personen die sterk betrokken zijn bij transnationale activiteiten identificeren zich niet meer, maar ook niet minder dan gemiddeld met autochtone Nederlanders. Dat er geen verband is tussen de betrokkenheid bij transnationale activiteiten en de identificatie met autochtone Nederlanders betekent met andere woorden ook niet dat het een ten koste zou gaan van het ander. Het heeft niet zoveel met elkaar te maken. Kennelijk heeft identificatie met autochtone Nederlanders (of de afwezigheid daarvan) voornamelijk andere oorzaken dan betrokkenheid bij transnationale activiteiten. Deze gedachte zullen we in het volgende hoofdstuk in meer detail uitwerken.

5.3 Verklaring van transnationale activiteiten

In het voorgaande hebben we aan de hand van de gemiddelde waarden per etnische groep een beeld gegeven van de sociale identiteiten van zes herkomstgroepen. Uiteraard zijn er niet alleen verschillen *tussen* groepen. Ook *binnen* iedere groep zijn er respondenten die zich sterk identificeren met de eigen groep (in Nederland dan wel in het buitenland), zowel als

respondenten die zich meer met autochtone Nederlanders verbonden voelen. Het is zaak om een beter idee te krijgen van de mogelijke oorzaken van de verschillen tussen en binnen de zes etnische groepen. Hiervoor is al ingegaan op de onderlinge samenhang tussen de diverse sociale identiteiten en op de samenhang tussen transnationale activiteiten en transnationale identiteiten. Hier gaan we na of de gevonden verbanden wellicht ook samenhangen met diverse achtergrondkenmerken van respondenten. We baseren ons hierbij op de gegevens van tabel 5.3.

Achtergrondkenmerken

De samenhangen met diverse achtergrondkenmerken van de respondenten zijn niet erg sterk. Toch zijn er een aantal statistisch significante bevindingen. Als we naar de demografische kenmerken kijken, zien we dat oudere respondenten zich in sterkere mate identificeren met autochtone Nederlanders dan de jongere respondenten. Ook de leeftijd van migratie blijkt van belang. Naarmate mensen op latere leeftijd migreren, identificeren zij zich in sterkere mate met het land van herkomst. Een langere verblijfsduur in Nederland gaat vaak samen met een hogere identificatie met autochtonen in Nederland. Daarnaast is vooral in de groep Marokkanen bij langere verblijfsduur sprake van toenemende identificatie met Nederlandse Marokkanen. Respondenten met een hoog opleidingsniveau identificeren zich zowel in mindere mate met de eigen groep in Nederland als met landgenoten in andere landen dan het herkomstland. Overigens zal uit het vervolg van dit hoofdstuk en in het volgende nog blijken dat een hoger opleidingsniveau waarschijnlijk hand in hand gaat met een lagere identificatie met alle etnische groepen (autochtone en allochtone).

Het bezit van de Nederlandse nationaliteit blijkt samen te gaan met een *lagere mate van identificatie* met autochtone Nederlanders. Dit lijkt wellicht een vreemde bevinding als we ervan uitgaan dat migranten die zich sterk identificeren met Nederlanders eerder geneigd zullen zijn de Nederlandse nationaliteit aan te vragen. Dat we desalniettemin een *negatieve* correlatie vinden, wijst erop dat er andere – meer belangrijke – motieven bestaan om de Nederlandse nationaliteit aan te vragen. Zo zijn er voor Amerikanen (die zich vrij sterk met Nederlanders identificeren, zoals we hiervoor zagen) niet of nauwelijks voordelen verbonden aan het bezit van de Nederlandse nationaliteit.

Ook integratie op de arbeidsmarkt en de mate waarin respondenten afhankelijk zijn van uitkeringen blijken belangrijke factoren te zijn. Met uitzondering van de groep Joegoslaven blijkt het hebben van een formele,

betaalde baan samen te gaan met een lagere identificatie met de eigen etnische groep. Afhankelijkheid van een uitkering komt juist relatief veel voor bij personen met een sterke identificatie met de eigen etnische groep – en dan met name de eigen groep in Nederland.

Type migranten

Zien we nu dat bepaalde typen migranten op de een of andere manier typische identificaties bezitten? Hebben vluchtelingen een andere sociale identiteit dan personen die in het kader van gezinsvorming of – hereniging naar Nederland zijn gekomen? De aard van de migratie blijkt tot op zekere hoogte relevant te zijn. Met name bij vluchtelingen (Irakese zowel als Joegoslavische) zien we namelijk een relatief zwakke identificatie met autochtone Nederlanders die overigens niet gepaard gaat met een hogere identificatie met de eigen etnische groep. Ogenscheinlijk zijn er onder vluchtelingen dus meer tendensen naar segregatie en marginalisatie. Ten slotte zien we bij personen die zich blijvend in Nederland hebben gevestigd omdat de Nederlandse cultuur hen beviel een sterkere identificatie met autochtone Nederlanders.

Multivariate analyses

Zoals al eerder opgemerkt, hebben bivariate analyses het nadeel dat er slechts wordt gekeken naar de relatie tussen twee variabelen. Deze relaties kunnen worden beïnvloed door overige factoren. Zo is het mogelijk dat oudere respondenten zich in sterkere mate met Nederlanders identificeren omdat zij gemiddeld langer in Nederland wonen dan jongere respondenten of dat professionele transnationale activiteiten samengaan met een hogere identificatie met Nederlanders doordat vooral Japanners en Amerikanen er zo hoog op scoren. Net zoals in het vorige hoofdstuk, hebben we daarom opnieuw een multipele regressie gedaan. Daarbij hebben we gebruik gemaakt van de totaalscores uit tabel 5.2. In dit hoofdstuk bespreken we uitsluitend de resultaten voor identificatie met het herkomstland (tabel 5.3) en identificatie met de diaspora (tabel 5.4). De determinanten van identificatie met Nederlanders komen in het volgende hoofdstuk aan de orde.

Net zoals het geval was bij de multipele regressie in het hoofdstuk over transnationale activiteiten, hebben we de Amerikanen als vergelijkingsgroep genomen. In het derde en vierde regressiemodel zijn de tweede generatie migranten opnieuw de referentiecategorie. In het vorige hoofdstuk hebben we uitgelegd waarom het onmogelijk is in een regressiemodel het effect te

onderzoeken van zowel de leeftijd als de verblijfsduur als de leeftijd van migratie. Aangezien de verblijfsduur en de leeftijd van migratie elk voor zich een groter effect hebben op de mate van identificatie met het herkomstland, is de variabele leeftijd in dit geval niet opgenomen in de regressiemodellen. We dienen ten slotte nog te vermelden dat in de regressiemodellen enkele variabelen als 'oorzaken' (voorspellers) van transnationale identificatie worden opgevoerd, die eveneens bezien kunnen worden als het gevolg daarvan. Vooral als het gaat om de relatie tussen transnationale identificatie en betrokkenheid bij transnationale activiteiten is de richting van het verband onduidelijk. Het is mogelijk dat een hogere identificatie met het herkomstland tot betrokkenheid bij transnationale activiteiten leidt, maar het omgekeerde zou eveneens het geval kunnen zijn. Om in dergelijke gevallen uitspraken te doen over causaliteit is longitudinaal onderzoek vereist.

Tabel 5.4 Regressie op identificatie herkomstland (Beta's)

	I	II	III	IV
<i>Herkomstgroep (t.o.v. V.S.)</i>				
Marokko	-0.04	-0.03	0.05	0.06
Antillen	0.03	0.05	0.09	0.14
Irak	0.06	-0.02	0.00	-0.01
Joegoslavië	0.20**	0.22**	0.23**	0.10
Japan	0.01	0.01	0.03	0.11
<i>Achtergrondkenmerken</i>				
Geslacht		0.02	0.00	0.02
Leeftijd		NB	NB	NB
Verblijfsduur		-0.17*	-0.16*	-0.20**
Leeftijd van migratie		0.13	0.15	0.04
Opleiding		-0.09	-0.09	-0.09
Nederlandse nationaliteit		-0.04	-0.05	-0.02
Formele, betaalde baan		-0.16*	-0.17*	-0.17*
Uitkering		0.06	0.05	0.06
<i>Type migrant (t.o.v. 2^e gen.)</i>				
Vluchteling			-0.02	-0.06
Arbeidsmigrant			0.03	-0.02
Gezinsvorming –hereniging			-0.10	-0.11
Student			0.04	-0.00
Financiële toekomst			-0.11	-0.09
Avontuur / toeval			-0.00	0.03
Cultuur			-0.03	-0.00
<i>Transnationale activiteiten</i>				
Professionele economische activiteiten				-0.02
Alledaagse economische activiteiten				0.19*
Politieke activiteiten				0.20**
Sociaal-culturele activiteiten in herkomstland				0.18**
Sociaal-culturele activiteiten in Nederland				0.05

Wat maakt nu dat de ene respondent zich sterker identificeert met zijn of haar herkomstland dan de andere? Als we identificatie met het herkomstland uitsluitend proberen te voorspellen op grond van het herkomstland (kolom I), zien we een beeld dat overeenkomt met de gegevens die we in tabel 5.2 hebben gepresenteerd. Joegoslaven identificeren zich wat sterker met het herkomstland dan de respondenten uit de overige groepen, terwijl de verschillen tussen de overige groepen bijzonder klein zijn. Dit kunnen we opmaken uit het feit dat we (ten opzichte van de Amerikanen) voor de

Joegoslavische herkomstgroep een significant positieve beta-waarde vinden, terwijl de beta-waarden voor de overige groepen vrijwel nihil zijn. Wanneer we overige achtergrondkenmerken van de respondenten in de analyse betrekken (kolom II), blijkt dat de hogere score voor de Joegoslaven niet wordt veroorzaakt doordat zij op deze kenmerken van de overige herkomstgroepen verschillen. De beta-waarde voor de Joegoslaven stijgt zelfs licht van 0.20 naar 0.22. Dit impliceert echter niet dat de achtergrondkenmerken niet van belang zijn. In (nagenoeg) alle groepen blijken namelijk drie factoren werkzaam te zijn die identificatie met het land van herkomst versterken dan wel verzwakken. De belangrijkste factor is de integratie op de Nederlandse arbeidsmarkt. In vijf van de zes groepen vinden we namelijk dat respondenten die een formele, betaalde baan hebben, zich minder sterk identificeren met het herkomstland dan de resterende respondenten uit de respectievelijke herkomstgroepen.¹² Op een schaal van 1 tot 5 is de gemiddelde mate van identificatie met het herkomstland voor werkenden dan ook 2,8 en voor niet-werkenden 3,2.

Een tweede belangrijke factor is de verblijfsduur in Nederland. Als we de groepen apart bekijken, zien we steeds dat de meer gevestigde migranten zich minder sterk identificeren met het herkomstland dan de nieuwkomers uit de betreffende groep. Op een schaal van 1 tot 5 voorspellen we dat de mate van identificatie met het herkomstland 0,17 afneemt per tien jaar verblijfsduur in Nederland. Iemand met een maximale identificatie met het herkomstland zou dus na ongeveer 235 jaar verblijf in Nederland de minimale score hebben. Het negatieve effect dat we waarnemen kan twee dingen betekenen. Aan de ene kant is het mogelijk (en ook wel waarschijnlijk) dat migranten beetje bij beetje 'onthecht' raken van het herkomstland naarmate zij langer blootstaan aan Nederlandse culturele invloeden. Aan de andere kant kan het zijn dat de meer 'gevestigde' migranten zich minder sterk identificeren met het herkomstland doordat zij zijn gemigreerd in een tijd waarin er aanzienlijk minder transnationale activiteiten mogelijk en toegankelijk waren dan tegenwoordig. In dat geval is het effect dat we meten dus een historisch effect dat geen verband houdt met acculturalisatie van migranten in de Nederlandse samenleving. We zouden beide hypothesen alleen goed kunnen toetsen als we de mogelijkheid hadden gehad om verscheidene cohorten (generaties) migranten gedurende langere tijd te

¹² Alleen bij de Joegoslaven zien we een (niet-significante) positieve correlatie tussen het hebben van een betaalde baan en identificatie met het herkomstland ($r=.11$). Misschien komt dit doordat er pendelmigranten zijn geïnterviewd die slechts af en toe in Nederland werkzaam zijn.

volgen. Waarschijnlijk duidt de bevinding op acculturalisatie en hebben we niet zozeer van doen met een historisch effect. In het vorige hoofdstuk bleek namelijk dat betrokkenheid bij transnationale activiteiten nauwelijks afneemt bij langere verblijfsduur in Nederland.

Een derde achtergrondkenmerk dat van invloed lijkt te zijn (hoewel het effect in onze relatief kleine dataset net niet significant is), is de leeftijd van migratie. Hoe jonger iemand was op het moment dat hij of zij naar Nederland kwam, hoe zwakker zijn of haar identificatie met het land van herkomst. In alle herkomstgroepen blijkt deze regel op te gaan.¹³ Voor iedere tien jaar dat een respondent langer heeft doorgebracht in zijn of haar herkomstland voorspellen we een sterkere identificatie met het herkomstland van 0,10.

De reden voor de komst naar Nederland lijkt weinig invloed te hebben op de mate van identificatie met het herkomstland (kolom III). Voor alle typen migranten zijn de beta-waarden vrijwel nihil en nergens significant. Op zichzelf is dit een interessante bevinding omdat het er op wijst dat identificatie met het herkomstland niet lijkt af te nemen onder tweede generatie migranten. Gezinsvormende migratie – waaronder gezinsvorming met Nederlanders – heeft mogelijk een negatief effect op identificatie met het herkomstland (beta=-0.10). Ten opzichte daarvan heeft arbeidsmigratie en migratie in het kader van een studie mogelijk een positief effect op identificatie met het herkomstland. Misschien komt dit doordat arbeidsmigranten en studenten veelal in de veronderstelling verkeren tijdelijk in Nederland te zijn.

De Joegoslaven verschillen niet langer significant van de overige groepen op het moment dat we betrokkenheid bij transnationale activiteiten in het regressiemodel introduceren (kolom IV). Betrokkenheid bij politieke, alledaagse economische en sociaal-culturele activiteiten in het herkomstland lijkt een gunstig effect te hebben op identificatie met het herkomstland. Voor professionele economische activiteiten vinden we dit effect niet. De hoge betrokkenheid op het herkomstland die we bij Joegoslaven waarnemen, zou met andere woorden voor een aanzienlijk deel kunnen verlopen via de hogere betrokkenheid bij transnationale activiteiten.

¹³ In alle herkomstgroepen identificeren respondenten die op latere leeftijd naar Nederland zijn gekomen zich sterker met het herkomstland dan de overige respondenten uit de betreffende groepen. Dit komt voor een deel doordat respondenten gemiddeld meer jaren in Nederland hebben gewoond indien zij op jonge leeftijd naar Nederland zijn gekomen. Migrantengroepen die op hoge leeftijd naar Nederland migreren hebben vanwege een hogere sterfkans immers een kleinere kans op een lange verblijfsduur in Nederland.

Tabel 5.5: Regressie op identificatie diaspora (Beta's)

	I	II	III	IV
<i>Herkomstgroep (t.o.v. V.S.)</i>				
Marokko	0.01	-0.05	0.08	-0.04
Antillen	0.02	0.04	0.07	0.02
Irak	0.02	-0.01	0.07	-0.15
Joegoslavië	0.21*	0.23*	0.23*	-0.02
Japan	0.03	0.03	0.04	0.06
<i>Achtergrondkenmerken</i>				
Geslacht		0.03	0.01	0.03
Leeftijd		NB	NB	NB
Verblijfsduur		-0.08	-0.08	-0.15*
Leeftijd van migratie		0.15	0.19*	0.07
Opleiding		-0.18*	-0.18*	-0.18**
Nederlandse nationaliteit		-0.07	-0.08	-0.04
Formele, betaalde baan		-0.03	-0.04	-0.05
Uitkering		0.04	0.01	0.06
<i>Type migrant (t.o.v. 2^e gen.)</i>				
Vluchteling			-0.10	-0.14
Arbeidsmigrant			0.000	-0.10
Gezinsvorming –hereniging			-0.20	-0.23*
Student			-0.07	-0.12
Financiële toekomst			-0.12	-0.12
Avontuur / toeval			-0.01	0.01
Cultuur			-0.10	-0.09
<i>Transnationale activiteiten</i>				
Professionele economische activiteiten				-0.02
Alledaagse economische activiteiten				0.34*
Politieke activiteiten				0.09
Sociaal-culturele activiteiten in herkomstland				0.10
Sociaal-culturele activiteiten in Nederland				0.15*

Als het gaat om de identificatie met de eigen groep in andere landen wijzen onze resultaten in min of meer dezelfde richting als bij de identificatie met de eigen groep in het herkomstland. Zo vinden we opnieuw een hoge score voor Joegoslaven die pas 'verdwijnt' op het moment dat we rekening houden met verschillen in betrokkenheid bij transnationale activiteiten. Ook in andere opzichten zien we in grote lijnen dezelfde patronen. De verblijfsduur in Nederland heeft ogenschijnlijk een negatief effect op de identificatie met de diaspora, terwijl de leeftijd van migratie een positief effect lijkt uit te oefenen. En opnieuw zien we – met uitzondering van de groep Marokkanen – een lagere mate van transnationale identificatie bij gezinsvormende migratie (waaronder gezinsvorming met Nederlanders). Betrokkenheid bij transnationale activiteiten heeft over het algemeen een positief effect op identificatie met de diaspora. Dit geldt ten ene male niet voor betrokkenheid bij professionele economische activiteiten.

Ondanks de overeenkomsten met de voorgaande multivariate analyses, zien we bij deze deelanalyse echter ook een opleidingseffect optreden dat eerder niet zo geprononceerd was. Met uitzondering van de groep Amerikanen blijken hoger opgeleiden zich namelijk minder sterk te identificeren met de diaspora dan lager opgeleiden.

5.4 Conclusie

Resumerend kunnen we stellen dat de kans op een sterke transnationale identificatie toeneemt naarmate een migrant (i) sterker betrokken is bij transnationale activiteiten, (ii) geen formele betaalde baan heeft, (iii) nog relatief kort in Nederland verblijft, (iv) (oorspronkelijk) niet naar Nederland is gekomen in het kader van gezinsvorming (met Nederlanders) (iv) pas op latere leeftijd naar Nederland is gemigreerd.

Vier andere bevindingen zijn ook van belang. De eerste is dat betrokkenheid bij transnationale activiteiten geen voorwaarde is voor, of logischerwijs voortvloeit uit, sterke transnationale identificaties. Er zijn respondenten die zich relatief sterk identificeren met het land van herkomst, terwijl zij amper transnationale activiteiten ontwikkelen.

Een tweede conclusie is dat sterke transnationale identificaties altijd een sterke identificatie met de eigen groep in Nederland veronderstellen. Het maakt niet veel uit waar de leden van de eigen groep waarmee men zich identificeert wonen: in Nederland of elders. *Transnationale identificaties zijn daarmee onderdeel van een veel breder patroon van etnische groepsidentificatie.*

Een derde bevinding betreft de vervolgmigratie. In Nederland wordt regelmatig gedebatteerd over de partnerkeuze van Turken en Marokkanen die in Nederland wonen. Het merendeel van de tweede generatie haalt hun bruid of bruidegom uit het land van herkomst. Vaak gaat het om laaggeschoolde partners die geen Nederlands spreken en de Nederlandse samenleving niet kennen. Daardoor ontstaat het gevaar van gebrekkige integratie. Op het vraagstuk van integratie wordt in het volgende hoofdstuk nader ingegaan. Hier wijzen wij op de empirische bevinding dat gezinsvorming bij het merendeel van de migrantengroepen samengaat met een lagere mate van transnationale identificatie. Bij de Marokkaanse respondenten is dit echter niet het geval.

Een vierde bevinding is dat bij bepaalde respondenten een tendens tot *segregatie* lijkt op te treden, namelijk dat zij zich vooral richten op de eigen etnische groep (hier en/of elders) en niet op autochtone Nederlanders.

6.1 Inleiding

In dit hoofdstuk gaan we in op de vraag wat de implicaties zijn van vormen van transnationale betrokkenheid voor de integratie van migranten in de Nederlandse samenleving. We gaan in op de vraag of er een samenhang bestaat tussen betrokkenheid bij transnationale activiteiten en transnationale identificaties aan de ene kant en structurele en sociaal-culturele integratie in de Nederlandse samenleving aan de andere kant. Onder structurele integratie verstaan we het hebben van een formele, betaalde baan en het beschikken over relevante opleidingskwalificaties. Sociaal-culturele integratie omvat in ons onderzoek twee componenten. Enerzijds de mate waarin leden van autochtone en allochtone bevolkingsgroepen contacten met elkaar onderhouden, en anderzijds de (door de respondent) veronderstelde verschillen en overeenkomsten tussen de eigen normen en waarden en die van Nederlanders alsook de mate van verbondenheid met autochtonen.

De analyses in dit hoofdstuk vertonen in sommige opzichten de nodige overlap met de analyses uit voorgaande hoofdstukken. Dit komt onder meer doordat sommige variabelen die tot dusverre als afhankelijke variabele werden bekeken (bijvoorbeeld de variabelen voor betrokkenheid bij transnationale activiteiten), nu als onafhankelijke variabelen worden opgevoerd, en vice versa (bijvoorbeeld de variabele 'formele, betaalde baan'). Waar deze overlap zich voordoet zullen we waar mogelijk verwijzen naar eerdere hoofdstukken.

6.2 Structurele integratie

Transnationale activiteiten en structurele integratie

In hoofdstuk 3 is reeds aangestipt dat de zes herkomstgroepen uiteenlopende posities innemen op de Nederlandse arbeidsmarkt. Terwijl een

overgrote meerderheid van de Japanners en Amerikanen een formele betaalde baan heeft, zien we bij de andere groepen een hogere mate van werkloosheid. Daarnaast zijn er aanzienlijke verschillen ten aanzien van het opleidingsniveau (tabel 6.1). Zoals te verwachten is, hangen deze verschillen in opleiding nauw samen met verschillen in integratie op de arbeidsmarkt. Terwijl van de respondenten met een hogere opleiding de grote meerderheid (75 procent) een betaalde baan heeft, daalt het aantal werkenden onder de respondenten zonder opleiding of met alleen lagere school tot minder dan één op de drie.

Tabel 6.1 Aandeel werkenden naar opleidingsniveau en herkomstgroep. Absolute aantallen en als percentage van het totaal aantal respondenten uit dezelfde herkomstgroep met hetzelfde opleidingsniveau (18-65 jr.)

	geen /lagere school	middelbare school / MBO	HBO /Universiteit
Marokko	2 (17)	14 (45)	18 (29)
Antillen	4 (31)	20 (74)	8 (67)
Irak	1 (25)	10 (43)	13 (59)
Joegoslavië	2 (100)	21 (62)	8 (57)
Japan	Nvt	10 (77)	31 (94)
VS	Nvt	5 (83)	35 (83)
Totaal	9 (31)	80 (60)	97 (75)

De samenhang tussen integratie op de arbeidsmarkt en betrokkenheid bij transnationale activiteiten is niet eenduidig en niet uitgesproken. In hoofdstuk 4 bleek reeds dat er nauwelijks samenhang bestaat tussen betrokkenheid bij transnationale activiteiten en integratie op de arbeidsmarkt ($r=.07$). Dit wil zeggen dat werkenden niet of nauwelijks verschillen van niet-werkenden als het gaat om de mate van betrokkenheid bij transnationale activiteiten. Je kunt werken en daarnaast wel of niet betrokken zijn bij transnationale activiteiten en je kunt niet werken en daarnaast wel of niet betrokken zijn bij transnationale activiteiten. Deze combinaties komen onder de onderzochte migranten kennelijk in ongeveer dezelfde mate voor. Daarbij lijkt de relatie tussen transnationale activiteiten en structurele integratie te verschillen zowel per herkomstgroep als naar het soort transnationale activiteit. Bij Marokkanen zien we bijvoorbeeld dat sterke betrokkenheid bij transnationale activiteiten, die bij Marokkanen nog meer dan bij andere groepen een sociaal-cultureel karakter dragen, vooral voorkomt onder de respondenten zonder formele, betaalde baan ($r=-.29$). Bij Irakezen en Amerikanen vinden we juist het omgekeerde. Bij deze groepen zijn juist werkenden in sterkere mate betrokken bij transnationale activiteiten (zie tabel 6.2). Verder vinden we dat professionele economische activiteiten vaker samengaan met een hoge mate van structurele integratie. Dit is simpelweg het gevolg van het feit dat respondenten deze activiteiten vaak binnen internationale arbeidsorganisaties ondernemen.

Onze bevindingen bieden al met al geen ondersteuning aan de veronderstelling dat er een eenduidig verband bestaat tussen betrokkenheid bij transnationale activiteiten aan de ene kant en integratie op de arbeidsmarkt aan de andere. Soms vinden we dat vooral immigranten met een weinig florissante arbeidsmarktpositie betrokken zijn bij transnationale activiteiten en soms dat juist werkenden betrokken zijn bij deze activiteiten. Er zijn tenminste twee verklaringen te bedenken waarom er geen eenduidig verband bestaat tussen betrokkenheid bij transnationale activiteiten enerzijds en structurele integratie anderzijds. In de eerste plaats dienen we ons te realiseren dat we in dit onderzoek zeer uiteenlopende vormen van transnationale activiteit vergelijken. Geïstitutionaliseerde transnationale activiteiten 'van bovenaf' (bijvoorbeeld van multinationals) behelzen bijkans *per definitie* een hoge mate van economische integratie, terwijl transnationale activiteiten 'van onderop' mogelijk gepaard gaan met sociaal-economische segregatie, indien het om mensen gaat die de kwalificaties missen om op de arbeidsmarkt succesvol te zijn. In dat licht is het begrijpelijk dat we onder Marokkanen, die we kunnen beschouwen als een groep met een sterke betrokkenheid bij transnationale activiteiten 'van onderop', een negatief verband vinden tussen betrokkenheid bij transnationale activiteiten en integratie op de arbeidsmarkt, terwijl we bij de Amerikaanse respondenten, die in sterkere mate onderdeel uitmaken van transnationale activiteiten 'van bovenaf', juist vinden dat de werkenden de meeste transnationale activiteiten ondernemen. Maar waarschijnlijk ligt de zaak nog complexer. Onder Japanners, die eveneens vaak in dienst zijn van internationale arbeidsorganisaties, zien we geen uitgesproken positief verband tussen het hebben van werk en betrokkenheid bij transnationale activiteiten.

Natuurlijk dient hierbij te worden aangetekend dat de mate waarin migranten betrokken zijn bij transnationale activiteiten mede afhankelijk is van de (financiële) mogelijkheden die ze daartoe hebben (vgl. Al-Ali et al., 2001). Transnationale activiteiten kosten immers veelal geld. Het is goed mogelijk dat niet-werkende migranten wellicht een grote behoefte hebben aan transnationale activiteiten, maar dat het hen aan middelen ontbreekt om dergelijke activiteiten daadwerkelijk uit te voeren. Omgekeerd hebben werkenden onder de migranten wellicht wel de middelen voor transnationale activiteiten, maar minder behoefte daaraan. Het uiteindelijke effect van dit alles zou kunnen zijn, precies zoals we gevonden hebben, dat transnationale activiteiten bij migranten die in structureel opzicht goed geïntegreerd zijn

even vaak voorkomen als bij migranten die in structureel opzicht slecht geïntegreerd zijn.

Het is mede om bovenstaande redenen van belang om ook te kijken naar de relatie van structurele integratie met *transnationale identificaties*.

Transnationale identificaties zijn immers niet voorbehouden aan goed betaalde arbeidsmigranten.

Tabel 6.2 Samenhang per herkomstgroep tussen transnationale activiteiten en identiteiten en integratie op de arbeidsmarkt.

	Marokko	Antillen	Irak	Joegoslavië	Japan	VS
Alledaagse economische activiteiten	-0.12	0.06	0.19	-0.25	-0.02	0.11
Professionele economische activiteiten	-0.15	0.14	-0.07	-0.18	0.18	0.4**
Politieke activiteiten	-0.28	-0.07	0.2	-0.01	-0.02	0.4**
Sociaal-culturele activiteiten in Nederland	-0.04	0.08	0.37**	0.13	-0.09	0.01
Sociaal-culturele activiteiten in herkomstland	-0.17	-0.18	0.28*	0	-0.13	0
Transnationale bindingen algemeen	-0.29	-0.06	0.32	-0.1	-0.08	0.25
Identificatie herkomstland	-0.4**	-0.38**	-0.22	0.11	-0.28*	-0.27
Identificatie etnische groep in overige landen	-0.32*	-0.25	-0.14	0.18	0.07	0.04

6.2.1 Transnationale identificaties en structurele integratie

In het vorige hoofdstuk hebben we verschillende 'determinanten' van transnationale identificaties geïdentificeerd. Identificatie met het herkomstland, zowel als de identificatie met landgenoten in overige landen, bleek in een multivariaat model positief samen te hangen met de leeftijd van migratie en de mate van betrokkenheid bij transnationale activiteiten. Daarnaast vonden we negatieve effecten van de duur van het verblijf in Nederland en – vooral in het geval van identificatie met het herkomstland – met integratie op de arbeidsmarkt.

We kunnen in dit onderzoek geen uitspraken doen over oorzakelijke verbanden. We kunnen wel vaststellen dat het hebben van een betaalde baan op de een of andere manier hand in hand gaat met een zwakkere transnationale identificatie. *Het negatieve verband tussen identificatie met het herkomstland en integratie op de arbeidsmarkt vinden we namelijk terug bij vijf van de zes herkomstgroepen.* Met uitzondering van de groep Joegoslaven¹⁴ treffen we de sterkste transnationale identificaties steeds aan onder *niet-werkenden* (tabel 2). Daarnaast vinden we geen statistische aanwijzingen dat het verband tussen identificatie met het herkomstland en integratie op de arbeidsmarkt een zogenoemd 'schijnverband' is. Het blijkt namelijk niet zo te zijn dat identificatie met het herkomstland sterk

¹⁴ Alleen bij de Joegoslaven zien we dat de werkenden juist een iets sterkere transnationale identiteit bezitten dan de niet-werkenden uit deze groep ($r = .11$). Dit verschil is echter niet significant en verdwijnt volledig indien we de analyse verder toespitsen op Joegoslaven die hun werk niet te danken hebben aan een landgenoot.

samenhangt met een door ons onderzocht respondentkenmerk dat eveneens sterk is geassocieerd met de kans op het hebben van een betaalde baan, zoals het opleidingsniveau.¹⁵

Toch is het niet zo dat transnationale identificaties per definitie ongunstig zijn voor integratie op de arbeidsmarkt (of andersom dat integratie op de arbeidsmarkt ongunstig is voor transnationale identificaties). Hoewel dit inderdaad op lijkt te gaan voor identificatie met het herkomstland, is het verband met identificatie met de diaspora zwakker en minder uitgesproken. Migranten die zich sterk identificeren met de eigen groep in andere landen dan Nederland en het herkomstland lijken over het algemeen een betere positie te hebben op de Nederlandse arbeidsmarkt dan migranten waarbij de transnationale identificatie zich louter richt op het herkomstland (vgl. tabel 6.2, de correlaties tussen integratie op de arbeidsmarkt en identificatie met de diaspora zijn in alle herkomstgroepen groter - positiever dan wel minder negatief - dan de correlaties met identificatie met het herkomstland).

Op dit punt in de analyse kunnen we concluderen dat er geen sterke en bovendien geen eenduidige relatie lijkt te bestaan tussen betrokkenheid bij transnationale activiteiten aan de ene kant en structurele integratie in de Nederlandse samenleving aan de andere kant. Het is niet zo dat respondenten die sterk betrokken zijn bij transnationale activiteiten (al dan niet om die reden) een grotere kans hebben op werkloosheid. De zwakte van dit verband kan samenhangen met inkomenseffecten en met verschillen tussen transnationale activiteiten 'van bovenaf' (bijvoorbeeld professionele activiteiten door hoogopgeleide werknemers van multinationale ondernemingen) en 'van onderop' (bijvoorbeeld sociaal-culturele activiteiten door uitkeringsafhankelijke migranten).

We vinden daarentegen een meer uitgesproken negatief verband tussen identificatie met het herkomstland enerzijds en structurele integratie anderzijds. Dit zou er op kunnen duiden dat een sterke transnationale identificatie met het herkomstland werkloosheid bevordert. Het ligt echter meer voor de hand om te veronderstellen dat door het ontbreken van een

¹⁵ We vinden weliswaar een lichte negatieve correlatie tussen het opleidingsniveau en identificatie met het herkomstland, maar de negatieve correlatie met integratie op de arbeidsmarkt blijft bestaan als we voor opleiding controleren. Als er wel sprake zou zijn van een schijnverband hadden we in een multivariaat model bovendien geen effect kunnen vinden van integratie op de arbeidsmarkt op identificatie met het herkomstland (vgl hoofdstuk 5). En hoewel identificatie met het herkomstland weliswaar vrij sterk samenhangt met betrokkenheid bij transnationale activiteiten, met de verblijfsduur in Nederland en – in mindere mate – met de leeftijd van migratie (vgl hoofdstuk 4), blijken deze variabelen niet geassocieerd te zijn met het hebben van een formele, betaalde baan. Dit zijn allemaal statistische aanwijzingen dat er daadwerkelijk iets aan de hand is met de relatie tussen identificatie met het herkomstland en integratie op de arbeidsmarkt.

formele betaalde baan transnationale identificaties worden versterkt. Wie geen gevestigde positie in Nederland weet te realiseren zal eerder nostalgische gevoelens ontwikkelen ten aanzien van het herkomstland dan migrantengroepen die een sterke positie hebben op de Nederlandse arbeidsmarkt.

6.3 Sociaal-culturele integratie

Tot dusverre hebben we ons geconcentreerd op structurele integratie. Het vervolg van dit hoofdstuk is gewijd aan sociaal-culturele integratie. Om daarvan een beeld te krijgen zullen we achtereenvolgens kijken naar de mate van 'geregeld contact met Nederlanders', het aandeel autochtone Nederlanders in de sociale netwerken van de respondenten en de mate van identificatie met autochtone Nederlanders.

In alle herkomstgroepen geven de meeste respondenten te kennen 'geregeld contact' te hebben met Nederlanders. Het betreft vooral werkenden en migranten die al langere tijd in Nederland wonen (tabel 6.3). Daarnaast zien we in alle herkomstgroepen, met uitzondering van de Amerikaanse, dat er toch een aanzienlijk aantal respondenten is dat geen geregeld contact met Nederlanders blijkt te hebben, hoewel zij al meer dan vijf jaar in Nederland wonen.

Tabel 6. 3 'Geregeld contact met Nederlanders' naar herkomstgroep. Absoluut en relatief.

	Marokko	Antillen	Irak	Joegoslavië	Japan	VS
Geen formele, betaalde baan	24 (77%)	7 (39%)	17 (68%)	11 (58%)	3 (43%)	9 (90%)
Wel formele betaalde baan	18 (100%)	30 (94%)	20 (83%)	24 (77%)	24 (59%)	39 (98%)
Verblijfsduur <5	2 (100%)	11 (61%)	13 (77%)	-	8 (35%)	18 (95%)
Verblijfsduur >5	40 (85%)	26 (81%)	24 (75%)	35 (73%)	19 (76%)	30 (97%)

We hebben de ondervraagden verzocht om vijf personen in gedachten te nemen die in hun leven het meest belangrijk zijn. We hebben gevraagd om de etniciteit en verblijfplaats van deze personen te vermelden. In tabel 6.4 wordt per herkomstgroep de gemiddelde verdeling gepresenteerd van deze vijf personen in zes categorieën, te weten (1) autochtone Nederlanders, (2) landgenoten in Nederland, (3) landgenoten in het herkomstland, (4) landgenoten in de diaspora, (5) overige etnische groepen in Nederland en (6) overige etnische groepen in het buitenland. De gegevens uit tabel 6.4 moeten als volgt gelezen worden: Antillianen noemen, gemiddeld, 2.7 overige Antillianen uit Nederland, Japanners vermelden gemiddeld 3 Japanners uit Japan, enzovoort. Doordat niet alle respondenten vijf personen

hebben genoemd, tellen de getallen in de rijen overigens niet altijd exact op tot vijf.

In alle herkomstgroepen blijken de sociale netwerken te worden gekenmerkt door een grote mate van *etnische homogeniteit*: zij zijn vooral opgebouwd uit leden van dezelfde etnische groep. Dit is geheel in lijn met de bevinding uit het vorige hoofdstuk, toen we beweerden dat identificatie met de eigen etnische groep prevaleert boven identificatie met andere etnische groepen. Wat verder opvalt is dat met name Marokkanen een bijzonder groot aantal overige landgenoten noemen, en dan met name Marokkanen uit Nederland. Hoewel dit in overeenstemming is met onze bevinding dat Marokkanen in Nederland een relatief sterke groepsidentiteit hebben (zie hoofdstuk 5) moeten we hier de aantekening maken dat dit hoge aandeel waarschijnlijk ook wordt veroorzaakt door de centrale plaats die de familie onder Marokkanen meestal inneemt, zowel als door het feit dat respondenten maar vijf personen mochten noemen en Marokkanen vaak deel uitmaken van relatief grote families.

Tabel 6.4 Samenstelling van sociale netwerken naar etniciteit en verblijfplaats.

	Autochtonen	Landgenoten in Nederland	Landgenoten in herkomstland	Landgenoten in diaspora	Overige etniciteiten in Nederland	Overige etniciteiten in buitenland
Marokko	0.1	4.1	0.6	0.0	0.2	0.1
Antillen	0.4	2.7	1.0	0.1	0.3	0.5
Irak	0.1	2.4	1.5	0.5	0.0	0.4
Joegoslavië	0.4	2.8	1.4	0.1	0.3	0.0
Japan	0.7	0.6	3.0	0.2	0.1	0.4
VS	1.0	0.5	1.9	0.1	0.7	0.6
Totaal	0.5	2.2	1.5	0.2	0.3	0.3

Waar het op deze plaats in de analyse vooral om gaat, is de kolom uit tabel 6.4 waarin het aantal autochtone Nederlanders staat vermeld. Dat aantal kan namelijk beschouwd worden als een maat voor sociaal-culturele integratie. We gaan er dan vanuit dat migranten in sociaal-cultureel opzicht over het algemeen beter zijn geïntegreerd, naarmate ze meer autochtone Nederlanders noemen.

Het is zaak te achterhalen waarom sommige respondenten geen autochtone Nederlanders tot de kern van hun sociale netwerk rekenen, terwijl andere er misschien twee, drie of vier noemen. Net zoals in de vorige hoofdstukken, zullen we dit proberen te doen door middel van multiële regressie. Omdat het aantal autochtone Nederlanders slechts één maat voor sociaal-culturele integratie is – een maat waarop bovendien wel iets valt af te dingen omdat hij gevoelig is voor culturele en demografische factoren zoals de omvang van en de gerichtheid op de familie – zullen we tegelijkertijd een andere maat in ogenschouw nemen. Die graadmeter voor sociaal-culturele integratie is de

mate van identificatie met autochtone Nederlanders. In de hoofdstukken twee en vijf is eerder uiteengezet hoe die maat tot stand is gekomen.

Tabel 6.5. Multipele regressie op het aantal autochtone Nederlanders in het sociale netwerk en de mate van identificatie met Nederlanders (Beta's).

	Regressie op aantal autochtonen in sociaal netwerk	Regressie op identificatie Nederlanders
<i>Herkomstgroep (t.o.v. Verenigde Staten)</i>		
Marokko	-0.34**	-0.31**
Antillen	-0.13	-0.33**
Irak	-0.24	-0.29*
Joegoslavië	-0.22	-0.16
Japan	-0.07	-0.31**
<i>Achtergrondkenmerken</i>		
Geslacht (man=1)	0.05	-0.04
Leeftijd	Nvt	Nvt
Verblijfsduur	0.31**	0.17**
Leeftijd van migratie	0.04	0.12
Opleiding	0.05	-0.04
(Ook) Nederlandse nationaliteit	-0.05	-0.04
Formele, betaalde baan	0.14*	0.06
Uitkering	-0.01	-0.03
<i>Type migrant (t.o.v. tweede generatie)</i>		
Vluchteling	-0.05	-0.30*
Arbeidsmigrant	-0.22*	-0.26*
Gezinshereniging –vorming	-0.01	-0.17
Student	-0.01	-0.18*
Financiële toekomst	-0.16	-0.15
Avontuur/toeval	0.01	0.08
Cultuur	0.12	0.00
<i>Transnationale activiteiten</i>		
Alledaagse economische activiteiten	0.04	-0.05
Professionele economische activiteiten	0.05	0.13*
Politieke activiteiten	-0.06	0.00
Sociaal-culturele activiteiten in/met herkomstland	-0.04	-0.16*
Sociaal-culturele activiteiten in Nederland	-0.07	0.08
<i>Transnationale identiteiten</i>		
Identificatie herkomstland	-0.08	0.05
Identificatie diaspora	0.00	0.22*

De resultaten van de multipele regressie (tabel 6.5) stellen ons in staat om (voorzichtige) uitspraken te doen over de vraag welke factoren sociaal-culturele integratie lijken te bevorderen of te belemmeren en welke er niet toe doen. Daarbij geldt in principe de volgende regel: hoe dichter de betawaarde bij nul ligt, hoe onbelangrijker een variabele is. Wanneer de betawaarde van een variabele in beide regressievergelijkingen duidelijk (significant) van nul verschilt, kunnen we er tamelijk zeker van zijn dat hij ook in werkelijkheid verband houdt met de sociaal-culturele integratie van immigranten.

De belangrijkste variabelen blijken achtereenvolgens te zijn: etniciteit, verblijfsduur en integratie op de arbeidsmarkt. Het komt erop neer dat migranten in sociaal-cultureel opzicht sterker integreren in de Nederlandse samenleving, naarmate zij er langer wonen en een baan hebben. Het omgekeerde geldt waarschijnlijk ook: naarmate een migrant in sociaal-cultureel opzicht beter geïntegreerd is, heeft hij of zij een grotere kans op

een formele, betaalde baan. Deze factoren zijn in alle herkomstgroepen in meer of mindere mate werkzaam. Niettemin lijken leden van sommige etnische groepen gemakkelijker te integreren in de Nederlandse samenleving dan leden van andere groepen.

Uit tabel 6.5 kan worden afgeleid dat de Amerikanen op beide indicatoren voor sociaal-culturele integratie gemiddeld hoger scoren dan de overige groepen, zonder dat we dit kunnen verklaren uit verschillen tussen de herkomstgroepen ten aanzien van bijvoorbeeld leeftijd, integratie op de arbeidsmarkt, het type migrant en dergelijke. De bevinding dat Amerikaanse ondervraagden gemiddeld beter geïntegreerd lijken te zijn dan de andere groepen, komt met andere woorden niet alleen doordat zij een betere positie hebben op de Nederlandse arbeidsmarkt, maar ogenschijnlijk ook omdat het Amerikanen zijn. En hoewel dit waarschijnlijk komt doordat de Amerikanen ook in overige opzichten verschillen van de respondenten uit de resterende groepen, blijken de kenmerken die in dit onderzoek zijn onderzocht het verschil met de overige groepen niet of nauwelijks te kunnen verklaren. Met andere woorden: ook als we rekening houden met verschillen tussen de herkomstgroepen qua leeftijd, verblijfsduur in Nederland, integratie op de arbeidsmarkt, migratiemotief en dergelijke, blijken de Amerikanen nog altijd met kop en schouders boven de meeste andere herkomstgroepen uit te steken.

Kennelijk zijn er nog meer factoren met de etnische herkomst verbonden die invloed uitoefenen op de mate van sociaal-culturele integratie in de Nederlandse samenleving. Hierbij valt te denken aan (veronderstelde) culturele - en wellicht ook fysieke - overeenkomsten en verschillen tussen migranten enerzijds en autochtone Nederlanders anderzijds, zoals de mate waarin migranten een taal spreken die de meeste Nederlanders eveneens machtig zijn, religie en (de perceptie van) gedragingen in de openbare ruimte. Overigens gaat het dan niet alleen om het oordeel van individuele migranten, maar ook om de wijze waarop migranten door de Nederlandse samenleving tegemoet getreden worden.

Dat de variabele verblijfsduur een positief effect heeft, wil zeggen dat migranten die al langere tijd in Nederland wonen in sociaal-cultureel opzicht in sterkere mate zijn geïntegreerd dan migranten die meer recentelijk naar Nederland zijn gekomen en dat dit verschil er niet mee te maken heeft dat de meer gevestigde migranten bijvoorbeeld vaker een betaalde baan hebben dan de nieuwkomers. Louter de verblijfsduur lijkt dus effect te hebben, waarschijnlijk doordat migranten langer blootstaan aan Nederlandse culturele

invloeden naarmate ze langer in Nederland wonen. Maar helemaal zeker weten doen we dit echter niet. Het is namelijk ook mogelijk dat de meer gevestigde migranten sterker zijn geïntegreerd in de Nederlandse samenleving doordat zij zijn gemigreerd in een tijd waarin hun minder (technologische) mogelijkheden tot transnationaal contact ter beschikking stonden dan tegenwoordig het geval is. Bovendien kunnen we niet helemaal uitsluiten dat migranten die zich thuis voelen in Nederland gemiddeld minder vaak terugkeren naar het land van herkomst dan migranten die slecht in Nederland kunnen aarden. Dit soort zaken kunnen het verband tussen verblijfsduur en sociaal-culturele integratie sterker voorstellen dan het in feite is. De sterkte van het effect van verblijfsduur moet overigens sowieso niet overdreven worden. Voor iedere additionele tien jaar verblijfsduur in Nederland voorspellen we een kwart autochtone Nederlander extra in de top vijf van het sociale netwerk.

Werk stimuleert sociaal-culturele integratie, zo lijkt het. Controlerend voor andere factoren voorspellen we voor werkenden (ten opzichte van niet-werkenden) gemiddeld een derde autochtone Nederlander extra in het sociale netwerk. Dit komt waarschijnlijk doordat werkenden enerzijds meer in contact komen met Nederlanders, terwijl het omgekeerd ook zo is dat migranten die in sociaal-cultureel opzicht sterker zijn geïntegreerd in de Nederlandse samenleving een grotere kans hebben op betaald werk, bijvoorbeeld doordat ze vaker de Nederlandse taal beheersen. Overigens gaan we er dan vanuit dat het werk samen met Nederlanders wordt verricht. Bij toekomstig onderzoek is het interessant om te kijken naar migranten die voornamelijk in de eigen gemeenschap werken, dit is door ons niet expliciet gevraagd.

Er zijn diverse aanwijzingen dat de aard van het verblijf in Nederland verband houdt met sociaal-culturele integratie. Globaal vinden we aanwijzingen voor een tweedeling tussen migranten die zich hebben ingesteld op een permanent verblijf in Nederland en migranten die ervan uit gaan dat ze slechts tijdelijk in Nederland zullen verblijven. Zo voorspellen we een hogere mate van sociaal-culturele integratie voor tweede generatie migranten en voor migranten die zich in Nederland hebben gevestigd omdat de cultuur hen aansprak. Ten opzichte van deze groepen voorspelt het regressiemodel een iets lagere mate van sociaal-culturele integratie voor arbeidsmigrant en vluchtelingen en studenten. Laatstgenoemden gaan er vaak van uit slechts tijdelijk in Nederland te verblijven (of dit ook daadwerkelijk het geval zal blijken te zijn, is een tweede). Deze effecten zijn echter tamelijk zwak en niet altijd significant.

De effecten die we tot dusverre hebben besproken, komen sterk overeen met de bevindingen van Dagevos (2001). Naast het effect van verblijfsduur en de sterkere gerichtheid op de Nederlandse samenleving van tweede generatie migranten, vond ook Dagevos een duidelijk verband tussen structurele en sociaal-culturele integratie. Beide vormen van integratie kunnen conceptueel kennelijk van elkaar onderscheiden worden, terwijl ze in werkelijkheid slechts gedeeltelijk van elkaar te scheiden zijn: mensen die werken integreren vaak ook in sociaal-cultureel opzicht. En omgekeerd: structurele integratie veronderstelt vaak een zekere mate van sociaal-culturele integratie.

In het kader van dit onderzoek is het vooral ook van belang om na te gaan in hoeverre betrokkenheid bij transnationale activiteiten en transnationale identificaties op de een of andere manier (on)gunstig is voor sociaal-culturele integratie. Daarover gaat de rest van dit hoofdstuk.

Transnationale activiteiten en sociaal-culturele integratie

Er blijkt geen sterk en eenduidig verband te bestaan tussen betrokkenheid bij transnationale activiteiten en sociaal-culturele integratie (zie tabel 6.2). We zien dat intensieve sociaal-culturele activiteiten met het herkomstland mogelijk een zwak negatief effect hebben op sociaal-culturele integratie. Betrokkenheid bij professionele economische activiteiten lijkt daarentegen juist gunstig voor sociaal-culturele integratie. Ondervraagden die professionele economische activiteiten verrichten blijken zich in ieder geval wat sterker met Nederlanders te identificeren, zonder dat we dit kunnen verklaren uit andere onderzochte kenmerken zoals de etniciteit of verblijfsduur. Waarschijnlijk komt dit doordat professionele activiteiten, zoals het drijven van handel tussen Nederland en het land van herkomst, een zekere mate van integratie in Nederland veronderstellen (bijvoorbeeld het vermogen tot het regelen van in- of uitvoerrechten, het inkopen of verkopen van goederen aan Nederlandse consumenten of producenten et cetera). Ook het effect van betrokkenheid bij professionele economische activiteiten is tamelijk zwak. Dit lijkt erop te wijzen dat betrokkenheid bij op zichzelf genomen transnationale activiteiten maar weinig zegt over de mate waarin een respondent in sociaal-cultureel opzicht is geïntegreerd in de Nederlandse samenleving. Je kunt hoog scoren op transnationale activiteiten en toch sterk geïntegreerd zijn, en je kunt er hoog op scoren en zwak geïntegreerd zijn.

Transnationale identiteiten en sociaal-culturele integratie

Ook transnationale identificaties lijken sociaal-culturele integratie niet zonder meer in de weg te staan. We zien slechts heel zwakke niet-significante negatieve effecten van identificatie met het herkomstland op sociaal-culturele integratie (tabel 6.2). Kennelijk slagen bepaalde migranten er in om loyaliteiten te combineren, waar andere dit juist nalaten. Identificatie met de diaspora lijkt zelfs een gunstig effect te hebben op sociaal-culturele integratie in Nederland. Dit zou erop kunnen wijzen dat de meer kosmopolitisch ingestelde migranten een grotere flexibiliteit bezitten ten aanzien van het combineren van etnische identificaties.

6.4 Conclusie

De *structurele integratie* van migranten in de Nederlandse samenleving hangt niet in de eerste plaats af van betrokkenheid bij transnationale activiteiten of transnationale identificatie, maar vooral van het bezit van voldoende onderwijskwalificaties. Hier is de vraag van belang welke opleiding migranten hebben genoten en in hoeverre zij de Nederlandse en/of de Engelse taal kunnen (leren) spreken.

Ook de belangrijkste voorwaarden voor *sociaal-culturele integratie* hebben weinig te maken met transnationale activiteiten en identificaties als zodanig. Om te beginnen lijkt het bezit van een betaalde baan duidelijk een gunstige invloed te hebben op de mate van identificatie en contact met autochtone Nederlanders. Ook de verblijfsduur en het geboorteland blijken in dit opzicht relevant. Als we andere variabelen constant houden, blijken mensen die langer in Nederland wonen, of die er geboren zijn, in sociaal-cultureel opzicht namelijk beter geïntegreerd te zijn. Kennelijk veronderstelt sociaal-culturele integratie *tijd*. Voorts zien we ook dat mensen die relatief vergelijkbare sociaal-culturele en fysieke kenmerken (huidskleur) bezitten (of die althans verondersteld worden dergelijke overeenkomstige kenmerken te hebben) gemakkelijker in contact met Nederlanders komen en zich sterker met hen identificeren (dit geldt vooral voor de Amerikanen). Ten slotte is mogelijk ook het motief van migratie relevant. We vinden althans aanwijzingen dat migranten die uit eigen beweging naar Nederland zijn gekomen, en die zich instellen op een permanent verblijf, in sociaal-cultureel opzicht sneller integreren dan migranten die in overige opzichten – bijvoorbeeld qua verblijfsduur, qua etniciteit of qua positie op de arbeidsmarkt – een vergelijkbare achtergrond hebben.

Het verband tussen integratie in Nederland enerzijds en transnationale betrokkenheid anderzijds, is niet sterk en bovendien weinig eenduidig. Dit geldt zowel voor structurele als sociaal-culturele integratie. Als we bijvoorbeeld kijken naar de relatie tussen *structurele integratie* en *transnationale activiteiten* dan tekent zich een gevarieerd patroon af. De werkenden zijn in vergelijking met de niet-werkenden uit een bepaalde herkomstgroep soms wat minder, soms wat meer, en veelal in ongeveer dezelfde mate betrokken bij transnationale activiteiten. Professionele economische activiteiten gaan echter vaker gepaard met een relatief hoog opleidingsniveau en een relatief sterke positie op de Nederlandse arbeidsmarkt.

Tussen *structurele integratie* en *transnationale identificatie* bestaat wel een zekere spanning. Werkloosheid lijkt, zoals gezegd, identificatie met de eigen groep in het algemeen, en met het herkomstland in het bijzonder, te versterken. Ook als we de relatie tussen transnationale activiteiten en identificaties enerzijds en *sociaal-culturele integratie* anderzijds onder de loep nemen, zien we geen sterk en eenduidig verband. Betrokkenheid bij sociaal-culturele activiteiten in het herkomstland lijkt in beperkte mate negatief samen te hangen met sociaal-culturele integratie in Nederland: als we overige factoren constant houden blijken degenen die sterk scoren op deze activiteiten, wat lager te scoren op sociaal-culturele integratie. Betrokkenheid bij professionele economische activiteiten gaat echter vaak samen met een bovengemiddelde mate van identificatie en contact met Nederlanders. Identificatie met het herkomstland staat min of meer los van sociaal-culturele integratie in Nederland, terwijl identificatie met de diaspora in de steekproef juist gekoppeld is aan een hoge mate van sociaal-culturele integratie.

Transnationalisme en sociaal-culturele integratie: een kwalitatieve analyse

7.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zullen we proberen om enkele resultaten van het kwantitatieve onderzoek aan te vullen met bevindingen uit het kwalitatieve deel. Het doel dat ons daarbij voor ogen staat is tweeledig. In de eerste plaats zullen we proberen om sommige statistische bevindingen nader te *interpreteren* aan de hand van interviewcitaten. Tegelijkertijd is het er ons om te doen de onderzoeksresultaten te *illustreren*. Door de respondenten aan het woord te laten komen de soms wat abstracte statistische verbanden hopelijk wat meer tot leven.

Het hoofdstuk is opgebouwd uit drie delen. Allereerst beschrijven we de meningen van de ondervraagden over de vraag hoe er in de Nederlandse samenleving tegen hen wordt aangekeken. Dit verklaart mogelijk voor een deel waarom het lidmaatschap van een bepaalde herkomstgroep gunstig of juist ongunstig lijkt te zijn voor *sociaal-culturele integratie*. Bovendien wordt op die manier de bevinding uit het vierde hoofdstuk voor een deel inzichtelijk. Daar beschreven we namelijk dat de meeste respondenten zich in de eerste plaats identificeren met de eigen etnische groep en pas in de tweede plaats met Nederlanders.

In het tweede deel gaan we in op de wijze waarop respondenten al dan niet pogen om verschillende etnische identificaties te combineren, en welke mogelijkheden en moeilijkheden zich daarbij voor lijken te doen. Deze mogelijkheden en moeilijkheden vormen eveneens een gedeeltelijke verklaring voor de hiervoor genoemde statistische bevindingen en voor de bevinding dat identificatie met de eigen etnische groep betrekkelijk onafhankelijk is van identificatie met Nederlanders.

Het laatste deel van het hoofdstuk heeft voornamelijk een illustratief karakter. Door kort de biografieën van enkele respondenten te beschrijven willen we illustreren wat het betekent als er niet of nauwelijks een verband

bestaat tussen sociaal-culturele integratie aan de ene kant en transnationale betrokkenheid aan de andere kant.

7.2 **Beeldvorming**

De beeldvorming die er in de Nederlandse samenleving heerst over leden van etnische minderheden laat zich onder meer aflezen aan de hand van de manier waarop de verschillende groepen in de media worden gepresenteerd. Om die reden hebben we aan de verschillende groepen die deel uitmaken van dit onderzoek aan het woord komen gevraagd hoe volgens hen de etnische groep waartoe zij behoren, of waartoe zij zichzelf rekenen, over het algemeen in de media wordt gepresenteerd.

Uit de kwantitatieve analyses blijkt dat identificatie met de eigen groep onder de verschillende groepen die in dit onderzoek aan het woord komen de boventoon voert. Bij Amerikanen was dit echter in beduidend mindere mate het geval. Zij lijken zich wat meer dan de anderen te identificeren met Nederlanders en wat minder met de eigen groepering. Interessant is dat uit het kwalitatieve materiaal naar voren komt dat deze verschillen in identificatie ten minste voor een deel terug te voeren lijken te zijn tot de beeldvorming die er volgens respondenten binnen de Nederlandse samenleving bestaat. De meesten vinden namelijk dat er in Nederland over het algemeen vrij negatief tegen hun etnische groep wordt aangekeken. Mogelijk gaat deze negatieve beeldvorming op de een of andere wijze hand in hand met een relatief lage identificatie met Nederlanders. Het is in ieder geval opvallend dat Amerikanen zich sterker identificeren met autochtone Nederlanders, terwijl zij tegelijkertijd vaker vinden dat Nederlanders ambivalent tegenover hen staan, en niet uitsluitend negatief. Voor Amerikanen bestaat in de Nederlandse samenleving ogenschijnlijk meer achting dan voor leden van andere etnische groepen. Hoewel dit in mindere mate ook lijkt te gelden voor Japanners, zien we het effect daarvan minder sterk terug in de mate waarin Japanse respondenten zich met Nederlanders identificeren.

Uit de interviews blijkt dat nagenoeg alle andere groepen die aan het woord kwamen vinden dat de groep waartoe zij behoren negatief wordt voorgesteld in de Nederlandse media. Antillianen, Marokkanen, Irakezen en Joegoslaven vinden over het algemeen dat er over hen een erg negatief beeld wordt

opgehangen in de pers. Zij geven aan dat hun gemeenschappen in een meerderheid van de berichten in de media worden gereduceerd tot een 'probleem'. De aanleiding – of moeten we zeggen legitimatie – voor deze negatieve beeldvorming verschilt per groep. Zo zouden Antillianen en Marokkanen voornamelijk worden beschuldigd van criminaliteit en werkloosheid. Irakezen daarentegen zouden worden gezien als deel uitmakend van de als ongewenst bestempelde 'stroom van asielzoekers' naar Nederland. De negatieve beeldvorming over Joegoslaven hangt samen met de diverse oorlogen die er de afgelopen jaren in de Balkan zijn gevoerd. Dit zou aanleiding zijn om Joegoslaven tot een 'barbaars' volk te bestempelen (vgl. Van San, Snel en Boers 2002). In onderstaande interviewcitaten laten we een aantal van de meest veelzeggende opmerkingen de revue passeren.

Over het algemeen worden Marokkanen slecht afgeschilderd in de media. Hier zit zeker een kern van waarheid in. Maar ik vind dat de goede Marokkanen ook belicht moeten worden. Ik denk namelijk dat door de media.....veel mensen die in het dagelijks leven niets of weinig met Marokkanen te maken hebben hierdoor denken dat Marokkanen een slecht volk zijn waar je zo weinig mogelijk mee te maken moet hebben. Ik vind dit erg spijtig, want hierdoor krijg je Pim Fortuyn-taferelen (Marokkaanse vrouw).

De Irakezen komen heel negatief in de media als het om het asielbeleid gaat. Er wordt gezegd dat ze geen echte vluchtelingen zijn, dat ze financiële motieven hebben. Ze worden beschouwd als economische vluchtelingen en als smokkelaars (Irakese man).

De media hebben de Joegoslaven en dan bedoel ik de Serven allemaal als moordenaars getypeerd, wat ik zeer negatief vind. Er wordt niet naar de mensen gekeken, hoe deze persoonlijk zijn. De Nederlanders luisteren naar de media en nemen hun beeld over, ze denken niet voor hun zelf (Joegoslavische man).

Amerikanen zijn, zoals gezegd is, duidelijk minder negatief over de wijze waarop er over Amerika en de Amerikanen in de Nederlandse media wordt gerapporteerd.

Amerikanen worden vrij negatief getypeerd, vind ik. Of eigenlijk is er sprake van een tweeslachtig gevoel. Aan de ene kant is er bewondering voor de

economische en wetenschappelijke prestaties van de VS. Tegelijkertijd vinden Nederlanders Amerikanen vaak oppervlakkig en kitscherig (Amerikaanse man).

Ook Japanners geven aan dat ze een dubbel gevoel hebben over de manier waarop er over Japan en de Japanners wordt gerapporteerd. Enerzijds geven zij aan dat de Nederlandse media met veel respect schrijven over de technologische verwezenlijkingen in Japan en dat Japanners omwille van hun technisch vernuft over het algemeen in Nederland op sympathie en bewondering kunnen rekenen. Maar anderzijds betreuren zij het dat Japanners in hun ogen in de Nederlandse media vaak worden belachelijk gemaakt. Vooral het Nederlandse programma Ushi en Van Dijk, waarin een Japanse vrouw wordt geïmiteerd, wordt genoemd als een voorbeeld van het feit dat Japanners in de media worden belachelijk gemaakt.

Zolang het onderwerp Japanse technische hoogstandjes betreft is het wel positief. Maar daar tegenover staan domme tv-programma's, videoclips en niet-Japanse films, waarin Japanners vaak een belachelijke rol spelen (Japanse man).

De hoofdzakelijk negatieve beeldvorming die er in de ogen van de respondenten bestaat over buitenlanders – of Nederlanders werkelijk negatief oordelen over immigranten is niet zo van belang – is mogelijk een van de factoren die sociaal-culturele integratie in de Nederlandse samenleving bemoeilijkt. Mede doordat Amerikanen in mindere mate het gevoel hebben dat Nederlanders negatief over hen denken, zijn zij in sterkere mate geïntegreerd in sociaal-cultureel opzicht.

7.3 Hybride identificaties ('een beetje Nederlander zijn')

In deze paragraaf geven we weer hoe respondenten het over het algemeen ervaren te worden aangesproken op hun afkomst. Daarnaast beschrijven we wat zij ervan vinden om te worden aangesproken als Nederlander. Door beide antwoorden te vergelijken krijgen we inzicht in de wijze waarop de ondervraagden al dan niet proberen om etnische identificaties te combineren. De interviewcitaten illustreren hoe identificatie met de eigen groep meestal prevaleert boven identificatie met Nederlanders. Tegelijkertijd kan uit

sommige fragmenten worden opgemaakt *waarom* identificatie met Nederlanders vaak pas op de tweede plaats komt.

Aangesproken worden op je afkomst

Alle groepen – met uitzondering van de Amerikanen – vinden het positief tot zeer positief dat ze op hun afkomst worden aangesproken. Velen geven tijdens de gesprekken namelijk aan 'trots' te zijn op het land waar ze vandaan komen. Daarnaast blijkt uit de gesprekken dat velen het bijzonder op prijs stellen om op hun afkomst te worden aangesproken wanneer er positieve karakteristieken of eigenschappen van de bevolkingsgroep waartoe zij behoren of waartoe zij zichzelf rekenen worden door belicht.

Ik vind het niet erg als iemand me als Marokkaanse aanspreekt. Als het om goede Marokkaanse eigenschappen gaat dan ben ik wel een beetje trots. Als het om iets negatiefs gaat dan vind ik het niet zo leuk (Marokkaanse vrouw).

Sommigen maken kanttekeningen bij het feit dat ze op hun afkomst worden aangesproken en geven aan dat het er in hun ogen maar zeer vanaf hangt wat de spreker bedoelt wanneer hij dit doet. Wanneer zij worden aangesproken op hun etnische achtergrond omdat de ander belangstelling voor hen heeft dan zeggen zij daar geen problemen mee te hebben. Maar wanneer het in hun ogen de bedoeling is van de spreker om kritiek te uiten op hen of op de bevolkingsgroep waartoe ze behoren vinden ze dit zeer kwalijk. Bovendien hangt het er volgens sommigen maar zeer vanaf door wie ze op hun afkomst worden aangesproken.

Dat hangt ervan af waar de ander vandaan komt. In het algemeen vind ik het positief als het bijvoorbeeld een Chinees of een Thai is die mij aanspreekt. Maar al minder leuk als het een Nederlander is (Japanse vrouw).

Vooral in hun professioneel leven zijn de respondenten er buitengewoon gevoelig voor wanneer met hun afkomst rekening wordt gehouden. Zij geven aan dat zij op hun deskundigheid aangesproken willen worden en niet op hun etnische achtergrond. Ook geven sommigen aan het als negatief te ervaren op hun afkomst te worden aangesproken omdat de groep waartoe zij behoren – en dit geldt vooral voor de Marokkaanse en Antilliaanse respondenten – vaak geassocieerd wordt met criminaliteit. Hoewel velen zeggen trots te zijn op hun afkomst of er in ieder geval geen moeite mee lijken te hebben op hun achtergrond te worden aangesproken, plaatsen anderen hier ook wel de

nodige kanttekeningen bij. Vooral wanneer zij naar aanleiding van de negatieve berichtgeving over de groep waartoe zij behoren worden benaderd, geven zij aan hier grote moeite mee te hebben.

Als iemand tegen mij zegt dat Marokkanen criminelen zijn, dan vind ik dat niet leuk omdat ik vind dat een kleine groep Marokkanen het voor de overgrote meerderheid verpest. Ik vind niet dat ik verantwoordelijk ben voor de misstappen van mijn Marokkaanse landgenoten. Maar als iemand aan mij vraagt wat mijn afkomst is, dan is dat natuurlijk niet negatief. Ik ben Marokkaanse dus ik vind het niet erg om als Marokkaanse aangesproken te worden (Marokkaanse vrouw).

Daarnaast wordt door sommige Antillianen aangegeven het als negatief te ervaren om als 'Antilliaan' te worden aangesproken omdat zij op die manier het gevoel krijgen op een hoop te worden gegooid met de bewoners van andere Antilliaanse eilanden waar zij zich, zoals onder meer uit onderstaand interviewfragment blijkt, van willen distantiëren. Dit betekent echter niet dat zij niet trots zijn op hun afkomst, maar wel dat zij deze in andere termen definiëren dan Nederlanders gewoonlijk doen.

Als ze me als Staciaan (een inwoner van St Eustasius, MvS) aanspreken of als Curaçaoënaar maakt dat verschil. Het is twee verschillende culturen. Op Curaçao heb je een machoachtige narcistische samenleving, terwijl je op St.Eustasius veel solidariteit hebt. Mensen kennen elkaar, er is minder agressie. Mensen hier denken de Antillen is Curaçao en dat is niet waar. St. Eustasius is heel anders, daar kan je je deur laten openstaan. De criminaliteit in Nederland is voor 99,9 procent van Curaçao (Antilliaanse man).

De Amerikanen geven over het algemeen aan het vooral als negatief te ervaren om als Amerikaan te worden gezien wanneer zij aangesproken worden op de politieke context in hun land. Velen uiten kritiek op het beleid van president Bush en ervaren het om die reden als negatief om aangesproken te worden op hun afkomst. Uit de gesprekken blijkt bovendien dat de Amerikanen het naar aanleiding van de gebeurtenissen op 11 september en de gevolgen die dat heeft gehad voor het Amerikaans buitenlands beleid vervelend vinden om als Amerikaan te worden aangesproken.

Ik vind het niet erg Amerikaanse te zijn, maar ik wil niet op het politieke beleid aangesproken worden. Als mensen dat wel doen vind ik het wel vervelend als Amerikaanse aangesproken te worden (Amerikaanse vrouw).

Het is overigens opmerkelijk dat van alle ondervraagde groepen de Amerikanen het het minst positief vinden wanneer ze op hun afkomst worden aangesproken. De meerderheid onder hen heeft immers grote kritiek op de Amerikaanse samenleving. Dit heeft vooral ook te maken met de samenstelling van de groep Amerikanen in onze steekproef. Deze bevat namelijk relatief veel personen die er bewust voor gekozen hebben om in Nederland te wonen vanwege het culturele klimaat.

Aangesproken worden als Nederlander

De meest voor de hand liggende reden waarom mensen het als positief ervaren dat ze als Nederlander worden aangesproken ligt aan het feit dat ze hier geboren en opgegroeid zijn, of op jonge leeftijd naar Nederland zijn gekomen en zich Nederlander voelen. Zij vinden het in de meeste gevallen niet meer dan logisch dat ze als Nederlander worden gezien.

Ik vind het heel positief als een ander mij als Nederlander aanspreekt, omdat ik hier al heel lang woon en als ik zo word aangesproken vind ik dat ik als een volwaardige burger van Nederland wordt gezien (Marokkaanse vrouw).

Antillianen reageren vaak positief op het feit dat zij als Nederlander worden aangesproken en geven aan dit logisch te vinden aangezien zij hier wonen en de Nederlandse nationaliteit hebben. Tegelijkertijd geven zij echter aan dat zij zich niet altijd kunnen identificeren met autochtone Nederlanders, bijvoorbeeld vanwege verschillen in huidskleur.

Dat vind ik normaal, alsof je kleur er niet toe doet. Hoewel ik niet geloof dat kleur er niet toe doet. Dat merk ik bij mezelf (Antilliaanse vrouw).

Ook anderen beweren dat ze juist omwille van hun uiterlijke kenmerken nooit als Nederlander zullen worden gezien. Weer anderen beweren dat het te maken heeft met het feit dat ze de Nederlandse taal niet goed beheersen of met een accent praten dat ze niet als Nederlander worden gezien. Anderzijds zeggen veel ondervraagden het als positief te ervaren wanneer ze toch als Nederlander worden aangesproken omdat hieruit een blijk van waardering

spreekt, aangezien zij zich hebben aanpast, de taal goed spreken en er echt bijhoren.

Als ik als Nederlander wordt aangesproken zie ik het zo dat ik op basis van wat ik tot nu toe gepresteerd heb in dit land, word geaccepteerd. Dit vind ik positief (Japanse vrouw).

Verkuyten (1999: 24) noemt dit de sociaal-structurele component van identiteit, waarbij mensen op basis van diverse criteria worden ingedeeld en daarmee op verschillende gronden worden in- of uitgesloten. Uit bovenstaande interviewfragmenten blijkt dat mensen worden ingedeeld op basis van een zichtbaar verschil, hetgeen de basis vormt voor sociale betekenisgeving. Groepen die er in vergelijking met de meerderheidsgroepering 'anders' uitzien (*visible minorities*) kunnen het moeilijker hebben om te worden geaccepteerd. Als zichtbare kenmerken eenmaal als basis dienen voor sociale betekenisgeving, kost het buitenstaanders immers relatief weinig moeite om vast te stellen of iemand tot die categorie behoort. Sommige kenmerken, zoals huidskleur of opvallende kleding, zijn onmiddellijk zichtbaar. Bij andere kenmerken – zoals taal, accent en gedrag – is dat iets moeilijker, maar volgt de indeling tamelijk snel na nauwkeurig kijken en luisteren.

Ook ervaren de respondenten het als positief om als Nederlander te worden aangesproken wanneer er positieve eigenschappen van de Nederlanders (zoals op tijd komen, ordelijk zijn) mee bedoeld worden. Wordt er echter mee bedoeld dat zij afstand nemen van hun culturele achtergrond dan beschouwen zij dat als uitermate negatief.

Als ze met Nederlander bedoelen dat ik een bepaalde open, normloze manier van denken heb, vind ik het negatief. Als ze bedoelen goed geïntegreerd, dat je de normen en waarden van Nederland door hebt, met behoud van de eigen identiteit natuurlijk, is het positief (Marokkaanse man).

Dit laatste is trouwens een voorbeeld van de manier waarop groeperingen die op gangbare statusdimensies een lagere positie innemen, andere vergelijkingsdimensies naar voren schuiven waarop zij in hun ogen een gunstiger positie innemen. Zo geven sommige Antilliaanse respondenten aan dat ze niet zo stipt zijn als de Nederlanders, maar dat ze daarentegen veel 'warmer' zijn in vergelijking met de 'kille' Nederlanders. Het gebruik van verschillende vergelijkingsdimensies biedt de mogelijkheid om de

gelijkwaardigheid en uniciteit van iedere etnische groepering aan te geven (Verkuyten 1999: 58).

Als iemand zegt je bent Nederlander, je bent niet meer zo warm als vroeger dan is het niet positief. Als ze zeggen, je bent op tijd, je bent net als de Nederlanders, dan is het positief. Als ik in een bestuur wil kan ik niet slordig zijn, dan moet je de positieve dingen van de Nederlanders overnemen (Antilliaanse vrouw).

Nogal wat Antilliaanse respondenten zijn, zoals uit de gesprekken blijkt, trouwens op hun hoede voor het feit dat ze door landgenoten als een macamba pretu (een zwarte Nederlander) zouden worden bestempeld, omdat dit zou betekenen dat zij hun afkomst verloochenen. Een macamba pretu is namelijk iemand die afstand neemt van de eigen groepering en weerstand biedt tegen de verwachtingen en eisen die bij de identiteit horen. Hierbij dient zich vanuit de eigen groepering makkelijk kritiek aan, zoals de term *bounty* (zwart van buiten en wit van binnen) aangeeft die in Surinaamse kring wel eens wordt gebruikt naast blaka bakra hetgeen, net als macamba pretu, 'zwarte Nederlander' betekent (Verkuyten 1999: 54).

Voor sommigen lijkt het ook nogal wat uit te maken of ze door een Nederlander of door een landgenoot als Nederlander worden aangesproken. Wanneer een Nederlander dat doet wordt dat over het algemeen gewaardeerd, omdat het in hun ogen betekent dat ze geaccepteerd worden om wie ze zijn. Bovendien vatten sommigen het op als een compliment om als Nederlander te worden aangesproken omdat dit in hun ogen erop duidt dat zij goed geïntegreerd zijn. Maar wanneer ze door een landgenoot worden aangesproken als Nederlander dan hebben ze hier in sommige gevallen problemen mee.

Als een landgenoot daarmee bedoelt dat ik vernederlandst ben en afstand neem van mijn afkomst dan vind ik dat niet leuk. Als daarmee wordt bedoeld dat ik goed ben geïntegreerd dan is dat oké (Marokkaanse vrouw).

Een minderheid van de respondenten geeft aan het als negatief te ervaren wanneer zij als Nederlander worden aangesproken. De meest gegeven redenen hiervoor zijn dat ze geen Nederlander zijn, zich geen Nederlander voelen of aangeven totaal geen band te hebben met Nederland en het vanuit die optiek raar vinden om Nederlander te worden genoemd. Het als

Nederlander aangesproken worden krijgt voorts een negatieve connotatie als er negatieve aspecten, die in hun ogen op Nederlanders van toepassing zijn, worden mee bedoeld. Sommigen geven aan het als negatief te ervaren als Nederlander te worden aangesproken als daarmee bedoeld wordt dat ze zich als Nederlanders gaan gedragen (bijvoorbeeld doordat ze net als de Nederlanders zuinig zijn).

Als men mij aanspreekt als Nederlander op basis van goede eigenschappen die ik van de Nederlanders heb overgenomen vind ik dat leuk. Maar als het om slechte eigenschappen gaat die ik heb overgenomen, zoals zuinigheid, vind ik dat minder leuk (Japanse vrouw).

Terwijl de meeste respondenten tamelijk trots zijn op hun afkomst, blijken zij over het algemeen te proberen om daarnaast ook 'een beetje Nederlander te zijn'. Zij trachten eigenschappen die volgens hen typerend zijn voor Nederlanders op onderdelen over te nemen. Ook proberen zij de kenmerken die hen bekoren te verwerven en tegelijkertijd distantie te houden tegenover eigenschappen die hen tegenstaan. De meeste respondenten lijken er slechts in beperkte mate in te willen of kunnen slagen om als Nederlander door het leven te gaan, bijvoorbeeld vanwege verschillen in huidskleur of wegens andere waarneembare verschillen zoals een gebrekkige beheersing van de Nederlandse taal. Veel ondervraagden slagen er weliswaar in om hun etnische identificaties in sommige opzichten - en tot op zekere hoogte - te combineren of te vermengen, maar stuiten daarbij op grenzen die soms door henzelf (wil en kan ik me wel in alle opzichten met Nederlanders identificeren) en soms ook door de hen omringende maatschappij worden getrokken (huidskleur, taalbeheersing).

Deze verschillen lijken zowel door Nederlanders als door henzelf in stand gehouden te worden.

Zo zien we enerzijds een beperkte en selectieve vermenging of 'hybridisering' van etnische identificaties optreden, terwijl we anderzijds ook patronen van wederzijdse afbakening en afstoting zien (vgl. Engbersen 2002). De combinatie van adhesie en cohesie die uit het kwalitatieve materiaal spreekt, illustreert zodoende heel mooi de kwantitatieve bevinding dat identificatie met de eigen groep min of meer onafhankelijk is van identificatie met Nederlanders. Als etnische identificaties elkaar zonder meer zouden uitsluiten en afstoten, hadden we waarschijnlijk een negatieve statistische samenhang

gevonden. Indien zij elkaar probleemloos zouden aantrekken en aanvullen, hadden we waarschijnlijk een positief statistisch verband gevonden.

7.4 Transnationale betrokkenheid en sociaal-culturele integratie

In hoofdstuk 6 bleek dat er niet of nauwelijks een verband is tussen betrokkenheid bij transnationale activiteiten en/of transnationale identificaties aan de ene kant en sociaal-culturele integratie in Nederland aan de andere kant. Als dit idee juist is, moeten we onder de respondenten als het ware vier typen migranten kunnen aantreffen. In het resterende deel van dit hoofdstuk zullen we deze vier ideaaltypen proberen te illustreren aan de hand van individuele cases. Wat daarbij opgemerkt moet worden is dat we hebben gezocht naar respondenten die in grote lijnen voldoen aan de kenmerken van de bovenstaande ideaaltypen. Uiteraard hebben deze mensen (gelukkig) ook eigenaardigheden die zich niet zo makkelijk in schema's laten vatten. De tweede kanttekening die we moeten plaatsen is dat de cases niet zozeer representatief als wel illustratief zijn.

Geringe transnationale betrokkenheid en geringe sociaal-culturele integratie

Nordin is een 26-jarige man die in Marokko is geboren. Hij is getrouwd met een Marokkaanse vrouw die eveneens in Nederland woont. Ze hebben geen kinderen. Zijn ouders wonen in Marokko. Nordin heeft in Marokko een technische opleiding gevolgd die vergelijkbaar is met HAVO. Hij heeft momenteel geen formele baan. Wel geeft hij aan dat hij regelmatig zwart werkt. Met zijn collega's spreekt hij Nederlands en Engels. Nordin is vijf jaar geleden vanuit Marokko naar Frankrijk verhuisd. Drie jaar geleden kwam hij naar Nederland. Een maal per jaar reist hij af naar Noord-Afrika. Hij heeft maandelijks telefonisch contact met zijn familie. Zijn familie in Nederland ziet hij vaker. Af en toe heeft hij contact met Nederlanders via zijn werkzaamheden in de informele economie. De kern van zijn sociaal netwerk bestaat uit Marokkanen, waarvan er drie in Marokko wonen en twee in Nederland. Nordin stuurt geen geld of goederen naar zijn familie in Marokko. Hij geeft geen geld aan liefdadige instellingen in het land van herkomst. Hij heeft er geen huis, investeert er niet in bedrijven en voert ook geen handel met Marokko. Hij leest geen Arabische kranten maar probeert wel op de hoogte te blijven van politieke ontwikkelingen in het land van herkomst door

via de satelliet naar de Marokkaanse zender te kijken. Hij houdt zich niet bezig met de politiek in zijn land van herkomst. Nordin beschouwt zichzelf als een Marokkaan, zoals onder meer blijkt uit onderstaand interviewfragment.

Wie noemt mij nou Nederlander!! Als je mijn foto zou laten zien aan Nederlanders, zouden ze dat nooit zeggen. Het is onmogelijk mij als een Nederlander aan te spreken. En als ze me als Marokkaan aanspreken dan hangt het ervan af wie het zegt. Als een Marokkaan me als Marokkaan aanspreekt is het normaal. Als een Nederlander dat doet, kan het ook een racistische betekenis hebben.

Nordin vertoont kenmerken van een migrant die na zijn emigratie naar Nederland vrij sterk ingebed is geraakt in sociale netwerken van Marokkanen die al langere tijd – en vaak permanent – in Nederland verblijven. De relatief lage mate van sociaal-culturele integratie van Nordin hangt waarschijnlijk samen met zijn korte verblijfsduur in Nederland, met het feit dat hij tot de Marokkanen wordt gerekend (waardoor er door Nederlanders, zoals eerder bleek, waarschijnlijk vrij negatief op hem wordt gereageerd), en het feit dat hij nog niet over een formele betaalde baan beschikt.

Geringe transnationale betrokkenheid en sterke sociaal-culturele integratie

Stana is een 42-jarige gescheiden Bosnische vrouw met twee kinderen. Ze kwam in 1985 naar Nederland om te trouwen met een Joegoslavische man die op dat moment al in Nederland woonde. Zij heeft een HAVO-diploma en werkt op een financiële administratie binnen de dienstverlening. Die baan kreeg ze via Nederlandse kennissen. Op haar werk spreekt ze Nederlands. Stana brengt jaarlijks bezoeken aan voormalig Joegoslavië. Ze belt twee keer per maand met vrienden of familie die er nog wonen. Haar ouders wonen nog steeds in het land van herkomst, maar zij stuurt hen geen geld of goederen. Ook investeert ze er niet in bedrijven en voert met niemand handel. Zij bezit geen huis in het voormalig Joegoslavië en maakt ook geen geld over aan liefdadige instellingen die betrekking hebben op het land van herkomst. Ze leest geen Joegoslavische kranten maar kijkt wel via de satelliet naar de Joegoslavische televisie. Ook praat ze veel over de politieke ontwikkelingen in het land van herkomst met een landgenote die regelmatig op bezoek komt. Ze geeft echter te kennen dat politieke ontwikkelingen haar niet echt interesseren. De kern van haar sociaal netwerk wordt gevormd door haar Joegoslavische familie, waarvan alleen haar twee kinderen in Nederland

wonen. De belangrijkste mensen uit haar netwerk wonen in Joegoslavië en de belangrijkste mensen waarmee zij in Nederland omgaat zijn Joegoslaven. Maar, ze gaat naar eigen zeggen het meeste om met Nederlanders. Ze bezoekt wel eens bijeenkomsten van de Stichting Wij voor Vrede, die enkele jaren geleden een school voor Bosnische kinderen in Nederland heeft opgericht. Haar jongste zoon zit op deze school. Stana beschouwt zichzelf als een Joegoslavische Nederlander.

Ik zie het als positief als ik als Nederlander wordt aangesproken, omdat ik dan toch denk dat wat ik hier probeer te bereiken niet voor niets is. Integreeren, zo goed mogelijk Nederlands praten. Ik zie het als een soort waardering. Op de vraag hoe zij het vindt om als Joegoslavische aangesproken te worden, antwoordt ze: Ik heb niets tegen Joegoslaven en ik zie niet in waarom het negatief zou zijn als zodanig aangesproken te worden.

Stana lijkt een voorbeeld te vormen van een immigrante die contact zoekt met Nederlanders zonder afstand te nemen van haar eigen etnische groep. Dit hebben we in hoofdstuk 2 aangeduid als integratie. Dat zij erin is geslaagd om contact met Nederlanders te maken, hangt onder meer samen met het feit dat ze al relatief lang in Nederland is en over kwalificaties beschikt die het mogelijk maken om in Nederland te werken, maar ook dat zij op haar werk hoofdzakelijk met Nederlanders omgaat.

Sterke transnationale betrokkenheid en geringe sociaal-culturele integratie

Masahiro is een 42-jarige Japanse man. Hij is getrouwd, maar heeft geen kinderen. Masahiro heeft een universitaire opleiding en werkt als *managing director* in een Japans bedrijf in Rotterdam. Hij woont sinds 2000 in Nederland. Zijn ouders wonen in Japan. Hij is uitgezonden naar Nederland door het bedrijf waar hij werkt. Masahiro heeft geen Nederlandse vrienden of kennissen en heeft zelden contact met Nederlanders. Hij stuurt noch geld noch goederen naar zijn familie in Japan. Wel investeert hij in Japanse bedrijven en bezit een huis in het land van herkomst. Hij leest regelmatig Japanse kranten en bekijkt internetpagina's om op de hoogte te blijven van de politieke ontwikkelingen in Japan. Verder gaat hij drie keer per jaar naar Japan voor zaken. Hij heeft een keer per maand telefonisch contact met zijn familie in Japan. Daarnaast belt hij ook zijn vrienden regelmatig. De belangrijkste mensen in zijn leven zijn zijn Japanse vrouw, zijn ouders en twee vrienden. Met uitzondering van zijn vrouw wonen zij allen in Japan. Ook

in Nederland gaat hij vooral om met Japanners. Hij is lid van de Japanse kamer van Koophandel en neemt deel aan uitjes die georganiseerd worden door het Japanse bedrijfsleven in Nederland. Masahiro ziet zichzelf als een Japanner. Hoewel Masahiro in Nederland woont en werkt, staat zijn leven in het teken van Japan en Japanners. Dit komt onder meer doordat hij een Japanse in plaats van een Nederlandse werkgever heeft en nog maar kort in Nederland verblijft. Bovendien lijkt Masahiro zich niet in te stellen op een permanent verblijf in Nederland.

Sterke transnationale betrokkenheid en sterke sociaal-culturele integratie

Sally is een 25-jarige Amerikaanse vrouw. Zij kwam twee jaar geleden naar Nederland. Sally werkt sinds twee jaar aan de universiteit van Utrecht aan een proefschrift. Haar ouders wonen in Amerika. Zij heeft eerst een tijd in Engeland gestudeerd en kwam vervolgens in Nederland terecht waar zij stage liep bij de Amerikaanse Ambassade. Tijdens die periode leerde ze Nederlands. Zij koos er naar eigen zeggen twee jaar geleden voor om naar Nederland te komen omdat zij de taal sprak, hier veel vrienden had en zich hier thuis voelde. Sindsdien heeft ze twee maal een bezoek gebracht aan de Verenigde Staten. Ze heeft dagelijks contact met familie en vrienden uit de VS. Sally stuurt noch geld noch goederen naar familie in Amerika. Ook stuurt zij nooit geld naar liefdadige instellingen in het land van herkomst. Wel investeert zij er in een bedrijf. Zij leest geen Amerikaanse kranten maar probeert naar eigen zeggen wel via haar ouders, waar zij wekelijks telefonisch contact mee heeft, op de hoogte te blijven van de politieke ontwikkelingen in Amerika. Verder blijft ze op de hoogte van de politieke ontwikkelingen door Nederlandse kranten te lezen en naar het Nederlandse journaal te kijken. Ze kijkt overigens zelden naar CNN. Ook geeft ze aan in Amerika te stemmen. Sally heeft dagelijks contact met Nederlanders, waaronder haar vrienden. De kern van haar sociaal netwerk bestaat uit haar familie in de Verenigde Staten, een Amerikaanse vriendin en twee Nederlandse vriendinnen, waaronder de vrouw waar ze verbleef toen ze in Nederland stage liep. Sally noemt zichzelf een Amerikaanse Nederlander. Als aan haar gevraagd wordt wat ze ervan vindt als anderen haar aanspreken als Nederlandse reageert ze als volgt:

Dat vat ik op als een groot compliment. Want dan weet ik dat ik de taal goed beheers en de meeste Nederlanders zijn tolerant, open, ze bedoelen wat ze zeggen en dat is niet zo in Amerika. Als een Nederlander mij ziet als een

Amerikaan, vat ik dat soms op als een belediging. Als ik zie hoe Amerikanen zich hier gedragen. En de ideeën die zij hebben over politiek en cultuur passen niet bij mijn ideeën. Dus ik vat het op als een belediging als ze mij als Amerikaan zien. Als een Amerikaan mij als Amerikaan aanspreekt ben ik daar neutraal over. Als ze me om advies vragen dan vind ik het prima. Maar zoals die mevrouw in de Blokker (had net een verhaal verteld over een Amerikaanse vrouw die zich bij Blokker in haar ogen onbeschoft gedroeg, (MvS)) dat vind ik verschrikkelijk. Dan wil ik niet dat zij weet dat ik Amerikaanse ben. Want dan is het net alsof wij een band hebben en dat is niet zo.

Wat bij Sally opvalt is dat ze enerzijds de banden met de Verenigde Staten handhaaft, terwijl ze zich anderzijds – ondanks haar relatief korte verblijfsduur - volop lijkt te storten op haar 'Nederlandse' leven. Om de een of andere reden voelt ze zich in Nederland misschien nog wel meer thuis dan in de Verenigde Staten. Ze wordt in Nederland dan ook met open armen ontvangen, zo lijkt het. Haar verhaal illustreert dat sociaal-culturele integratie mede afhangt van de instelling van de migrant (die mogelijk weer wordt beïnvloed door de houding van de ontvangende samenleving).

7.5 Conclusie

In dit hoofdstuk hebben we geïllustreerd en beredeneerd waarom de mate van sociaal-culturele integratie van immigranten vaak beperkt is en waarom deze verschilt per herkomstgroep.

We hebben in hoofdstuk 5 vastgesteld dat de verschillende groepen immigranten zich meestal primair identificeren met de eigen groep en pas in de tweede plaats met Nederlanders. Voor de ondervraagde Amerikanen bleek juist het omgekeerde te gelden. In dit hoofdstuk hebben we gezien dat dit mede verband lijkt te houden met de beeldvorming die er onder Nederlanders heerst ten aanzien van de verschillende groepen. Die is namelijk volgens de respondenten overwegend negatief. Amerikanen (en in mindere mate ook Japanners) vinden echter vaak dat Nederlanders ambivalent tegenover hen staan en niet uitsluitend negatief. Dit lijkt erop te wijzen dat de mate van identificatie met Nederlanders althans gedeeltelijk afhangt van de wijze waarop er door Nederlanders tegen verschillende groepen migranten wordt aangekeken.

Het verschil in beeldvorming over de verschillende groepen verklaart mede waarom louter het lidmaatschap van een bepaalde etnische groep gunstig of juist ongunstig kan zijn voor sociaal-culturele integratie. Een Amerikaan die bijvoorbeeld al tien jaar in Nederland woont en werkt heeft een grotere kans om in sociaal-cultureel opzicht in sterke mate geïntegreerd te zijn dan een Marokkaan die zich qua verblijfsduur en integratie op de arbeidsmarkt in dezelfde omstandigheid bevindt. Dit heeft onder meer te maken met de verwantschap en bekendheid van de 'Nederlandse' met de 'Amerikaanse' cultuur. Daardoor kijken veel Nederlanders op een andere manier naar Amerikanen dan naar Marokkanen. En hoewel die verschillen in beeldvorming wellicht verband houden met reële verschillen tussen Amerikanen en Marokkanen, betreft het generalisaties die op zichzelf niets van doen hebben met het gedrag van die individuele Amerikaan en Marokkaan.

Ten tweede hebben we geïllustreerd wat het voor de identiteit van individuele immigranten inhoudt om zich primair te identificeren met de eigen groep en pas in de tweede plaats met Nederlanders. De meeste respondenten proberen een beetje Nederlander te zijn. Hieronder verstaan zij het op onderdelen overnemen van kenmerken van Nederlanders die zij waardevol vinden. Tegelijkertijd zijn de meesten ervan overtuigd dat het belangrijk is om geen volledige afstand te doen van de eigen groep. Dat de ondervraagden kenmerken van Nederlanders selectief en in beperkte mate overnemen, terwijl er om diverse redenen tegelijkertijd elementen van wederzijdse afbakening en afstoting zichtbaar zijn, verklaart en illustreert heel goed waarom er geen sterk statistisch verband is tussen identificatie met de eigen groep en identificatie met Nederlanders. Er is niet alleen maar sprake van wederzijdse omarming en evenmin is er alleen maar sprake van wederzijdse afstoting.

Voorts hebben we aan de hand van de geschiedenissen van individuele immigranten geïllustreerd dat er geen sterk verband is tussen betrokkenheid bij transnationale activiteiten en sociaal-culturele integratie. Respondenten blijken betrokkenheid bij transnationale activiteiten en identificatie met de eigen groep te kunnen combineren met identificatie met Nederlanders, en kunnen dit ook nalaten. Onder de respondenten kunnen we globaal gesproken vier typen etnische identificaties onderscheiden. Het eerste type ('gesegregeerden') onderscheidt zich door een zwakke transnationale betrokkenheid, een sterke identificatie met de eigen groep in Nederland en een lage mate van sociaal-culturele integratie. Het treedt naar verwachting

vooral op in het geval van (langdurige) werkloosheid en onder migranten die moeilijkheden hebben om zich met Nederlanders te identificeren, bijvoorbeeld omdat zij, gegeven hun etnische achtergrond, relatief veel moeite moeten doen om door Nederlanders geaccepteerd te worden. Het tweede type ('geïntegreerden' en 'geassimileerden') bezit eveneens een zwakke transnationale oriëntatie, maar is in sociaal-cultureel opzicht relatief sterk geïntegreerd, al dan niet in combinatie met een sterke etnische identiteit in Nederland. Dit type vertegenwoordigt tendensen naar sociaal-culturele integratie of assimilatie op nationaal niveau. Het komt vooral voor onder mensen die al lang in Nederland zijn en zich er definitief gevestigd lijken te hebben. Het derde type ('monoculturele transnationalen') wordt gekenmerkt door een zwakke transnationale betrokkenheid in combinatie met een geringe mate van sociaal-culturele integratie in Nederland. Men treft we wat meer aan onder Irakezen en Japanners. Zij zijn vaak nog maar kort (minder dan zes jaar) in Nederland. Sommigen hebben betaald werk, maar lijken zich te hebben ingesteld op een tijdelijk verblijf in Nederland. Het vierde type ('multiculturele transnationalen') is in sociaal-cultureel opzicht relatief sterk geïntegreerd in Nederland en combineert dit met relatief sterke transnationale oriëntatie. Dit type treft we vooral aan onder immigranten uit de Verenigde Staten en Joegoslavië en onder migranten die om de een of andere reden sterk betrokken blijven bij het land van herkomst, terwijl ze tegelijkertijd al langere tijd in Nederland zijn en er een vaste baan hebben.

8.1 Inleiding

In de internationale literatuur over migratie wordt steeds vaker gesproken over de groeiende betekenis van transnationale, grensoverschrijdende processen in economische, politieke en culturele zin. Gesproken wordt in dit verband van het verschijnsel 'transmigratie' en het ontstaan van 'transnationale gemeenschappen' en 'transnationale ruimten'. In dit onderzoek hebben we ons ten doel gesteld om dit veelbesproken verschijnsel 'transnationalisme' op empirische wijze te onderzoeken. Hoe vaak komt het voor? In welke vormen komt het voor? Bij welke migrantengroepen komt het voor? En wat betekent het voor de integratie van de betreffende migrantengroepen? Vormt de toenemende transnationale betrokkenheid van migranten (zo die al kan worden vastgesteld) een belemmering voor hun integratie in de Nederlandse samenleving of is het een verschijnsel dat losstaat van integratie of het gebrek daaraan? Zulke vragen stonden centraal in dit onderzoek.

Om een complex verschijnsel als transnationale betrokkenheid empirisch te kunnen onderzoeken, moet het eerst geoperationaliseerd worden. Nu kent iedere operationalisering zijn beperkingen en zo ook de wijze waarop wij het verschijnsel transnationale betrokkenheid hebben geoperationaliseerd en onderzocht. We hebben in het onderzoek twee concrete verschijningsvormen van transnationale betrokkenheid centraal gesteld. In de eerste plaats zijn we ingegaan op de *transnationale activiteiten* die migranten ondernemen. Het gaat hier om allerlei grensoverschrijdende economische, politieke en sociaal-culturele handelingen van migranten, zoals handeldrijven met het land van herkomst, het sturen van geld, betrokkenheid bij het politieke proces in het land van herkomst of het volgen van het nieuws. Daarnaast zijn we nagegaan met wie migranten zich identificeren. We spreken van *transnationale identificaties* wanneer migranten zich vanuit Nederland identificeren met landgenoten buiten Nederland (zowel in het herkomstland als in de internationale diaspora). Het gaat hier dus nadrukkelijk om

grensoverschrijdende identificaties (als het gaat om groepsverbondenheid en centrale waardeoriëntaties) met buiten Nederland verblijvende landgenoten.

In het onderzoek is geprobeerd om de relevantie van transnationale activiteiten en transnationale identificaties van driehonderd migranten uit zes migrantengroepen vast te stellen. Uitgangspunt bij de keuze van de te onderzoeken migrantengroepen was de onderkenning dat er in Nederland zeer veel onderzoek wordt gedaan onder de min of meer gebruikelijke minderheidsgroepen, maar weinig over diverse nieuwe migrantengroepen die vaak als asielzoeker naar Nederland komen en nauwelijks over veelal hoogopgeleide arbeidsmigranten. Vandaar dat we in onderhavig onderzoek de poging hebben gewaagd om al deze uiteenlopende typen migranten onder de loep te nemen. Antillianen en Marokkanen staan in dit onderzoek voor de al langer in Nederland verblijvende klassieke minderheden. Irakezen en (voormalig) Joegoslaven zijn voorbeelden van nieuwe groepen asielmigranten. Amerikanen en Japanners zijn ten slotte voorbeelden van de nieuwe arbeidsmigranten in Nederland. Nagegaan is in welke mate bij deze uiteenlopende migrantengroepen sprake is van transnationale activiteiten en transnationale identificaties en wat dit betekent voor de integratie van deze migrantengroepen in de Nederlandse samenleving.

Voordat wij een aantal centrale bevindingen nader toelichten en samenvatten kan worden vastgesteld dat het onderzoek geen opzienbarende conclusies te zien heeft gegeven. Grensoverschrijdende activiteiten en identificaties van migranten blijken inherent verbonden te zijn met multiculturele samenlevingen. Ze nemen diverse vormen aan en verschillen van migrant tot migrant en van migrantengroep tot migrantengroep. Ze kunnen ook niet per definitie als 'goed' of 'slecht' worden beschouwd. Het zijn realiteiten die voortvloeien uit de toegenomen mobiliteit van kapitaal, mensen en informatie. Ons onderzoek heeft geen aanknopingspunten opgeleverd om te veronderstellen dat een sterke transnationale oriëntatie leidt tot een gebrekkige integratie in de Nederlandse samenleving. Ook het omgekeerde is niet vastgesteld. Daarnaast heeft het onderzoek geen aanwijzingen opgeleverd voor transnationale betrokkenheid van migranten met een moslimachtergrond bij extreem fundamentalistische groeperingen in het land van herkomst of de wijdere diaspora.

In paragraaf 2 presenteren we een aantal centrale bevindingen over de transnationale activiteiten en transnationale identificaties van de diverse

migrantengroepen. In paragraaf 3 beschrijven we wat deze transnationale betrokkenheid van migranten betekent voor hun integratie in de Nederlandse samenleving. In de slotparagraaf stellen we de vraag wat de mogelijke gevolgen van onze bevindingen zijn voor het Nederlandse integratiebeleid.

8.2 De betekenis van transnationalisme

Ons onderzoek toont aan dat *transnationale activiteiten* een vanzelfsprekend onderdeel zijn van het leven van de meeste buitenlanders en immigranten in Nederland. Er zijn geen respondenten die in het geheel geen transnationale activiteiten verrichten. Daaraan kan worden toegevoegd dat de betrokkenheid bij transnationale activiteiten over het algemeen slechts beperkt afneemt naarmate iemand langer in Nederland woont. Transnationale activiteiten zijn overwegend van sociaal-culturele aard (bijvoorbeeld familiebezoek, contact met familie en vrienden in herkomstland, et cetera). Respondenten uit asielzoekerlanden houden zich daarnaast ook relatief veel bezig met politieke transnationale activiteiten. Professionele economische activiteiten komen in de steekproef relatief weinig voor en zijn vooral geconcentreerd in de groep Amerikanen en Japanners. Deze activiteiten lijken onder de transnationale activiteiten een aparte plaats in te nemen. Een sterke betrokkenheid hierbij blijkt namelijk niet hand in hand te gaan met een sterke betrokkenheid bij culturele, politieke of meer alledaagse economische transnationale activiteiten. Deze drie laatstgenoemde vormen van transnationale activiteiten hangen vaak wel sterk met elkaar samen. Professionele economische activiteiten worden dus niet altijd verricht door personen die ook in andere opzichten sterke banden hebben met het land van herkomst.

Uit het onderzoek komt onder meer naar voren dat (voormalig) Joegoslaven en Amerikanen relatief sterk betrokken zijn bij transnationale activiteiten, terwijl Irakezen, Antillianen en Marokkanen wat minder transnationale activiteiten verrichten. Voor deze verschillen hebben we slechts een beperkte verklaring. Een voor de hand liggende verklaring is dat politieke vluchtelingen uit Irak tot voor kort niet konden afreizen naar hun geboorteland. Daarnaast zien we dat individuele verschillen meespelen. Naarmate mensen op latere leeftijd naar Nederland zijn gekomen, zijn zij over het algemeen sterker betrokken bij transnationale activiteiten. Marokkanen zijn minder dan gemiddeld betrokken bij transnationale activiteiten doordat er in deze groep

veel mensen zijn geïnterviewd die op jonge leeftijd naar Nederland zijn gemigreerd (dan wel in Nederland zijn geboren).

Zoals transnationale activiteiten een substantieel onderdeel vormen van het leven van buitenlanders en migranten die in Nederland verblijven, zo zijn ook *transnationale identificaties* een belangrijk onderdeel van de etnische identiteit van de respondenten. Er blijken maar weinig personen te zijn die zich niet of nauwelijks verbonden voelen met landgenoten in het land van herkomst of die zich niet (mede) oriënteren op de normen en waarden die volgens hen in het land van herkomst gemeengoed zijn. Typerend daarbij is dat transnationale identificaties meestal bipolair zijn. De meeste respondenten identificeren zich primair met de eigen etnische groep in het herkomstland, op de voet gevolgd door identificatie met de eigen groep in Nederland. Identificatie met de eigen groep in andere landen dan Nederland en het herkomstland, komt duidelijk op de tweede plaats.

Hoewel identificatie met de eigen groep voorop staat, betekent dit geenszins dat identificatie met Nederlanders afwezig is. De meeste respondenten voelen zich eveneens, zij het in mindere mate dan met de eigen etnische groep, met Nederlanders verbonden. Bovendien zeggen zij zich (mede) te oriënteren op, en rekening te houden met, de normen en waarden die volgens hen in Nederland gangbaar zijn. De meeste respondenten combineren dus verschillende loyaliteiten en identificaties. In de steekproef zien we zelfs dat Amerikanen zich gemiddeld sterker identificeren met Nederlanders dan met de eigen groep. Dit houdt waarschijnlijk verband met de selectie van respondenten in deze groep.

Het onderzoek wijst verder uit dat ten minste drie factoren van invloed zijn op de mate van identificatie met het land van herkomst:

- In de eerste plaats zien we dat de *verblijfsduur* erop van invloed is. Mensen die langer in Nederland wonen identificeren zich duidelijk minder sterk met het land van herkomst dan degenen die meer recent naar Nederland zijn gekomen. Dit wijst erop dat mensen in meer 'onthecht' raken van hun land van herkomst naarmate zij langer in Nederland wonen. Overigens vertaalt dat zich slechts ten dele in een afname van transnationale activiteiten. Veel respondenten blijken ook na jaren nog contact te onderhouden met familie en vrienden die in het herkomstland zijn achtergebleven, zij het dat dit contact na verloop van tijd vaak wat minder intensief wordt.

- In de tweede plaats hangt de mate van transnationale identificatie af van de positie op de Nederlandse *arbeidsmarkt*. In alle groepen vinden we dat degenen die niet werken in Nederland zich in sterkere mate identificeren met het land van herkomst dan degenen die wel werken. Werkloosheid lijkt transnationale identificatie te bevorderen, waarschijnlijk omdat werkloosheid de *etnische* identiteit versterkt.
- In de derde plaats zien we dat betrokkenheid bij transnationale activiteiten vaak gepaard gaat met een sterke mate van identificatie met het land van herkomst. Degenen die sterk betrokken zijn bij transnationale activiteiten zijn overwegend ook degenen die zich sterk identificeren met het land van herkomst. Professionele economische activiteiten blijken in dit opzicht echter weer een aparte plaats in te nemen. Dergelijke activiteiten blijken niet per se verricht te worden door personen met een relatief sterke identificatie met het land van herkomst.

Er zijn, ten slotte, aanwijzingen dat het *motief van migratie* van invloed is op de mate van identificatie met het land van herkomst. Als we andere variabelen constant houden, lijken mensen die zich hebben ingesteld op een tijdelijk verblijf in Nederland (bijvoorbeeld de hoogopgeleide kennismigranten), of die niet uit eigen beweging naar Nederland zijn gekomen (de asielmigranten), zich sterker te identificeren met het land van herkomst. In het licht van de actuele discussie over gezinsvorming is dit een relevante bevinding.

8.3 Patronen van integratie

Een cruciale vraag vanuit beleidsmatig oogpunt, die ook aan dit onderzoek ten grondslag lag, betreft de betekenis van de transnationale betrokkenheid en identificatie van migranten voor hun integratie in de Nederlandse samenleving. Staat de sterke transnationale betrokkenheid van migranten integratie in de weg of kunnen beide naast elkaar bestaan?

In hoofdstuk 1 van deze studie formuleerden we op basis van de beschikbare literatuur twee verschillende assumpties over de relatie tussen transnationale betrokkenheid en integratie. De eerste veronderstelling was dat een sterke transnationale gerichtheid een gebrekkige integratie in Nederland in de hand werkt. Deze veronderstelling was aanwezig in het door Paul Scheffer (2000) geëntameerde debat over het multiculturele drama in Nederland. Een

veelgehoord geluid in deze discussie was dat de zwakke positie van migranten mede het gevolg is van hun beperkte kennis van de Nederlandse taal en cultuur en hun geringe binding met de Nederlandse samenleving. Meer algemeen kan gesteld worden dat in het dominante politieke debat over immigratie en integratie de laatste jaren een steeds sterker accent is komen te liggen op de culturele inpassing van nieuwkomers in de Nederlandse samenleving (Snel 2003). Blijvende bindingen met het land van herkomst of met internationaal gespreide migrantengemeenschappen (ook wel diaspora genoemd) gelden vanuit deze optiek enkel als belemmering. Dit is ook een belangrijk argument tegen de mogelijkheid om in Nederland wonende immigranten de dubbele nationaliteit toe te kennen. De dubbele nationaliteit als symbool voor de blijvende binding met het land van herkomst zou tot geringe loyaliteit met en integratie in de Nederlandse samenleving leiden.

De tweede veronderstelling is echter dat een sterke transnationale gerichtheid niet noodzakelijkerwijs een geringe verbondenheid met de Nederlandse samenleving impliceert. Ook hoeft een sterke transnationale gerichtheid niet te leiden tot een slechte integratie in de Nederlandse samenleving. Zo liet Portes (2002) in een onderzoek over relatief succesvolle migranten in de Verenigde Staten zien dat deze migranten weliswaar sterke bindingen hebben met landgenoten, zowel in de Verenigde Staten als in het land van herkomst, maar daarnaast ook goed geïntegreerd zijn in de Amerikaanse samenleving. Beide zaken, een sterke transnationale gerichtheid én integratie hoeven elkaar dus niet uit te sluiten. Dezelfde assumptie zagen we in sociaal-psychologisch onderzoek rond de vraag met wie migranten zich identificeren. In de oudere, eendimensionale modellen van dit onderzoek werd er vanuit gegaan dat migranten zich óf sterk verbonden voelen met de eigen groep óf met leden van de ontvangende samenleving. Nieuwere, tweedimensionale modellen laten de mogelijkheid open dat migranten zich zowel sterk identificeren met de eigen groep als met de ontvangende samenleving (Verkuyten, 1999).

In deze paragraaf gaan we na hoe deze verbanden tussen (sociaal-culturele) integratie, sterke gerichtheid op de eigen groep in Nederland dan wel een sterke transnationale betrokkenheid bij onze respondenten precies liggen. De centrale uitkomst is dat deze vraag niet eenduidig te beantwoorden is. Het verband tussen bijvoorbeeld sociaal-culturele integratie en de gerichtheid op de eigen groep verschilt namelijk zowel per herkomstgroep als naar de

maatschappelijke positie van de betreffende migranten (al dan niet werkend). Er zijn met andere woorden verschillende patronen van integratie.

Patronen van sociaal-culturele integratie

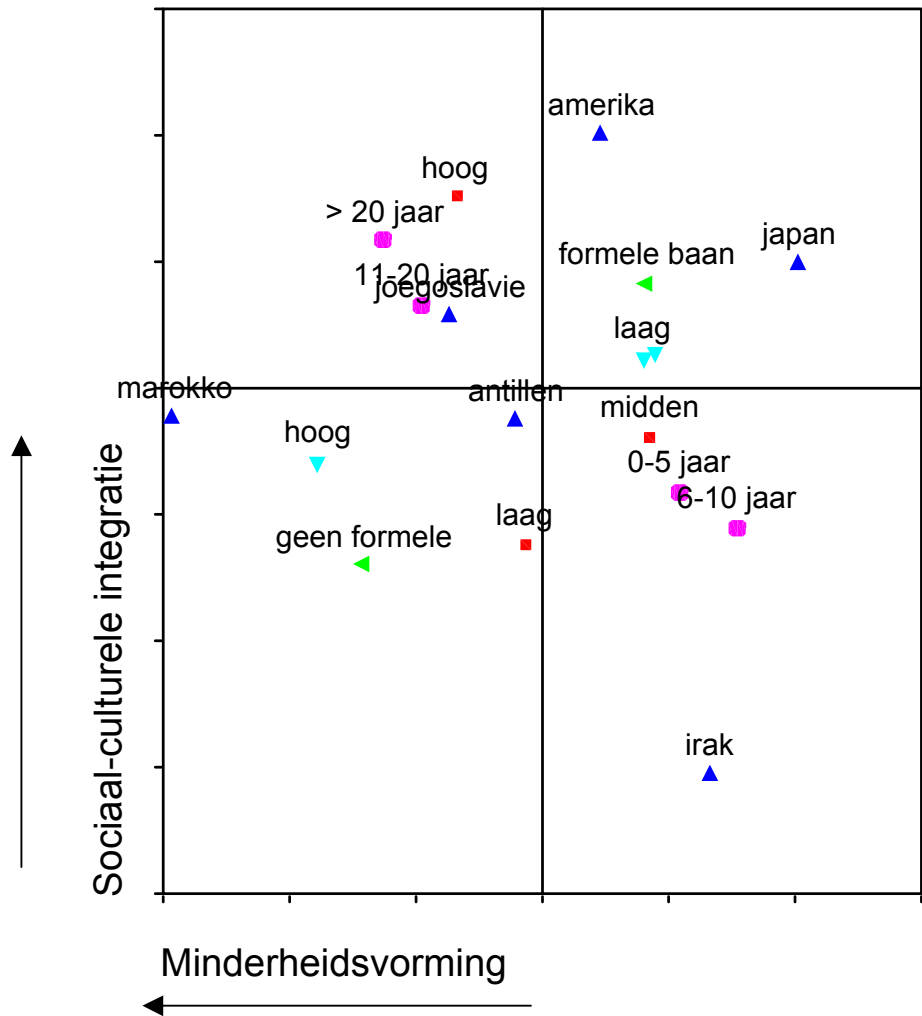
Kijken we eerst naar de mate van sociaal-culturele integratie van migranten en de mate waarin men gericht is op de eigen groep in Nederland (figuur 8.1). De klassieke gedachte is dat beide zaken elkaar uitsluiten: migranten die zich sterk op de eigen groep richten zijn slecht geïntegreerd in de Nederlandse samenleving en vice versa. In figuur 8.1 staan de uitkomsten vermeld van een Homalsanalyse (Van der Heijden et al., 1999). Deze analyse plaatst relevante factoren voor sociaal-culturele integratie die met elkaar samenhangen bij elkaar. Uit de figuur blijft dat de Homalsanalyse in twee dimensies resulteert. De horizontale dimensie staat voor de mate van 'minderheidsvorming' (vgl. ook Dagevos 2001), dat wil zeggen de mate waarin men zich identificeert met de eigen groep in Nederland en al dan niet een formele baan heeft. De verticale dimensie betreft de mate van sociaal-culturele integratie, in het bijzonder de mate waarin men zich identificeert met autochtone Nederlanders.

Er tekenen zich diverse patronen af die we met de in hoofdstuk 5 geïntroduceerde begrippen zullen duiden. Het kwadrant linksonder is het patroon waarover de Nederlandse overheid zich zorgen maakt: een sterke gerichtheid op de eigen groep in combinatie met een geringe identificatie met autochtone Nederlanders. We zien dit patroon van *etnische 'segregatie'* met name bij de klassieke minderheidsgroepen (Marokkanen en in mindere mate bij Antillianen). Kenmerkend is dat deze tendens tot culturele segregatie samengaat met een zwakke maatschappelijke positie. De migranten in dit kwadrant hebben vaak geen formele baan.

In het kwadrant rechtsboven is het tegenovergestelde het geval. Respondenten in dit kwadrant combineren juist een relatief sterke identificatie met autochtone Nederlanders met een geringe gerichtheid op de eigen groep in Nederland. Men zou dit *'assimilatie'* kunnen noemen. We zien deze tendens met name bij Amerikanen en in mindere mate bij Japanners. Het betreft vaak migranten met een formele baan. Dit laatste, de mate van structurele integratie (hier afgemeten aan het al dan niet hebben van een betaalde baan), is misschien wel de sleutelvariabele. De combinatie van geringe identificatie met autochtone Nederlanders met een sterke gerichtheid op de eigen groep (het patroon van *etnische 'segregatie'*) komt met name voor - of is misschien vooral problematisch - bij groepen die in structureel opzicht weinig geïntegreerd zijn. Omgekeerd komt de combinatie van sterke

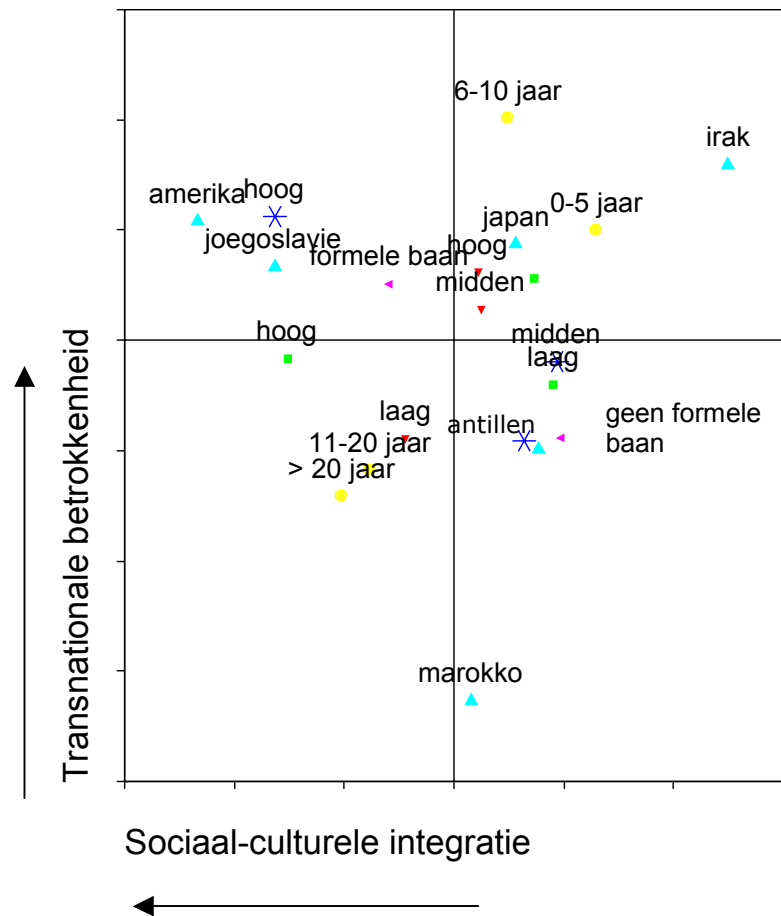
identificatie met autochtone Nederlanders en geringe gerichtheid op de eigen groep vooral voor bij groepen die structureel goed geïntegreerd zijn. De beide 'vluchtelingengroepen' onder onze respondenten (Joegoslaven en Irakezen) nemen beide een wat afwijkende positie in binnen dit geheel. Bij Joegoslaven ziet men een vrij sterke gerichtheid op autochtone Nederlanders in combinatie met een eveneens vrij sterke gerichtheid op de eigen groep. Deze combinatie komt verder vooral voor bij respondenten die al lang in Nederland verblijven (tien jaar of langer). In hoofdstuk 5 werd dit patroon aangeduid met *etnische' integratie'*. Juist bij migranten die hier al langer verblijven, zien we dus dat een sterke gerichtheid op de eigen groep en een sterke sociaal-culturele integratie elkaar dus niet uitsluiten. Bij Irakezen zien we ten slotte precies het tegendeel. Zij identificeren zich maar weinig met autochtone Nederlanders, maar zijn ook niet sterk op de eigen groep gericht. Hun vluchtelingenachtergrond, alsmede het feit dat er nog geen gevestigd Irakese gemeenschap, zijn daar debet aan. Deze tendens tot *etnische 'marginalisering'* is daarnaast kenmerkend voor migranten die nog niet zo lang in Nederland verblijven (tot tien jaar).

Figuur 8.1 Minderheidsvorming in Nederland en sociaal-culturele integratie

- ▼ identificatie eigen groep Nederland
- verblijfsduur
- ▲ herkomstgroep
- ◀ integratie arbeidsmarkt
- identificatie aut. Nederlanders

Figuur 8. 2 Transnationale betrokkenheid en sociaal-culturele integratie

- verblijfsduur
- ▲ herkomstgroep
- ◄ integratie arbeidsmarkt
- * transnationale activiteiten
- identificatie aut. Nederlanders
- ▼ identificatie herkomstland

Transnationale betrokkenheid en sociaal-culturele integratie

In het voorgaande is echter geen rekening gehouden met de mate van transnationale betrokkenheid van migranten, het onderwerp van deze studie. In figuur 8.2 gebeurt dit wel. In deze figuur wordt nagegaan hoe precies het verband ligt tussen de mate van transnationale betrokkenheid van migranten en de mate waarin zij zich met autochtone Nederlanders identificeren. Net als in figuur 8.1 worden in figuur 8.2 twee dimensies zichtbaar. De horizontale dimensie staat voor de sociaal-culturele integratie van migranten (de mate waarin men zich identificeert met autochtone Nederlanders), de verticale dimensie zegt iets over transnationale betrokkenheid (de mate van transnationale activiteiten en identificatie met het herkomstland).

Eén van de veronderstellingen waarmee we het onderzoek begonnen waren was dat een sterke transnationale betrokkenheid van migranten hun (sociaal-culturele) integratie in de weg staat. Dit betekent dat migranten met een sterke transnationale betrokkenheid weinig sociaal-cultureel geïntegreerd zijn en omgekeerd dat migranten die in sociaal-cultureel opzicht goed geïntegreerd zijn weinig transnationale betrokkenheid kennen. Als we naar de figuur kijken zien we dat het kwadrant linksonder (weinig transnationale betrokkenheid, sterke sociaal-culturele integratie) nauwelijks is gevuld. Deze combinatie komt vooral voor bij migranten die zeer langdurig in Nederland verblijven. Daarnaast zijn er ook migranten die weliswaar een vrij geringe transnationale betrokkenheid kennen, maar die zich ook weinig identificeren met autochtone Nederlanders. Deze combinatie komt vooral voor bij Marokkanen en Antillianen, en meer algemeen bij respondenten die in structureel opzicht niet goed geïntegreerd zijn (geen formele baan). Het komt ons voor dat juist dit de problematische categorieën zijn onder onze respondenten: degenen die noch in sociaal-cultureel opzicht noch in structureel opzicht goed geïntegreerd zijn. Dit heeft echter weinig of niets te maken met de mate van transnationale betrokkenheid van migranten.

In de bovenste helft van figuur 8.2 treffen we migranten met een relatief sterke transnationale betrokkenheid. Ook hier zien we echter dat dit weinig te maken heeft met de mate van sociaal-culturele integratie van de betreffende migrantengroepen. Of liever gezegd: onder de migranten met een sterke transnationale betrokkenheid treffen we zowel groepen aan die in sociaal-cultureel opzicht relatief goed geïntegreerd zijn in de Nederlandse samenleving (Amerikanen en in mindere mate Joegoslaven) als groepen die zich minder identificeren met autochtone Nederlanders (Japanners, maar vooral Irakezen). Meer algemeen kan gesteld worden dat de combinatie van sterke transnationale betrokkenheid en geringe sociaal-culturele integratie

vooral voorkomt bij migranten die nog niet zo lang in Nederland zijn (tot tien jaar). De combinatie van sterke transnationale betrokkenheid en sterke sociaal-culturele integratie lijkt ten slotte ook samen te hangen met de structurele integratie van migranten. We treffen deze combinatie met name bij migranten met een formele baan.

8.4 Beleidsimplicaties

De vraag is nu welke beleidsimplicaties uit het voorgaande kunnen worden getrokken. In hoeverre dwingen de beschreven patronen van transnationale betrokkenheid en integratie tot een mogelijke bijstelling van het Nederlandse integratiebeleid?

Voordat we deze vraag beantwoorden is het goed om te benadrukken hoe heterogeen en divers de huidige migrantenpopulatie is geworden. Dat blijkt ook uit onze studie. We hebben in Nederland te maken met migranten die zich hier permanent vestigen (gezinsvorming), migranten die hier tijdelijk werkzaam zijn (waaronder hoogopgeleide kennismigranten) en met migranten voor wie het nog onduidelijk is of zij zich hier permanent zullen vestigen (asielmigranten, deels ook arbeidsmigranten). Bij al deze groepen zijn landgrensoverschrijdende activiteiten een vanzelfsprekend fenomeen. Wel zien we dat naarmate men langer in Nederland verblijft landgrensoverschrijdende identificaties met het land van herkomst minder worden. Dit proces van etnische assimilatie is al eerder vastgesteld door Dagevos (2001). Het hebben van een gevestigde arbeidspositie in Nederland lijkt een cruciale rol te spelen in dit proces van etnische assimilatie.

De centrale beleidsmatige conclusie van ons onderzoek is dat het minderhedenbeleid zich vooral dient te richten op die groepen die zich permanent in Nederland willen vestigen of hebben gevestigd, maar die moeite hebben om een zelfstandige plaats te verwerven op de arbeidsmarkt en tevens een relatief grote afstand hebben ten opzichte van autochtone burgers. Voor hen is kennis van de Nederlandse taal een eerste vereiste. Inburgeringsprogramma's die als oogmerk hebben om migranten sterker te laten incorporeren in de Nederlandse cultuur en geschiedenis zijn veel minder relevant. Het gaat er vooral om migranten die geen werk hebben en geen of slecht Nederlands spreken in *functionele zin* te integreren in onze samenleving via het aanleren van de Nederlandse taal, het laten behalen van goede onderwijskwalificaties en het realiseren van een baan op de

Nederlandse arbeidsmarkt. Het is daarom van groot belang dat de komende jaren geïnvesteerd blijft worden in de kwaliteit van inburgering. Het eindadvies van de Taskforce Inburgering (december 2002), alsmede het *Plan Inburgering en Volwasseneneducatie* van de gemeente Den Haag, geven daarvoor goede aanknopingspunten. Van belang is ook het SER-advies *Inburgeren met Beleid* over trajecten taalverwerving en arbeidstoeleiding¹⁶. Voor andere groepen die hier vaak tijdelijk zijn is een inburgeringsbeleid niet relevant. Het gaat hierbij om een relatief vlottende populatie die goede banen heeft en die zich in meer of mindere mate identificeert met autochtone Nederlanders. Men kan het betreuren dat sommigen van hen relatief weinig op Nederland zijn gericht (bijvoorbeeld groepen Japanners), maar de aanwezigheid van een relatief ongebonden internationale elite (als het gaat om de betrokkenheid met het gastland) is onlosmakelijk verbonden met grootstedelijke economieën. Hetzelfde geldt voor tijdelijke arbeidsmigranten die laag- of middelbaar geschoolde arbeid verrichten (bijvoorbeeld in de land- en tuinbouw en de gezondheidssector). Een aantal hoog opgeleide kennismigranten zal overigens geruime tijd in Nederland verblijven en daarbij vooral opereren binnen een Engelstalige- of eigen taalgemeenschap. Dat kan worden betreurd, maar het is wel een realiteit waarop een nationaal integratiebeleid weinig invloed uit kan oefenen.

Als centraal punt kan echter worden vastgesteld dat een sterke mate van transnationale betrokkenheid geen belemmering vormt voor de integratie van migrantengroepen in de Nederlandse samenleving. Dit gegeven, en dat is de tweede politieke en beleidsmatige conclusie die uit dit onderzoek kan worden getrokken, is een argument voor een welwillende opstelling tegenover het hebben van een dubbele nationaliteit.

¹⁶ Zie Taskforce Inburgering, *Meer dan een eerste stap*. Eindadvies van de Taskforce Inburgering aan de rijksoverheid, december 2002; Gemeente Den Haag, *Plan Inburgering en Volwasseneneducatie 2003*; SER, *Inburgering met beleid*, november 2003.

Literatuur

Al-Ali, N., Black R. en K. Koser (2001), 'Refugees and transnationalism: the experience of Bosnians and Eritreans in Europe'. *Journal of ethnic and migration studies* 27 (4), 615-634.

Amersfoort, J. van (1995), *Transnationalisme, moderne diaspora's en sociale cohesie*. Amsterdam : IMES.

Bash, H (1995), *Social problems & social movements: an exploration into the sociological construction of alternative realities*. Atlantic Highlands, N.J. : Humanities Press.

Braam, S. en M. Ülger (1997), *Grijze Wolven : een zoektocht naar Turks extreem-rechts*. Amsterdam : Nijgh & Van Ditmar.

Bryceson, D., U. Vuorela (2002), *The Transnational Family, new european frontiers and global networks*. Oxford:International Publishers Ltd.

Castles S. en M. Miller (1993), *The age of migration : international population movements in the modern world*. Basingstoke [etc.] : Macmillan.

Commissie Süßmuth, 2001, *Zuwanderug gestalten. Integration fördern*. Bericht der Unabhängigen Kommission Zuwanderung. Berlin.

Cornelius, W., P. Martin en J. Hollifield (ed.) (1994), *Controlling immigration : a global perspective*. Stanford, CA : Stanford University Press.

Dagevos, J. (2001), *Perspectief op integratie: over de sociaal-culturele en structurele integratie van etnische minderheden in Nederland*. Den Haag : Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Engbersen, G en R. Gabriëls (red.) (1995), *Sferen van integratie : naar een gedifferentieerd allochtonenbeleid*. Amsterdam : Boom.

Literatuur

Engbersen, G., R. Staring, J. van der Leun, J. de Boom, P. van der Heijden en M. Cruijff (2002a), *Illegale vreemdelingen in Nederland : omvang, overkomst, verblijf en uitzetting*. Rotterdam : RISBO Contractresearch, Erasmus Universiteit.

Engbersen, G., J. van der Leun en R. Staring (2002), 'Illegal immigrants in the Netherlands. In: Engbersen (red.) Migration, immigrants and policy in the Netherlands: report for the continuous system on migration (SOPEMI) of the Organisation of Economic Co-operation and Development (OECD). Rotterdam: RISBO Contractresearch, Erasmus Universiteit.

Entzinger, H. (2002), *Voorbij de multiculturele samenleving*. Assen : Koninklijke Van Gorcum.

Faist, Th. (2000), 'Transnationalization in international migration: implications for the study of citizenship and culture'. *Ethnic and Racial Studies* 23 (2). 189-222.

Faist, Th. (2000), *The volume and dynamics of international migration and transnational social spaces*. Oxford [etc.] : Clarendon Press.

Faist, Th. (2003), Amalgating Newcomers, National Minority and Diaspora – Integration(s) of Immigrants From Poland in Germany. In: Sackmann, R., B. Peters & Th. Faist (eds), *Identity and Integration, Migrants in Western Europe*. Pp.205-234. Ashgate.

Gemeente Den Haag (2002). *Plan inburgering en Volwasseneneducatie 2003*.

Hutnik, N. (1991), *Ethnic minority identity : a social psychological perspective*. Oxford [etc.] : Clarendon Press.

Kastoryano, R. (2003). Between Europe and Nation-States: The Turkish Transnational Community. In: Sackmann, R., B. Peters & Th. Faist (eds), *Identity and Integration, Migrants in Western Europe*. Pp.189-204. Ashgate.

Koser, K. en H. Lutz (ed.) (1998), *The new migration in Europe : social constructions and social realities*. Basingstoke [etc.] : Macmillan.

Literatuur

Miller, M. (1995), 'Illegal migration' In: R. Cohen (red.), *The Cambridge Survey of World Migration*, Cambridge: Cambridge University Press.

Scheffer, P. (2000), 'Het multiculturele drama'. NRC Handelsblad. (29 jan 2000), pag. 6.

Portes, A. (1996), *Immigrant America : a portrait*. Berkeley, Calif., [etc.] : University of California Press.

Portes, A. (1999), Conclusion: Towards a new world - the origins and effects of transnational activities. In: *Ethnic and Racial Studies*. 22 vol. (2), pp. 463-477 (Special Issue on Transnational Communities).

Portes, A. en L Guarnizo (1999), 'The study of transnationalism: Pitfalls and promise of an emergent research field'. In: *Transnational Communities*. Special Issue of *Ethnic and Racial Studies*. 22 (2). 217-237.

Portes, A (2000), Globalization from Below: The Rise of Transnational Communities. In: D. Kalb (e.a.) (eds.), *The ends of globalization : bringing society back*. In: Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, pp. 253-270.

Portes, A. (2002), 'Transnational Entrepreneurs: An Alternative Form of Immigrant Economic Adaptation'. *American sociological review: official journal of the American Sociological Society*. 67 (2), 278-298.

Sackmann, R., B. Peters, T. Faist (2003), *Identity and Integration: Migrants in Western Europe*. Aldershot England: Ashgate Publishing Limited,

Schuyt (1986) De verzorgingsstaat met het oog op morgen. Epiloog. In: C.J.M. Schuyt en R. van der Veen (red.) *De verdeelde samenleving : een inleiding in de ontwikkeling van de Nederlandse verzorgingsstaat*. Leiden [etc.] : Stenfert Kroese.

Schuyt, C.J.M. (1986b), *Filosofie van de sociale wetenschappen*, Leiden : Martinus Nijhoff.

SER rapport (2003) *Inburgeren met Beleid, Advies over duale trajecten taalverwerving en arbeids(stoeleiding)* (R/2458).

Literatuur

Taskforce Inburgering (2002), *'Meer dan een eerste stap, eindadvies van de Taskforce Inbrugging aan de rijksoverheid.* (taskforce is in opdracht van min. van Justitie, OC&W, VWS en SZW. (AMV/409).

Van San, M., E. Snel en R. Boers (2002), *Woninginbrekers en zware jongens: daders uit het voormalig Joegoslavië in beeld.* Rotterdam: Risbo, Erasmus Universiteit Rotterdam.

Snel, E., J. de Boom, J. Burgers en G. Engbersen (2000), *Migratie, integratie en criminaliteit : migranten uit voormalig Joegoslavië en de voormalige Sovjet-Unie in Nederland.* Rotterdam : RISBO Contractresearch, Erasmus Universiteit.

Snel, E. en G. Engbersen (2002), *Op weg naar transnationaal burgerschap. De schuivende panelen van internationale migratie.* In: F. Becker (e.a./red.), *Transnationaal Nederland. Het drieëntwintigste jaarboek voor het democratisch socialisme.* Amsterdam: WBS, pp. 23-48.

Snel, E. (2003). *De vermeende kloof tussen culturen.* Enschede: Universiteit Twente (oratie).

Staring, R. (1999), 'Migratiescenario's'. In: G. Engbersen en J. Burgers (red.), *De ongekende stad 1: overkomst en verblijf van illegale vreemdelingen in Rotterdam.* Amsterdam: Boom.

Staring, R. (2001), *Reizen onder regie: het migratieproces van illegale Turken in Nederland.* Amsterdam : Het Spinhuis.

Tapinos, G. (1999). 'Clandistine Immigration: economic and political issues'. *Trends in international migration*, Sopemi. Parijs: Organization for Economic Co-operation and Development.

Thomas, W. en F. Znaniecki (1918), *The Polish peasant in Europe and America : monograph of an immigrant group.* Boston : Badger.

Tillaart M. van den, O. Monnikhof, S. van den Berg en J. Warmerdam, 2000. *Nieuwe etnische groepen in Nederland. Een onderzoek onder vluchtelingen en statushouders uit Afganistan, Ethiopië en Eritrea, Iran, Somalië en Vietnam.* Nijmegen: ITS.

Literatuur

Veenman, J. (red.) (2002), *De toekomst in meervoud : perspectief op multicultureel Nederland*. Assen : Koninklijke Van Gorcum.

Verkuyten, M. (1999), *Etnische identiteit : theoretische en empirische benaderingen*. Amsterdam : Het Spinhuis.

WRR (2001), *Nederland als immigratiesamenleving*. Den Haag : Sdu Uitgevers.

Bijlage bij hoofdstuk 3: Methodologische kanttekeningen

De onderzoeksmethode brengt enkele specifieke beperkingen met zich mee. Het is belangrijk om die te vermelden.

1. De eerste beperking heeft te maken met de omvang van de steekproef en de wijze van steekproeftrekking. De steekproef heeft een relatief geringe omvang en is niet op aselecte wijze getrokken. Daardoor is er geen garantie dat de bevindingen representatief zijn voor alle Amerikanen, Japanners, Irakezen, Marokkanen, Antillianen en Joegoslaven in Nederland. Overigens is het ook in een niet-representatieve steekproef – zij het tot op zekere hoogte – mogelijk om onderzoek te doen naar samenhangen tussen kenmerken (bijvoorbeeld de samenhang tussen het hebben van werk en identificatie met autochtone Nederlanders).
2. Bij dit onderzoek is geprobeerd om enkele relatief abstracte en samengestelde begrippen te meten en met elkaar in verband te brengen (sociale identificatie, betrokkenheid bij transnationale activiteiten). Bij dergelijke metingen is de validiteit (meet je wat je wilt meten) eerder problematisch dan bij metingen van relatief concrete eenduidige begrippen (bijvoorbeeld geslacht).
3. Het onderzoek heeft geen longitudinaal karakter. Er is slechts een maal een steekproef genomen. Respondenten zijn slechts een maal ondervraagd. Dit maakt het moeilijker om uitspraken te doen over causale verbanden. Bij causale verbanden wordt een verandering in de waarde van een bepaalde onafhankelijke variabele (bijvoorbeeld het vinden van werk op een zeker moment) namelijk na verloop van tijd gevolgd door een verandering in de afhankelijke variabele (bijvoorbeeld de mate van sociaal-culturele integratie in Nederland).

Veel variabelen in het onderzoek kunnen als afhankelijke en onafhankelijke variabele worden beschouwd. Betrokkenheid bij transnationale activiteiten kan identificatie met het herkomstland versterken. Identificatie met het herkomstland kan ook transnationale activiteiten tot gevolg hebben. In dergelijke gevallen is het nog moeilijker om uitspraken te doen over de richting van de verbanden (causaliteit).

Bijlage bij hoofdstuk 4: Toelichting op de factoranalyse

De variabele 'alledaagse economische activiteiten' is een factor over de items 'sturen van geld aan familie of vrienden' (0,59), 'sturen van goederen' (0,48), 'bezit huizen' (0,36), 'geven geld aan liefdadigheid' (0,19). Deze items hebben respectievelijk een factorlading van 0.77, 0.70, 0.60 en 0.43. De eigenwaarde van de factor is 1.62. Cronbachs Alfa=0.50.

De variabele 'professionele economische activiteiten' is een factor over de items 'investeren in bedrijven uit het herkomstland', 'handel drijven met het herkomstland', 'voor handel het herkomstland bezoeken'. Deze items hebben respectievelijk een factorlading van 0.57, 0.77 en 0.72. De eigenwaarde van de factor is 1.42. Cronbachs Alfa=0.40.

De variabele 'politieke activiteiten' is een factor over de items 'kranten lezen uit herkomstland', 'op andere wijze op de hoogte politiek herkomstland', 'lid politieke partij herkomstland', 'deelnemen aan demonstraties met betrekking tot herkomstland'. Deze items hebben respectievelijk een factorlading van 0.69, 0.62, 0.54 en 0.58. De eigenwaarde van de factor is 1.49. Cronbachs Alfa=0.43

De variabele 'sociaal-culturele activiteiten in het herkomstland' is een factor over de items 'bezoeken van het herkomstland voor vrienden of familie' en 'regelmatig contact familie'. Het item 'lidmaatschap organisaties in herkomstland' is niet opgenomen vanwege een negatieve factorlading. Daarnaast zijn de items 'hoe vaak naar herkomstland' (ordinale schaal van 7 klassen) en 'hoe vaak contact met familie of vrienden in het herkomstland' (ordinale schaal van vijf klassen) opgenomen. Deze items hebben respectievelijk een factorlading van 0.59, 0.74, 0.70 en 0.81. De eigenwaarde van de factor is 2.10. Cronbachs Alfa=0.50

De variabele 'sociaal-culturele activiteiten in Nederland' is een factor over de items 'in Nederland lid van organisaties met betrekking tot het herkomstland' en 'bezoekt in Nederland bijeenkomsten landgenoten'. Het item 'bezoeken culturele activiteiten in Nederland' is niet opgenomen vanwege een negatieve

factorlading. Beide items hebben een factorlading van 0.82. De eigenwaarde van de factor is 1.35. Cronbachs Alfa=0.51

De variabele 'transnationale bindingen' maakt geen onderscheid naar de aard van de transnationale activiteit. Het is een factor op basis van twee variabelen, te weten de rangscore met betrekking tot de frequentie van transnationale activiteiten (de rangscore is gebaseerd op het product van de waarden op de variabelen 'frequentie bezoek herkomstland' en 'frequentie contact familie en vrienden in herkomstland) en de rangscore op grond van betrokkenheid bij transnationale activiteiten (hierbij is voor iedere respondent een totaalscore berekend, waarbij steeds een punt is gegeven voor iedere transnationale activiteit die door een bepaalde respondent wordt verricht). Beide variabelen hebben een factorlading van 0.78. De eigenwaarde van de factor is 1.20.